T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA EĞİTİM

Turhan ŞEN
11901008

Danışman
Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA EĞİTİM

Turhan ŞEN
11901008

Danışman
Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Osmanlı Yenileşme Döneminde Siird Sancağı'nda Eğitim" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

18 /06/2019

Turhan ŞEN

T.C.

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Turhan ŞEN tarafından yapılan "Osmanlı Yenileşme Döneminde Siird Sancağı'nda Eğitim" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ

Üye: Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Üye: Doç. Dr. Oktay BOZAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 18/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

…/…/2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çabalarının hızlanmasıyla beraber Siird Sancağı'ndaki modern eğitim faaliyetlerini 1920 yılına kadar olan süreçte incelemeyi amaçlamaktadır. Siird şehrinin eğitim tarihi içerisindeki önemine karşın söz konusu döneme ilişkin olarak Siird eğitim tarihini anlatan akademik bir çalışmanın hemen hemen hiç olmadığı söylenebilir. Bu çalışmada Siird eğitim tarihi ile ilgili eksiskliklerin giderilmesi ve bundan sonraki çalışmalara katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Araştırmada söz konusu edilen mekan, dönemsel olarak Diyarbekir ve Bitlis Vilayetlerindeki sancak merkezlerinden biri olan Siird şehridir. Bu çerçevede Siird Sancağı'nda bulunan eğitim kurumlarına ait bilgilere, elde edilen veriler doğrultusunda, geniş kapsamlı olarak yer verilmiştir.

Bununla birlikte Siird Sancağı'nda bulunan gayrimüslimlerin ve yabancı devletlerin açmış oldukları eğitim kurumlarının nitelikleri ve bu kurumların yerel halkı etkileme düzeyleri de incelenerek değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, Siird Sancağı'ndaki eğitim hayatını farklı kılan bir özelliği de yabancı okulların varlığıdır. 19. yy. boyunca varlık gösteren bu okulların sahibi olan Fransa, Amerika, İngiltere, Almanya gibi ülkelerin burada bulunmuş olma nedenleri de bu çalışmada irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın konusunu oluşturan dönemde Siird Sancağı'ndaki eğitim-öğretim etkinliklerini ilgilendiren bilgiler Devlet Salnameleri, Maarif Salnameleri, Diyarbekir Vilayet Salnamaleri, Bitlis Vilayet Salnameleri ve özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında bulunan belgeler tarandıktan sonra elde edilenlerin günümüz Türkçesine çevirileri gerçekleştirilerek tespit edilmiştir.

Bu şehrin geçmişinde eğitim ile alakalı gelişmelerin ortaya konma ihtiyacı, bu çalışmanın hazırlanmasına vesile olmuştur. Siirt'in eğitimle alakalı geçmişine dair belgelerin bulunup ortaya çıkarılması, zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir.

Araştırmanın en önemli kaynakları Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan Maarif, Dahiliye, Sedaret, Hariciye Nezaretleri ile Şurâ-yı Devlet ve Yıldız Sarayı kataloglarındna elde edilen belgelerdir. Bu kataloglardan Siird Sancağı'ndaki eğitim faaliyetleri ile ilgili elde edilen yaklaşık 450 civarında belge, 2014-2015 yılları arasında günümüz Türkçesine çevrildikten sonra, içeriğinde kullanılabilir veri bulunan yaklaşık 144 adedi kullanılmıştır.

Bu çalışmada belirli başlıklar altında toplanan bilgiler zaman zaman birbirleriyle çelişmektedir. Bu veriler karşılatırmalı bir şekilde birlikte ortaya konmuştur. Bununla birlikte kaynaklarda Arap alfabesiyle tam karşılığı tespit edilemeyen bazı yer isimleri, bu isimlerin yer aldığı en eski tarihli kaynaklar ve aslen Siirt kökenli olan kişilere bizzat sorularak doğru telaffuzları ile tespit edilerek bu araştırmada kullanılmıştır.

Çalışmada, bilgilerin kolay anlaşılabilmesi adına tablolar kullanılmış ve bu bilgiler tablo altlarında değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Eğitim işi deneyim ve geçmişe dayalı kültürel birikim gerektirir. Birikim ise bugünden yarına edinilecek bir durum değildir. Dolayısıyla geçmiş uygulamalardan yararlanmak, geçmişte olup bitenlerden haberdar olmak hem öğretmenler için hem de eğitim yöneticileri için hayati bir öneme sahiptir.

Bu tezin ortaya çıkmasında; öncelikle konunun belirlenmesinde ve ana kaynakların tespitinde beni yönlendiren Tez Danışmanım Doç. Dr. Hatip YILDIZ'a, kaynakları elde etmemde bana yardımcı olan arkadaşlarıma, başta eşim ve ailem olmak üzere bu araştırma sürecinde zamanlarını aldığım tüm sevdiklerime çok teşekkür ederim.

Turhan ŞEN
Diyarbakır 2019

ÖZET

"Osmanlı Yenileşme Döneminde Siird Sancağı'nda Eğitim" konulu tez çalışmamızda, önemli bir eğitim merkezi olan Siird Sancağı'nın Tanzimat dönemi ve sonrasındaki eğitim durumu ile Osmanlı Devleti'nde eğitim faaliyetleri genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarının Tanzimat dönemi öncesi durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Tanzimat dönemi sonrası eğitim kurumları ele alınmıştır. İkinci bölümde başlangıçtan yenileşme dönemine kadar Siird Sancağı'nda açılan klasik eğitim kurumları ile Tanzimat dönemi sonrası açılan modern okullar ele alınmıştır. Bu çerçevede Siird Sancağı'ndaki medreseler ve sıbyan mektepleri ile iptidai, rüşdiye, idadi, gayrimüslim ve yabancı devlet okulları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde yine Tanzimat dönemi ve sonrasında Siird Sancağı'ndaki kültürel faaliyetler ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise Tanzimat süreciyle birlikte Siird Sancağı'nda görülen eğitim faaliyetleri hakkında genel değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin ülke genelinde başlattığı modern eğitim kurumları açma politikalarının Siird Sancağı'na yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Devleti, Siird Sancağı, Tanzimat, Eğitim, Yenileşme, Okul, Rüşdiye, İbtidai.

ABSTRACT

In our thesis on "Education in Siird Sanjak during the Ottoman Renovation Period", tried to be discussed in general terms, the educational status of Siird Sanjak, an important training center, after Tanzimat period and educational activities in the Ottoman State.

At the entrance, tried to explain, the status of the traditional educational institutions of the Ottoman State before the Tanzimat period. In the first part, the post-Tanzimat education institutions of the Ottoman State were examined. In the second part, from the beginning to the renovation period, the classical educational institutions opened in Siird Sanjak and the modern schools opened after the Tanzimat period were discussed. In this context, detailed information was given about the medreses and mosque schools, iptidai, ruddhiye, idadi, non-Muslim and foreign government schools in Siird Sanjak. In the third chapter, Tanzimat period and afterwards cultural activities in Siird Sanjak were discussed.

In the conclusion section, a general evaluation was made about the educational activities seen in Siird Sanjak with the Tanzimat process. In this framework, attempts were made to evaluate the reflections of the opening policies of the modern educational institutions of the Ottoman Empire throughout the country to Siird Sanjak.

Keywords

Ottoman Empire, Siird Sanjak, Education, School, Medrese, Modernization, Foreign Schools.

KISALTMALAR

BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BVS.	Bitlis Vilayet Salnamesi
C.	Cilt
DH.EUM	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH.H	Dahiliye Nezareti Hukuk Kısmı
DH.MKT	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH.TMK.M	Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat
DVS	Diyarbekir Vilayet Salnamesi
H.	Hicri
HR.HMŞ.İŞO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
MKT.MHM	Sedaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı
MF.MKT	Maarif-i Umumiye Nezareti Mektubi Kalemi
M.Ö.	Milattan önce
Mr.	Mister
M.S.	Milattan sonra
MS	Maarif Salnamesi
No	Numara
Nu	Numara
R.	Rumi
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞD	Şurâ-yı Devlet
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi
yy.	Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Siird Rüşdiye Mektebinde Görev Yapan Personel ve Talebe Sayıları ... 80

Tablo 2: Maarif, Devlet, Diyarbekir ve Bitlis Vilayet Salnameleri ve Bazı Kaynaklarda Yer Alan Bilgilere Göre 1884-1903 Yılları Arasında Siird Sancağı'nda Bulunan Ermeni Mektepleri ... 92

Tablo 3: 1853-1899 Yılları Arasında Siird Keldani Rüşdiye Mektebi Bilgileri ... 97

Tablo 4: 1900-1903 Yılları Arasında Siird Katolik Rüşdiye Mektebi Bilgileri ... 99

Tablo 5: 1892-1901 Yılları Arasında Siird Protestan Rüşdiye Mektepleri ... 103

Tablo 6: 1892 Yılında Siird Sancağı'nda Bulunan Fransız Mektepleri ... 112

Tablo 7: Siird Amerikan Mektepleri ... 116

Tablo 8: 1870-1916 Yılları Arasında Siird Sancağı Genelinde Bulunan Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları ... 116

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
KISALTMALAR ..... **V**
TABLO LİSTESİ ..... **VI**
İÇİNDEKİLER ..... **VII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

1.1. TEMEL EĞİTİM **17**
1.2. RÜŞDİYE MEKTEPLERİ **19**
1.3.İDADİ MEKTEPLERİ **21**
1.4.DARÜLMUALLİMİNLER **23**
1.5. KÜLTÜREL FAALİYETLER **25**

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA EĞİTİM

2.1.MEDRESELER **33**
2.1.1. Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Medreseler 36
2.1.1.1. Mahmudiye Medresesi 36
2.1.1.2. Salihiye Medresesi 37
2.1.1.3. Rahimiye Medresesi 37
2.1.1.4. Fahriye Medresesi 38
2.1.1.5. Beykend Medresesi 39
2.1.1.6. Bitarik Medresesi 40
2.1.1.7. Şeyh Halef Medresesi 40

2.1.1.8. Siird Ulu Cami Medresesi 40
2.1.1.9. Hamid Ağa Medresesi 41
2.1.1.10. Fersaf Medresesi 41
2.1.1.11. Tillo (Aydınlar) Medreseleri 41
2.1.1.12. Nazıran Medresesi 42
2.1.2. Siird Sancağı Garzan Kazasına Bağlı Medreseler 42
2.1.2.1. Zokayd (Kayabağlar) Medresesi 42
2.1.2.2. Comani Medresesi 43
2.1.2.3. Zuyuk (Zivek) Medresesi 43
2.1.3. Siird Sancağı Pervari Kazasına Bağlı Medreseler 44
2.1.3.1. Hashir Medresesi 44
2.1.3.2. Haşt-i Ülya Medresesi 45
2.1.3.3. Haşt-i Süfla Medresesi 45
2.1.3.4. Sarve (Saro) Medresesi 45
2.1.3.5. Bidar Medresesi 46
2.1.3.6. Hesin Medresesi 46
2.1.4. Siird Sancağı Şirvan Kazasına Bağlı Medreseler 47
2.1.4.1. Şirvan Medresesi 47
2.1.4.2. Zeynel Bey Medresesi 47
2.1.4.3. Abdal Bey Medresesi 47
2.1.4.4. Kefre Medresesi 48
2.1.5. Siird Sancağı Eruh Kazasına Bağlı Medreseler 48
2.1.5.1. Baraşan Medresesi 48
2.1.5.2. Tanza Medresesi 49
2.1.5.3. Basrad Medresesi 49
2.1.5.4. Reşan Medresesi 50
2.2.SIBYAN MEKTEPLERİ 50
2.3.İBTİDAİ MEKTEPLERİ 50
2.3.1. Siird İbtidai Mektebi 52
2.3.2. Hüseyni İbtidai Mektebi 54
2.3.3. Zuk Hamidiye İbtidai Mektebi 54
2.3.4. Comani Hamidiye İbtidai Mektebi 54

2.3.5. Rıdvan Hamidiye İbtidai Mektebi 55
2.3.6. Baraşan (Barinc) İbtidai Mektebi..... 55
2.3.7. Melfan İbtidai Mektebi 55
2.3.8. Eruh (Dih) İbtidai Mektebi 56
2.3.9. Şırnak İbtidai Mektebi..... 56
2.3.10. Dergül İbtidai Mektebi..... 56
2.3.11. Fındıke İbtidai Mektebi..... 56
2.3.12. Lode (Lirde) Hamidiye İbtidai Mektebi..... 57
2.3.13. Şirvan İbtidai Mektebi..... 57
2.3.14. Kefre İbtidai Mektebi..... 57
2.3.15. Menar Hamidiye İbtidai Mektebi..... 58
2.3.16. Hasras İbtidai Mektebi 59
2.3.17. Zuzik İbtidai Mektebi..... 59
2.3.18. İskambo Hamidiye İbtidai Mektebi 59
2.3.19. Hashir (Hasankir) Hamidiye İbtidai Mektebi 59
2.3.20. Kerafan (Gökçekoru) Hamidiye İbtidai Mektebi..... 59
2.3.21. Beydar (Bidar-Beğendik) Hamidiye İbtidai Mektebi 60
2.3.22. Batran İbtidai Mektebi 62
2.4.RÜŞDİYE MEKTEPLERİ..... 63
2.4.1. Siird Rüşdiye Mektebi 63
2.4.2. Eruh Rüşdiye Mektebi 82
2.5.İDADİ MEKTEPLERİ..... 82
2.6.AZINLIK OKULLARI, YABANCI DEVLET OKULLARI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ..... 84
2.6.1. Azınlık Okulları 85
2.6.1.1. Ermeni Okulları..... 87
2.6.1.1.1. Siird Ermeni Rüşdiye Mektebi..... 89
2.6.1.1.2. Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi 89
2.6.1.1.3. Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi..... 90
2.6.1.1.4. Rıdvan Gregoryan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektepleri 91
2.6.1.1.5. Rıdvan Gregoryan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi 91
2.6.1.1.6. Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi 92

2.6.1.2. Süryani Okulları 94
2.6.1.3. Keldani Okulları 94
2.6.1.3.1. Siird Keldani Rüşdiye Mektebi 95
2.6.1.3.2. Siird Keldani Erkek Rüşdiye Mektebi 97
2.6.1.3.3. Siird Keldani Kız Rüşdiye Mektebi 97
2.6.1.4. Yezidi Okulları 98
2.6.1.5. Katolik Okulları 99
2.6.1.6. Protestan Okulları 100
2.6.1.6.1. Siird Protestan Rüşdiye Mektebi 101
2.6.1.6.2. Siird Protestan Erkek Rüşdiye Mektepleri 102
2.6.1.6.3. Siird Protestan Kız Rüşdiye Mektebi 102
2.6.1.6.4. Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi 103
2.6.2. Yabancı Devlet Okulları Ve Misyonerlik Faaliyetleri 104
2.6.2.1. Fransız Okulları 104
2.6.2.1.1. Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Fransız Mektepleri 107
2.6.2.1.1.1. Per Dominiken Fransız Mektebi 109
2.6.2.1.1.2. Kovan Orfelina Sur De La Presentation Fransız Mektebi 110
2.6.2.1.2. Şirvan Fransız Mektebi 111
2.6.2.1.3. Pervari Fransız Mektebi 111
2.6.2.2. İngiliz Okulları 113
2.6.2.3. Alman Okulları 113
2.6.2.4. Amerikan Okulları 114
2.6.3. Anaokulları 117
2.6.4. Darüleytamlar 118
2.6.4.1 Siird Amerikan Eytamhanesi 118
2.6.4.2. Siird Fransız Eytamhanesi 118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA KÜLTÜREL FAALİYETLER

3.1.GAZETELER 120
3.2.KÜTÜPHANELER 121
3.2.1.Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Kütüphaneler 121

3.2.2. Tillo (Aydınlar) Medresesi Kütüphanesi 121
3.2.3. İbrahim Hakkı Hazretleri Kütüphanesi 122
3.2.4. Eruh Kütüphanesi 122
3.3.MATBAALAR 123
SONUÇ 124
KAYNAKÇA 130
EKLER 143

GİRİŞ

Eğitimin sözlük anlamı, bireyin fiziksel, zihinsel ve geleneksel kayıtlarını geliştirme çabası, içerisinde bulunduğu toplumun kurallarını öğrenmesi ve uygulaması şeklinde belirtilmektedir.[1]

Emile Durkheim'e göre eğitim; henüz toplumsal yaşam için hazır olmayanlara, yetişkinler tarafından uygulanmış bir eylem olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda, eğitimin bir toplumsallaşma süreci olduğu vurgulanmaktadır.[2]

Eğitim felsefesinin öncülerinden John Dewey'e göre eğitim, yaşama hazırlıktan öte yaşamın ta kendisidir. Yani eğitim bir yaşama sürecidir, gelecek hayata hazırlanma değildir. Başka bir ifadeyle eğitim, bireyin deneyimlerini yorumlanması ve yeniden yapılandırılmasıyla gerçekleşir.[3]

Ülkemiz ölçeğinde kabul gören genel tanımına göre ise eğitim; bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişiklik meydana getirme sürecidir. Eğitim sözcüğünün farklı tanımlarının ortak yanı, onun davranış değiştirme, davranış oluşturma, davranış geliştirme süreci ve amaçlı etkinlikler bütünü olmasıdır.[4]

Osmanlı klasik döneminde örgün eğitim, başlangıçta sıbyan mektepleri ve medreseler vasıtası ile yürütülmüştür. Sıbyan mektepleri, sabi olarak nitelendirilen beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocuklarını okutmak amacıyla açılmış olan ilköğretim kurumlarıdır. Sıbyan mektebi ismi, Osmanlı döneminden önce de kullanılmıştır. Abbasiler devrinde "küttab" adı ile anılan aynı özellikli mektepler, Selçuklu, Karahanlı

[1] Gülbahar Gül, "Birey Toplum, Eğitim ve Öğretmen", **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakultesi Dergisi**, İstanbul 2004, S.1, s.228.
[2] Gül, "Birey Toplum, Eğitim ve Öğretmen", s.229.
[3] Joseph Ratner, **Günümüzde Eğitim John Dewey**, Pegem Akademi Yayınları, 2014 Ankara, s.VIII.
[4] Gül, "Birey Toplum, Eğitim ve Öğretmen", s.230.

ve Osmanlı dönemlerinde sıbyan mektebi olarak nitelendiriliyordu. Osmanlı döneminde bu tip mektepler; "darü'l-ilm, daru't-talim, muallimhane, taş mektep, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidaiye" gibi adlarla da anılmıştır.[5] Bu dönemde yoksul çocuklar için açılan sıbyan mekteplerine ise "küttab-ı sebil" veya "mekteb-i sebil" denilmiştir. Küttab veya mektep, "yazı öğretilen yer" anlamına gelmektedir.[6]

Sıbyan mekteplerinin kuruluşu, İslâmın ilk yıllarına kadar uzanır. Mektepler, başlangıçta okuma yazma ve yazı okulları olarak ortaya çıkmasına karşın, sonraları Kur'an-ı Kerim ve dini bilgilerin öğretildiği yerler olmuştur.[7]

Sıbyan mektepleri için önceleri okul denilebilecek binalar yoktu. Öğrenim faaliyetleri çoğunlukla cami veya mescidlerde yapılmaktaydı. Ancak mescidlerin kirletebileceği düşüncesiyle buralarda öğrenim faaliyetlerine izin verilmeyince, eğitim faaliyetleri önceleri ilkin evlerde, sonraları ise cami ve mescid kenarlarına inşa edilen taş binalarda gerçekleştirilmiş, zaman içerisinde ise hemen hemen tüm köy ve mahallelerde sürdürülmüştür.[8]

Çoğunlukla taş bina olarak inşa edildiği için "taşmektep" olarak da adlandırılan bu mektepler, örgün eğitimin ilk basamağını teşkil etmekteydi. Bu mekteplerde okuma-yazmanın yanı sıra, talebelere ahlaki terbiye verilmesi de amaçlanmaktaydı. Bu anlamda çocuğu şerli işlerden sakındırmak, hayra sevk etmek, Osmanlı eğitim felsefesinin temelini oluşturmaktaydı.[9]

Sıbyan mekteplerinde günümüzdeki gibi sınıf, ders saati veya teneffüs ayarlamaları yoktu. Dersler sabahtan ikindiye kadar verilir, yalnızca öğlen zamanı ara verilirdi.[10]

---

[5] Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.1, S.3, s.345.
[6] Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.32, s.735.
[7] Sebahattin Arıbaş ve Mehmet Koçer (Ed.), "**Türk Eğitim Tarihi**", Lisans Yayınları, İstanbul 2008, s.134.
[8] Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17, S.1, s.175.
[9] Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", s.174.
[10] Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", s.174.

Sıbyan mektepleri, bizzat devlet tarafından yaptırılmazdı. Bu mektepler, padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler ile ilim sahipleri veya halk arasında maddi gücü iyi durumda olan kimselerce yaptırıldığından, daha çok vakıf statüsündeydi. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar devletin gözetimi ve denetimi altında olsalar da, bu mektepler resmi okul olmaktan çok, özel nitelikliydiler.[11]

Sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili ilk önemli gelişmeler 19'ncu yüzyılın başlarında gerçekleştirilmiştir. II. Mahmut tarafından 1824 yılında yayınlanan "talim-i sıbyan" hakkındaki ferman, sıbyan mektepleri ile ilgili ilk düzenlemedir. Bu fermanda; çocukların ergenlik çağına gelmeden önce sıbyan mekteplerine gitmeleri şart koşulmakta, ayrıca çocukların okula gitmeden önce işe verilmemelerini, bununla birlikte esnafın da bu çocukları çırak almamaları gerektiği gibi hususlar yer almıştır.[12]

Sonraki süreçte sıbyan mekteplerindeki eğitimin yetersiz görülmesi üzerine, eğitim işlerini yöneten "Meclis-i Vükela" tarafından, 1838 yılında yeni okullar açılmasına karar verilmiştir. II. Mahmut'a götürülen metinde, ilk mekteplere ibtidai, bunun ileri sınıflarına ise rüşdiye isimlerinin verilmesine karar verilmiştir.[13] Ancak bu mekteplerin tam dönüşümü ile birlikte ibtidai mekteplerinin açılması, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde bu yönde hükümlerin barındırılması neticesinde ve ilk olarak 1872 yılında mümkün olmuştur. Bu tarihte "İbtidai Numune Mektebi" açılmıştır. Böylece sıbyan mektepleri, kısmen de olsa ibtidai mekteplere dönüşmüş ve Cumhuriyet dönemi ilköğretiminin temelini teşkil etmiştir.[14]

---

[11] Selçuk Uygun, "Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergis**i, C.36, S.1-2, s.108; Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", s.174.

[12] Yücel Gelişli, "Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi, Dönüşümü)", **Yeni Türkiye Dergisi**, C.15, s.35.

[13] Süleyman Tenger, "**Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005), s.16.

[14] Hatip Yıldız; İsmail Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", **Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu**, Çorum 28-30 Nisan 2016, s.137.

Sıbyan mekteplerinde; Arap Alfabesi, Kur'an-ı Kerim, İlmihal, Tecvid, Türkçe, Ahlak Risaleleri, Hat gibi dersler okutulmuştur.[15]

Sıbyan mekteplerinin hocaları, genellikle medresede okumuş, okuma yazma bilen, çoğunlukla cami veya mescitlerde imamlık ya da müezzinlik yapan kimselerdi.[16] Mektep hocaları çoğunlukla erkekti. Bununla birlikte, sadece kız çocuklarına ders veren bayan hocalar da sıbyan mekteplerinde ders verirdi. Sıbyan veya mahalle mekteplerinde ders veren bayan eğitimciler, "hoca hanım" veya "muallime" gibi isimlerle anılırdı.[17]

Sıbyan mekteplerinde erkek ve kız çocukları, genel olarak 4 ila 7 yaşlarında eğitime başlardı. Ancak bu durum, merkez ve taşraya göre farklılık göstermekteydi. Örneğin, Kız ve erkek çocukların ayrı ayrı veya birlikte eğitildikleri sıbyan mekteplerinde İstanbul'daki başlama yaşı 5-6 iken, Anadolu'daki çocuklar 4-6 yaşlarında mektebe başlamaktaydılar.[18] Sıbyan mekteplerini bitirme yaşı ise genellikle 13-15 yaş arasında olurdu.[19]

Merkezi bir teşkilattan ve ortak bir eğitim-öğretim sisteminden yoksun olmakla birlikte, standart ölçülerde bir eğitim programına ve yeterli oranda araç gerece sahip olmayan bu mektepler, zaman içerisinde yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, sıbyan mekteplerinin ders programlarının değiştirilmesi amacıyla 1847 yılında bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.[20]

Sıbyan mekteplerinde genellikle şu dersler okutulurdu: Elifba, Kur'an-ı Kerim, Yazı Talimi, Ahlaka Ait Risaleler, Tecvid, İlmihal, Tarih-i Osmani, Fenn-i Hesap, Coğrafya ve Malumat-ı Nafia.[21]

---

[15] Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadi**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010), s.115.
[16] Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.4.
[17] Yahya Akyüz, "Osmanlı'da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.15, s.3-4.
[18] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.5.
[19] Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.735.
[20] Hatip Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Lice Kazasında Eğitim", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** S.10, s.4.
[21] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.22.

Kelime olarak ders okunan yer anlamına gelen medrese, İslâm dünyasında özellikle eğitim-öğretim faaliyetleri için kullanılan mekanlara verilen özel bir isimdir. İslâm eğitim tarihinde ilk medresenin nerede, ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak medreselerin esas ortaya çıkış tarihi ve yerinin, miladi 9'ncu yüzyılın sonlarına doğru Horasan ve Türkistan bölgeleri olduğu bilinmektedir. Bir iddiaya göre İslâm tarihinde ilk medrese, Büyük Selçuklu Devleti döneminde Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından açılmış olan Nizamiye Medresesi'dir. Bir başka iddiaya göre ise ilk medrese, yine Büyük Selçuklular döneminde açılmış, ancak medresenin kurucusu Nişabur hakimi Emir Nasır bin Sebüktekin'dir.[22] Bu gelişmelerden önce Abbasiler döneminde Bağdat'ta, İslâm dünyasının ilk özel eğitim kurumu olarak kabul edilen "Beytü'l Hikme" adlı kurum açılmıştır. Bu kurum, medreselerin doğuşunda etkili olduğu için literatürde ilk medrese olarak da kabul edilmektedir.[23] Ancak şu ana kadar yapılan araştırmalar İslâm dünyasındaki medreselerin her İslâm ülkesinde farklı zamanlarda ve farklı şartlar altında doğduklarını ortaya koymuştur. Medreseler zamanla bütün İslâm dünyasına yayılmış ve sistem olarak Osmanlı döneminde en yüksek seviyeye ulaşmıştır.[24]

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese, miladi 1330 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te yapılmıştır. Bu medresenin adı "İznik Orhaniye Medresesi"dir. Medresenin ilk müderrisi Şerefü'd-din Davud-i Kayseri olmuştur. Orhan Bey, ikinci medresesini Bursa'da inşa ettirmiştir.[25]

Sonraki dönemlerde diğer Osmanlı padişahları da, başta Bursa ve Edirne olmak üzere farklı şehirlerde medreseler yaptırmışlardır. Nitekim Bursa'nın başkent olmasıyla birlikte, Yıldırım Bayezid ve Sultan Çelebi Mehmet tarafından buraya yeni medreseler yaptırılmıştır. Özellikle, Sultan Çelebi Mehmet tarafından burada kurulan "Sultaniye

---

[22] Muhammet Kemaloğlu, "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.2, S.5, s.94.
[23] Hasan Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi**, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s.240.
[24] Cahid Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.7, s.469.
[25] Kadir Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrisatı Açısından Osmanlı Darülhadisleri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.47, s.40.

Medresesi" Bursa'nın önemli bir bilim merkezi haline gelmesinde oldukça büyük bir rol oynamıştır.[26]

Edirne'nin başkent olmasıyla birlikte Sultan II. Murad tarafından, burada bir medrese daha yaptırılmıştır. Burada yaptırılan külliye bünyesinde bulunan "Darü'l-Hadis" isimli bu müessese, Osmanlı Devleti'nde dönemin en yüksek dereceli medresesi olması bakımından, sonraki yıllarda Edirne'nin önemli bir bilim merkezi olmasında etkin bir rol oynamıştır.[27]

Fatih ve Kanuni dönemlerinde İstanbul'da inşa edilen "Sahn-ı Seman" ve "Süleymaniye Medreseleri", Osmanlı döneminde inşa edilen en önemli medreselerdir. Yüksek dereceli olarak kurulmuş olan bu medreselerden Sahn-ı Seman, Fatih döneminde yapılmıştır. Bu tesis, toplamda sekiz medreseden oluşmuştur. Bununla birlikte yapının içerisinde, talebelerin ihtiyaçları için imaret, hamam, hastane ve kütüphane de inşa edilmiştir.[28]

Kanuni döneminde ise Süleymaniye Medreseleri inşa edilmiştir. Bu yapının içerisinde toplamda dört medrese, bir darü'l-hadis, bir darü't-tıp ile birer eczane, şifahane, imaret ve hamam bulunmaktaydı.[29]

Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan ilk dönem medreselerindeki tahsil süresi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Selçuklularda bu sürenin beş yıl olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı döneminde ise bu sürenin Kanuni dönemine kadar sekiz veya dokuz yıl olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu süre 1575 ve 1579 yılında çıkarılan fermanlarla üç veya dört yıla düşürülmüştür.[30]

---

[26] Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim,** s.7.
[27] Ayaz, "Hadis İlimlerinin Tedrisatı Açısından Osmanlı Darülhadisleri", s.46
[28] Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", **Türk Kültürü Dergisi**, S.39, s.210.
[29] Yakya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s.60.
[30] Zeki Salih Zengin, "**II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1919)**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993), s.6.

Medreselere talebe seçimi ise şu şekilde gerçekleşmekteydi: Sıbyan mekteplerini bitiren veya en az o eşdeğerde özel öğrenim gören erkek öğrenciler, icazet aldıktan sonra medreselere kabul edilebilmekteydiler.[31]

Medreselerde öğrenim gören öğrenci sayısı, vakıf şartlarına, binanın büyüklüğüne ve dönemin özelliklerine göre değişiklik göstemekle birlikte genellikle 20-30'u geçmezdi.[32]

Medreseler, Osmanlı Devleti'nde yalnız din görevlilerinin yetiştirildiği öğretim kurumları değildir; aynı zamanda Şeyhülislam, Nişancı gibi yüksek rütbeli devlet adamları da buralarda yetiştirilmiştir.[33] Bununla birlikte bu kurumlarda devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda istihdam edilmek üzere idareci, hakim, öğretim elemanı ve kadının yanı sıra, yerine göre devlet memuru da yetiştirilmiştir.[34]

Klasik Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının odağındaki medreselerde eğitim öğretim faaliyetleri, düz anlatım, soru-cevap, not tutturma, takrir, ezber metodu vb. metotlarla yürütülmüştür. Bununla birlikte cedel, münazara, adabu'l-bahs, mantık ve usul gibi tartışma metodları da medreselerde uygulanmıştır.[35]

Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ise genel olarak şunlardı: Fıkıh, Tefsir, Hadis, Akaid, Kelam, Dil Dersleri (Arapça, sarf, nahiv, belagat vs.) Mantık, Heyet ve Hendese.[36]

Medreselerde ıslahat çalışmalarının yapılmaması ve pratikte akli ilimlerin zamanla terk edilmesi neticesinde bu kurumlar, 16'ncı yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır. Söz konusu bozukluk, müderris kalitesi, öğretim sistemi, talebe boyutu gibi temel alanlarda baş göstermiş ve yıllar geçtikçe devam etmiştir. Osmanlı

---

[31] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** s.60.
[32] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** s.60.
[33] Tuncay Zorlu, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**", C.6, S.12, s.611.
[34] Zengin, "**II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1919)**", s.41.
[35] İbrahim Caner Türk, "Osmanlı döneminde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.3, s.267; Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi**, s.413-416.
[36] Fahri Ünan, "Klasik Dönem Osmanlı Medreseleri'nde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi", **Divan İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.18, s.97.

medreselerindeki aksaklıklara rağmen buralardaki eğitim, Kanuni döneminden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen süre zarfında medreseler kendi haline bırakılarak sürdürülmüş, bununla birlikte bu alanda hiçbir ıslahat yapılmamıştır.[37]

Tanzimat döneminde modern okulların açılmasına karşın, medreseler varlıklarını devam ettirmiştir. Tanzimat dönemi sonrasında ise medreselerin ıslahı gündeme gelmiş ve bu yönde ilk ciddi ıslah çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 1867 yılında, 15 medrese hocasından oluşan bir heyet, medreselerin ıslahı ile ilgili bir rapor hazırlamıştır.[38]

Medreselerin ıslahı hususu, esasen üç yüz elli yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Bu süreç içerisinde ıslah konusu sürekli gündeme gelmiş, ancak bunda başarılı olunamamış ve geleneksel eğitim sürmüştür. Tanzimat dönemi sonrasında medreselerin ıslahı ile ilgili ilk ciddi eser, Şeyh Ali-zade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından kaleme alınan ve 1896 yılında yayınlanan "Medreselerin Islahı" adlı çalışma olmuştur.[39]

Medreselerin düzeltilmesi ile ilgili ilk somut girişim ise 1910 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede medreselerin 1 yıllık eğitim süresi 9 aya indirilmiş, ders programı da bu doğrultuda yeniden düzenlenmiştir.[40]

Bu düzenlemenin ardından Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi tarafından 29 Eylül 1914 tarihinde "Islah-ı Medaris Nizamnamesi" yayınlanmış ve İstanbul medreseleri "Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi" adı altında yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle İstanbul medreseleri 'Tali Kısım-ı Evvel', 'Tali Kısım-ı Sani' ve 'Ali' olarak üç kısma ayrılmış, ayrıca her bir kısmın öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir.

---

[37] Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Yenileşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler Dergisi**, C.15, s.44.

[38] Hatip Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Dersim Sancağı'nda Eğitim", **II. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu**, Tunceli 20-22 Eylül 2013, s.125-126; Zengin, "**II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1919)**", s.14; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** s.246.

[39] Ülker Öktem, "Osmanlı Medreseleri'nde Felsefe", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.15, s.282-283.

[40] Öktem, "Osmanlı Medreseleri'nde Felsefe", s.283.

Bununla birlikte Tali kısımlara 2080, Ali kısımlara ise 800 öğrenci kabul edilecek şekilde planlama yapılmıştır.[41]

1914 yılında Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, meslek derslerini daha düzenli okutmak ve pozitif bilimlere derslerde daha fazla yer verebilmek adına medreseleri Maarif Nezareti'nin okullarına benzetmeyi planlamıştır. Bu çerçevede Batı yabancı dilleri, Farsça, Coğrafya, Tarih, mekanik, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Resim, Felsefe, Malumat-ı İktisadiye, Hıfzıssıhha vb. dersler medreselerin ders programına eklenmiştir.[42]

1917 yılında ise bu defa Şeyhülislam Musa Kazım Efendi tarafından bir nizamname düzenlenmiştir. Bu nizamnamede; 1914 yılında gerçekleştirilen ıslahatlar ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede "Ali" medreselerinin üzerinde bir kurum olan "Medrese-i Süleymaniye" adıyla yeni bir medrese açılmıştır. Söz konusu medresenin şubeleri ise 'Tefsir ve Hadis Şubesi', 'Fıkıh Şubesi', 'Kelam ve Hikmet Şubesi' ile 'Edebiyat Şubesi' adlarıyla oluşturulmuştur. Her bir şubenin sınıf mevcudu ise 60 olarak belirlenmiştir.[43]

II. Meşrutiyet döneminde açılan yeni medreselerden biri de, Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren "Medresetü'l Vaizin" adlı kurumdur. Bu kurum vaiz yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Medresenin kabul ettiği öğrenci yaş sınırı 20-30, öğrenim süresi ise 4 yıldır.[44] Sonraki süreçte "Medresetü'l Vaizin" kurumu, yine Evkaf'a bağlı olarak yönetilen "Medresetü'l Eimme Vel-Hutaba", adlı kurumla bir araya getirilerek "Medresetü'l İrşad" adını almış ve daha çok akademi ve enstitü olarak 6 Mayıs 1918 tarihli nizamname ile kurulmuş olan "Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye"ye bağlanmıştır.[45]

Yukarıda belirtilen hususlar, çoğunlukla İstanbul medreseleriyle alakalı hükümler içermektedir. Ancak zaman içerisinde taşra medreseleri ile ilgili olarak da yeni

---

[41] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** s.247.
[42] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim,** s.39.
[43] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a),** s.246.
[44] Tuğba Yalçın Aydeniz, "Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vaizin" **III. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu**, İstanbul, 25-26 Mayıs 2015, s.608.
[45] Zekeriya Akman, "Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Daru'l Hikmeti'l-İslamiye'nin Din Eğitimi ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.20, S.1, s.93.

düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde, Ekim 1917'de çıkarılan "Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye" adlı nizamnamede, taşra medreseleriyle ilgili yeni düzenlemeler yer almıştır. Bu nizamnameye göre taşradaki medreseler 2'ye ayrılmıştır. İlki Sahn Medreseleri'ne benzeyen ve 6 yıllık öğrenim süresini barındıran medreselerdir ki bu medreselerde, "Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye" nizamnamesiyle ortaya çıkan yeni düzenlemeler yer almıştır. İkincisi ise eski durumlarını aynen koruyan medreselerdir. Bu düzenlemeler ile her beldede, mahallin müftüsünün başkanlığında bir encümen-i ilmi heyeti kurulması ve bölgesindeki bütün medreselerle ilgilenilmesi kararlaştırılmıştır.[46]

Medrese sisteminde yapılan bütün bu yenileşme çabalarına karşın, eski eğitim anlayışı süreç içerisinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Medreselerdeki eğitim öğretim ıslahıyla ilgili hazırlanan bu yeni programların uzun süre uygulama imkanı bulamaması sebebiyle, bu düzenlemelerin Osmanlı eğitim sisteminde ne derece verimlilik sağladığı tartışmalı bir konudur.

Medreseler, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, çağın ihtiyaçlarına uzak kaldığı gerekçe gösterilerek ilk etapta 03.03.1924 tarihinde çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile (ülkedeki bütün eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanması kararı doğrultusunda) Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, akabinde ise 13.03.1924 tarihinde çıkarılan bir genelge ile hukuken ortadan kaldırılmıştır.[47]

[46] Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, s.280-281.
[47] Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi**, s.264.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

Başlangıçtan 15'nci yüzyıla kadar Klasik Osmanlı eğitim kurumları; ilköğrenimi sağlayan sıbyan mektepleri, orta ve yükseköğrenim veren medreseler ile devlet adamı yetiştirmek üzerine kurulmuş ve aynı zamanda saray mektepleri olan enderun mekteplerinden oluşmaktaydı.

İmparatorluğun kuruluş döneminden beri var olan ve adına mahalle mektepleri de denilen sıbyan mekteplerinde çocuklara sadece okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim ve din bilimleri öğretilmekteydi.

Medreseler ise kuruluştan, Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin eğitim hayatına doğrudan veya dolaylı olarak hakimdi.[48] Bu kurumlarda, devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu pek çok alanda elemanlar yetiştirmiştir. Zaman içerisinde Osmanlı döneminde fethedilen bütün yerlerde, hatta köylere varıncaya kadar, binlerce cami ve medreseler açılmış ve bu eğitim kurumları ülke genelinde yayılmıştır.[49]

Enderun mektebi ise, Osmanlı devlet yönetiminde yönetici ihtiyacını giderebilmek adına Topkapı Sarayı içerisinde oluşturulmuş bir eğitim kurumudur.[50]

Osmanlı Devleti'nde ilk yenileşme dönemiyle beraber yeni okullar açılmaya başlamıştır. Bu çerçevede açılan okullar ilk etapta teknik eleman ihtiyacından

---

[48] Selman Tunay Kamer, "**Türk Eğitim Sisteminde Karma Eğitime İlişkin Fikirler, Tartışmalar ve Uygulamalar (1908-1950)**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2013), s.21.

[49] Mefail Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.4, s.371-372.

[50] Kamer, "**Türk Eğitim Sisteminde Karma Eğitime İlişkin Fikirler, Tartışmalar ve Uygulamalar (1908-1950)**", s.21

kaynaklanaktaydı. Esasen Osmanlı Devleti, 18'nci yüzyıla kadar klasik eğitim kurumları ile devletin ihtiyaç duyduğu devlet adamları ile teknik elemanları yetiştirmiştir.[51] Ancak, 18'nci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında gerek askeri gerekse ekonomik alanda geri kalması sonucunda bu alanlarda da yenilik yapılması ihtiyacına gereksinim duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla Batılı örneklerine uygun çeşitli okullar açılmıştır. Bu çerçevede, 1734 yılında "Hendesehane", 1773 yılında "Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun" ve 1795 yılında "Mühendishane-i Berr-i Hümâyun" gibi teknik askeri okullar açılmış, 1796 yılında ise III. Selim tarafından "Nizam-ı Cedid" adlı yeni bir ordu kurulmuştur.[52]

19'ncu yüzyılda ise yenilik çalışmaları daha köklü bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle bu yüzyılda yeniliklerin başlangıç noktasını teşkil eden II. Mahmut döneminde, Batının her alanda kesin üstünlüğünün kabulünden sonra, neredeyse bütün kurumlarda ıslahatlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[53] Bu kapsamda II. Mahmud döneminde 1826 yılında "Yeniçeri Ocağı" kaldırılmış, yerine "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" isimli ordu kurulmuştur. 1827 yılında "Tıbhane-i Amire" ile "Cerrahhane-i Mamure" isimli tıbbiye mektepleri açılmıştır. 1834 yılında ise "Mekteb-i Harbiye" açılmıştır. Bu üç mektep 1839 yılında birleştirilerek "Darü'l-ulum-ı Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" adını almıştır.[54]

Bu okullarda Batılı ülkelerde uygulanan eğitim programları takip edilmiştir. Yine bu yüzyılda Avrupadaki teknik bilgilerin öğrenilmesi için buraya öğrenci gönderilmiş, ayrıca buralardan Osmanlı Devleti'nde önceden açılmış olan askeri ve teknik okullar için uzmanlar getirilmiştir.[55]

---

[51] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul 1991, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s.15-20.
[52] İbrahim Ağah Çubukçu, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s.49; Süleyman Karataş, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.1, s.233.
[53] Bayram Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.1.
[54] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.11.
[55] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, s.128.

Yine Padişah II. Mahmut döneminde, rüşdiye mekteplerine aynı seviyede görülebilecek iki meslek okulu açılmış, sıbyan mektepleri ıslah edilmiş ve özellikle halkın çocuklarının bu mekteplere gönderilmeleri için çaba sarf edilmiştir.[56]

Geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat Fermanı'nın ilanı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yeni dönemde, daha önceden askeri okullar ile başlayan eğitim alanındaki yenilikler, gerçekleştirilen birtakım yasal düzenlemelerle beraber, yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda Batıdaki örneklerine uygun yeni tip okullar açılmış, buna karşın eski yapılara dokunulmamış, eski ve yeni okullar birlikte yaşatılmaya çalışılmıştır.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda her sahada ıslahat yapılması belirtilmiş olmasına rağmen, eğitim konusundan hiç bahsedilmemiştir. Eğitim sahasındaki bu hukuki belirsizlik 1845 yılına kadar sürmüştür.[57]

İlk yenileşme döneminde askeri ve teknik okulların yanı sıra, sivil okullar da açılmıştır. Sivil eğitim alanında atılan ilk adımlardan biri II. Mahmut döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde padişah II. Mahmut tarafından "Meclis-i Umur-ı Nafia" isimli eğitim layihası hazırlattırılmıştır. Layihanın en önemli konusu hiç şüphesiz "Sınıf-ı Sani" olarak nitelendirilen rüşdiye mekteplerinin açılmasıdır. Bu çerçevede "Mekteb-i Maarif-i Adliye" adı verilen ilk rüşdiye mektebi 1839 yılında açılmıştır.[58] Sonraki süreçte mektebe olan yoğun ilgi ve katılımın ardından ikinci rüşdiye mektebi olan "Mekteb-i Ulum-ı Edebiye-i Adliye" açılmıştır.[59]

Tanzimat Fermanı'nın ilanını izleyen süreçte gayrimüslim cemaatlere mektep kurma hakkı verilmiştir. Bu gelişmeden sonra azınlık cemaatlerinin açtıkları okul sayıları hızla artış göstermiştir.[60]

---

[56] Deniz Özgan, "**II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012), s.28-29.
[57] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.13
[58] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.12.
[59] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.12.
[60] Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdulhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.11, s.24-25.

1845 yılına gelindiğinde eğitim alanında bazı yeni çalışmaların gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bu çalışmalar kapsamında "Muvakkat Meclis-i Maarif" isimli bir kurum kurulmuştur. Bu kurumun aldığı ve padişah Abdulmecid'in onayladığı kararlarda, sıbyan mekteplerinin ıslahı, rüşdiye mekteplerinin çoğaltılıp düzenlenmesi, yükseköğrenim basamağını teşkil edecek bir "Darülfünun" açılması ve bütün bu işleri yürütecek daimi bir Maarif Meclisinin kurulması gibi hususlar yer almıştır. Bu hedefler doğrultusunda, 1846 yılında devletin maarif işlerinden doğrudan doğruya sorumlu olacak olan "Meclis-i Maarif-i Umumiye" adlı bir kurum açılmıştır.[61]

1846 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye, bir karar organı niteliği taşıdığından, aldığı kararları uygulayacak ve denetleyecek bir icra yetkisi bulunmadığından, gerek bu gereksinimi karşılayabilmek, gerekse Evkaf Nezareti'nin elinde bulunan okulları ayrı bir yönetime kavuşturmak amacıyla, yine aynı yıl "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kurulmuştur.[62]

Islahat Fermanı'nın ilanını izleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin neredeyse tümünde açılmış olan mekteplerin merkezi bir çatı altında toplamak gereksinimi ve eğitimle alanıyla alakalı Batı kökenli birtakım yeniliklere devam etme isteği, bu kurumun kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla, 1857 yılında, günümüzün Milli Eğitim Bakanlığı ile eşdeğer bir kurum olan "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulmuştur.[63]

Maarif Nezareti'nin görev ve yetkilerini belirten ilk belge, 3 Mart 1861 tarihli "Maarif Nezareti'nin Vazifelerine Dair Mevad" isimli talimatnamedir. Bu talimatname, Osmanlı döneminde milli bir eğitim sisteminin esaslarını ortaya koyması bakımından önemlidir.[64]

Ayrıca 1864 yılından itibaren Vilayetlerde "Vilayet Maarif Meclisleri" tesis edilmiştir. Bu yeni durumla beraber her Vilayette bir "maarif müdürü" bulunacak şekilde

---

[61] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.13.
[62] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.12
[63] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, 15-16.
[64] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.15.

"Vilayet Maarif Müdürlükleri" kurulmuştur. Bununla birlikte taşradaki eğitim faaliyetlerini mali anlamda desteklemek amacıyla, "Maarif Sandıkları" kurulmuştur.[65]

Osmanlı döneminde eğitimin daha çağdaş bir hale getirilebilmesi amacıyla 1869 yılında "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Batıyı daha önce yerinde görmüş ve buralardaki eğitim sistemini incelemiş olan Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın gayretleriyle hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin çıkarılması, esasen bir süreç sonucunda mümkün olmuştur.[66]

1876 yılında Kanuni Esasi'nin ilanıyla birlikte eğitim, devletin asli görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Sonraki süreçte bu yönde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ilk etapta 1878 yılından itibaren maarif hizmetleri Vilayetlere kadar götürülmeye başlanmıştır. Daha sonra ise maarif teşkilatına yeni bir şekil vermek amacıyla 1879 yılında Maarif Nezareti Teşkilatı modern bir yapıya kavuşturulmuştur.[67]

Maarif hizmetlerini Vilayetlere kadar götürme çalışmaları kapsamında 1882 yılından itibaren ilk olarak Diyarbekir, Memuretülaziz, Sivas, Van, Erzurum ve Edirne Vilayetlerinde olmak üzere, birkaç Vilayet merkezinde birer maarif meclisi kurulmuştur. Bu meclisler sonraları bütün Vilayetlere ve hatta sancak ve kaza merkezlerine kadar yayılmıştır. 1909 yılına gelindiğinde Vilayet ve sancak merkezlerinin hemen hemen tümünde, kazaların ise çoğunda birer maarif meclisi bulunmaktaydı.[68]

1908 yılına gelindiğinde II. Meşrutiyetin ilanından sonra bütün devlet merkezi teşkilatında olduğu gibi Maarif Nezareti'nde de gereğinden fazla memur ve üye sayısında bir azalmaya gidilmiştir.[69]

1908 yılından sonra, özellikle iktidarı eline aldıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumu eğitmek adı altında birtakım eğitim reformları gerçekleştirmiştir. Özellikle, savaşlara gönderilen erkek nüfusun yerine iş kollarında çalıştırılacak eleman

---

[65] Gül Nihan Toprak, "**Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi Ve Köy Enstitüleri**" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2008), s.18.
[66] Toprak, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi Ve Köy Enstitüleri", s.18.
[67] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.27-28.
[68] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.46.
[69] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.20.

ihtiyacını karşılamak adına, kızların okullarda okutulmasına hız vererek, bu yönde bazı yasal çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca gençlerin savaş eğitimi alabilmesi adına Almanların desteğiyle çok sayıda yeni ordu mektepleri açılmıştır.[70]

II. Meşrutiyetin ilanını takip eden süreçte gerçekleştirilen en önemli değişikliklerden biri, kızlar için eğitim fırsatlarının genişletilmesi olmuştur. Böylece, önce orta dereceli mekteplerin, sonra da darülfünunun kapıları kız öğrencilere açılmış ve böylelikle onların çeşitli mesleklerde çalışmaları ve kamu hizmetine girmeleri sağlanmıştır.[71]

1910 yılında Tedrisat-ı Aliye (yükseköğretim) Dairesi ve özel statülü bir kütüphaneler müfettişliği kurulmuştur.[72]

9 Mart 1912 tarihinde Maarif Nezareti'nin merkez kuruluşu bir yönetmelikle yeniden belirlenmiş, bu çerçevede toplamda 28 üyeden oluşan "Daimi Meclis-i Maarif" isimli bir kurum açılmıştır.[73]

Maarif Nazırı Şükrü Bey, 1914 yılında "Meclis-i Kebir-i Maarif" isimli kurumu ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra ise telif ve tercüme heyeti kurulmuştur. Bu kurumların oluşturulmasıyla beraber, eğitim ve kültür alanında daha geniş bir yayın faaliyeti başlatılmıştır.

1916 yılında ise "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati"ndeki hükümler doğrultusunda, ilköğretim kurumlarını denetlemekle yükümlü olan müfettişlerin bu görevlerini nasıl gerçekleştireceklerine ilişkin bir talimatname yayınlanmıştır.[74]

II. Meşrutiyet döneminde, maarif alanında tasarlanan yenilikler büyük ölçüde uygulanamamış olmakla birlikte, şimdiye kadar gerçekleştirilmesi mümkün olamayan bazı önemli adımlar ve ilerlemeler sağlanmıştır. Özellikle idari teşkilatlanma kapsamında

---

[70] Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", **Amme İdaresi Dergisi**, C.42, S.2, s.82-84.
[71] Recai Doğan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.38, s.363.
[72] Teyfur Erdoğdu, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-II", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** S.52, s.260-261.
[73] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim,** s.20.
[74] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim,** s.20-21.

yapılan düzenlemelerin Cumhuriyet döneminin eğitim çalışmalarının ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın temelini oluşturması bakımından bu dönem ayrı bir öneme sahiptir.

1.1. TEMEL EĞİTİM

Osmanlı son döneminde Batılı devletlerdeki modernite esas alınarak, gerek askeri, gerekse teknik ve sivil okulların ardı ardına açılması, bu mekteplerin yıllara bağlı olarak gözden geçirilmesi, gerekli görülen kurumların kapatılması, birleştirilmesi veya genişletilmesi çalışmaları, Osmanlı eğitim sistemindeki değişimin başlangıcını oluşturması açısından önemlidir.

Osmanlı döneminde temel eğitimin esasını teşkil eden sıbyan mekteplerinin gelişiminde, Tanzimat dönemi öncesi yenileşme çabalarına rağmen, istenen başarı sağlanamamış, bu çerçevede ilköğretim konusunda yeni arayışlar baş göstermiştir.[75]

Sıbyan mekteplerinin ıslahı ile ilgili olarak Tanzimat dönemi sonrasındaki süreçte gerçekleştirilen ilk yeniliklerden biri 1847 yılında sıbyan mekteplerine ilişkin olarak çıkarılan yönetmeliktir. Burada yedi yaşına basan çocukların sıbyan mektebine alınacağı, bununla birlikte anne babasının isteğiyle dört ve daha yukarı yaşta olan çocukların bu mekteplere alınabileceği, ayrıca okula devamın zorunlu ve okul süresinin dört yıl olduğu, ancak başarısız öğrenciler için bu sürenin üç yıl daha uzatılabileceği hususları yer almıştır.[76]

Öğretmenlere kılavuz olmak üzere hazırlanan ve 8 Nisan 1847 tarihinde yayınlanan "Sıbyan Mektebi Hocaları Efendilere İta Olunacak Talimat" isimli yönetmelikle birlikte, Tanzimat sonrasında sıbyan mekteplerinin programında düzenlemeye gidilmiştir. Bu yönetmelikte, sıbyan mekteplerinin eğitim öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Böylece sıbyan mektepleri rüşdiyelere temel olmuş, öğretim dereceleri arasında bir uyum sağlanmıştır.[77]

---

[75] Gelişli, "Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi, Dönüşümü)", s.35.
[76] Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", s.180.
[77] Gelişli, "Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi, Dönüşümü)", s.36.

Bu tarihten sonra aralıklarla çeşitli ferman ve yönetmelikler çıkarılsa da 1857 yılında Maarif Nezareti'nin kuruluşuna kadar olan süreçte temel eğitimin ıslahı ile ilgili olarak istenilen başarılar elde edilememiştir.[78]

Sonraki tarihlerde, Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte, sıbyan mekteplerinin ıslahı gündeme gelmiş, bu yönde ilk ıslahat çalışmaları ise ancak 1863 yılında mümkün olabilmiştir. Bu tarihte İstanbul'daki toplam 36 temel eğitim kurumunda "usul-i cedid" uygulanmasına gidilmiştir.[79]

Sıbyan mekteplerinin bir sisteme bağlanması ise 1869 yılında "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"nin kabul edilmesiyle mümkün olabilmiştir. Nizamname ile her mahalle ve köyde en az bir tane (4 yıllık olması koşuluyla) sıbyan mektebinin açılması, bu mekteplerin de kız-erkek, Müslim-gayrimüslim olarak ayrı ayrı şekilde olması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte bu mekteplerde okuyacak olan kız çocukları için 6-10, erkek çocuklar için 7-11 yaşları arasında devam mecburiyeti getirilmiştir.[80]

Aynı nizamnamede sıbyan mekteplerinin ıslahı için "ibtidai" adı altında öğretim yapan okulların açılması gündeme gelmiştir. Bu girişim neticesinde 1872 yılında, İstanbul'da bulunan Nuruosmaniye Camii avlusu içinde ilk ibtidai mektebi açılmıştır.[81] Bu gelişmeyi takip eden süreç içerisinde ibtidai mektepleri Osmanlı Devleti'nin tümüne yayılmıştır.

1876 yılına gelindiğinde bu tarihte kabul edilen Kanun-i Esasi ile ilköğretim zorunlu hale gelmiştir. Bununla birlikte söz konusu anayasada ilköğretim "Mekteb-i Sıbyaniye" ve "Mekteb-i İbtidaiye" adları altında ikiye ayrılmış, ayrıca ilköğretim bu çerçevede zorunlu hale getirilmiştir.

---

[78] Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadi**", s.3.
[79] Hüseyin Şimşek, "Osmanlı döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XI, S.1, s.83.
[80] Gelişli, "Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi, Dönüşümü)", s.36
[81] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.23.

İlk ibtidai mekteplerinin açılışını izleyen tarihlerde bu mekteplerin sayısı hızla artmıştır. 1877 yılında 200'ü geçen ibtidai mektebi sayısı, 1892/1893 ders yılında 3.057'ye ulaşmıştır.[82]

Kanuni Esasi'nin ilanını izleyen süreçte, sıbyan ve ibtidai olarak uygulanan ilköğretimin ikiliğe yol açtığı tespit edilmiş ve bu ikiliği ortadan kaldırmak adına yeni bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. Yapılan düzenlemede, ağırlık ibtidai mekteplerine verilmiş ve bu uygulama 1909 yılına kadar sürdürülmüştür.[83]

İbtidai mekteplerinde genellikle şu dersler okutulurdu; Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Ahlak, Sarf-ı Osmani, İmla, Kıraat, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Hesap, Hüsn-i Hat, Ezca-yı Şerife.[84]

1.2. RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Osmanlı yenileşme döneminde gerek merkezde ve gerek taşrada açılan ilk sivil modern okullar rüşdiye mektebleridir. Rüşdiye mektepleri, genellikle derece olarak günümüzdeki ortaokullara eşdeğer olmuştur. İlk etapta bu okulların "Sınıf-ı Sani" ismi ile açılması gündeme gelmiş olsa da, bu ismi beğenmeyen II. Mahmut, bu mekteplere "Mekteb-i Rüşdiye" adını vermiştir.[85]

1839 yılında yasal statüsü belirlenmesine rağmen, çeşitli nedenlerden dolayı açılmayan modern sivil rüşdiye mektepleri, resmi olarak ilk kez 1847 yılında açılmıştır.[86] Bu çerçevede İstanbul'da Davud Paşa, Bayezid, Üsküdar, Tophane, Bab-ı Ali civarında bulunan Ağa Camisi ile Süleymaniye ve Sultan Ahmed Camilerinde olmak üzere toplamda 7 adet rüşdiye mektebi açılmıştır.[87]

---

[82] Yıldız; Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", s.137.
[83] Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadi**", s.3.
[84] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, s.197.
[85] Fatma Kaya Doğanay, "**Tanzimat'tan Cumhuriyete Rüşdiye Mektepleri**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2011), s.15.
[86] Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.754.
[87] Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadi**", s.8; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Yenileşmesinde Rüşdiye Mektepleri", s.44-46.

İstanbul'da rüşdiye mekteplerinin gelişip yaygınlaşmasından sonra bu mekteplerin Vilayetlerde de açılması planlanmıştır. Vilayetlerde rüşdiye mekteplerinin açılması kararı ilk olarak 1853 yılında alınmış olmasına rağmen, fiili durumun gerçekleşmesi ancak 1856 yılında mümkün olabilmiştir.[88]

Bu arada kız çocuklarının eğitimine de önem verilmiş ve ilk kız rüşdiyesi olan "Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi" 1859 yılında açılmıştır. [89]

1877 yılında Osmanlı Devleti genelinde 400 civarında bulunan rüşdiye mekteplerinin bir kısmı 1877/1878 Osmanlı-Rus savaşında kapanmış veya elimizden çıkmıştır. Böylelikle ülke genelinde bulunan rüşdiye mektebi sayısı 277'ye düşmüştür. Savaşın sona ermesiyle rüşdiyelerinin açılışına yeniden hız verilmiş, rüşdiye mektebi sayısı eski seviyelere ulaşmıştır. Ancak 1880 yılından itibaren idadi mekteplerinin önem kazanmasıyla birlikte rüşdiye mektepleri sayısında düşüş meydana gelmiştir. Bu doğrultuda 1889 yılında alınan bir karar doğrultusunda, 22 rüşdiye mektebi mali yetersizlik sebebiyle kapatılmıştır.[90]

II. Meşrutiyetin sonlarına doğru ülke genelinde 619 rüşdiye mektebi kalmıştır. Bu mekteplerde toplam 40.000 civarında öğrenci devam etmiştir. 1923 yılında birinci "Heyet-i İlmiye" kararları doğrultusunda rüşdiye mektepleri ülke genelinde kapatılmış, bunların yerine ortaokullar açılmıştır.[91]

Rüşdiye mekteplerindeki yenileşme çabalarına II. Meşrutiyet döneminde de devam edilmiş, bu çerçevede yapı ve program değişikliğine gidilmiştir. I. Meşrutiyet döneminde ortaokul seviyesinde bulunan rüşdiye mektepleri, II. Meşrutiyet döneminde 1910 yılında yayınlanan "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası" ile ilköğretimin ikinci basamağı haline gelmiştir.[92]

---

[88] Fatih Demirel, "**Mekteb-i İdadi**", s.9.
[89] Doğanay, "**Tanzimat'tan Cumhuriyete Rüşdiye Mektepleri**", s.108.
[90] Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Yenileşmesinde Rüşdiye Mektepleri", s.55-59.
[91] Tenger, "**Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi**", s.51.
[92] Mustafa Ergün, "Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.30, S.1-2, s.29.

Rüşdiye mekteplerinde; Din, Osmanlıca Dil Bilgisi, İmla ve Yazı, Yeni Usul Üzerine Arapça ve Farsça, Defter Tutma, Hesap İlmi (Matematik), Hat Dersi, Mebadi-i Hendese, Umumi Tarih ve Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Jimnastik, okulun bulunduğu yerde kullanılan mahalli dil ve Fransızca (dördüncü yılda isteğe bağlı) dersleri okutulmuştur.[93]

Rüşdiyelerin öğretim süresi ilk açıldıkları zamanlarda 2 yıl idi. Ancak daha sonra bu süre 4 yıla, 1859 yılından itibaren ise 6 yıla çıkarılmıştır. Sonraki süreçte öğrenim süresi 5 yıla, ardından yeninden 4 yıla indirilmiştir. Ders programı da eğitim öğretim süresinin azalıp artmasına göre sürekli değişiklik göstermiştir.[94]

1.3. İDADİ MEKTEPLERİ

Osmanlı yenileşme döneminde ilk idadi 1845 yılında Bosna'da; askeri tıbbiye mekteplerine girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak maksadıyla açılmıştır. İlk idadi mektepleri bu anlamıyla bir nevi hazırlık sınıfı olarak kullanılmıştır.[95]

İdadi mektepleri, esas hüviyetlerine 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kavuşmuştur. Söz konusu nizamnamede Müslüman olanlar ile olmayanları birbiriyle kaynaştırmak, ortak bir kültür oluşturmak ve sancak merkezlerinde rüşdiye çıkışlı öğrencilerin sultanilere hazırlanması amacıyla, 3 yıllık idadi adı verilen yeni bir eğitim kurumunun kurulacağı belirtilmiştir.[96] Nizamnamede yer alan programda, idadi mekteplerinde hem yüksekokullar için öğrenci yetiştirmek hem de devletin üst kademelerine memur yetiştirmek amaçlanmıştır.[97]

İlk sivil idadi ise, 1873 yılında İstanbul'da, Darülmaarif'in yerinde açılmış,[98] ancak faaliyete geçmesi 1874-1875 eğitim öğretim yılında mümkün olabilmiştir.[99]

---

[93] Cahit Baltacı, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Öğretim" **Türkler Dergisi**, C.XI, s.452.
[94] Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.754.
[95] Hatip Yıldız, "Üsküdar (Paşakapısı) Mülki İdadi Mektebi (1893-1923)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, İstanbul 21-23 Kasım 2014, s.419-420; Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.746.
[96] Nilay Işıkaslan, "İdadilerde Türkçe Edebiyat Öğretimi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**", S.8, s.151; Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.755.
[97] Burcu Özgüven, "İdadi Binaları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S.82, s.44.
[98] Işıkaslan, "İdadilerde Türkçe Edebiyat Öğretimi", s.152.
[99] Hatip Yıldız, "Osmanlı'da İlk Sivil İdadi: İstanbul (Dersaadet) Mülki İdadi Mektebi (1874-1900)", **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Sempozyumu**, Trabzon 4-8 Ekim 2016, s.79.

Sonraki süreçte Yanya Vilayeti'ne bağlı Mora Yenişehir'inde 2 yeni sivil idadi mektebi daha açılmıştır.[100]

Mali kaynaklardan elde edilen gelirlerle birlikte idadi mektepleri, 1884 yılından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.[101] 1876 yılı sonuna dek İstanbul'da açılmış olan idadi mektebi sayısı 4 iken, 1877 yılında bu sayı 7'ye, 1908 yılında ise 9'a yükselmiştir.[102]

İdadi mektepleri daha önceden gündüzlü olarak açıldığından, yalnızca bulundukları şehirlerin çocukları bu mekteplerden faydalanabilmekteydiler. Sonraki süreçte bu mekteplerin yatılıya çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak mekteplerin yatılı statüye alınması, tüm idadi mektepleri için ilk etapta mümkün olmamış, hatta bir örnekte Hakkari, Van, Dersim gibi küçük Vilayetlerde tek çatı altında leyli (yatılı) idadi mektebinin açılması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede 1887 yılından sonra idadi mekteplerinin açılmasına devam edilmiştir.[103] 1896 yılında 54 olan taşra idadilerinin sayısı, 1906'da 84'e çıkmıştır. Böylece ülke genelinde, 93'ü resmi, 11'i özel, 5'i de askeri olmak üzere toplam idadi mektebi sayısı 109'a çıkmıştır. Bu tarihte söz konusu idadi mekteplerinde öğrenim gören öğrenci sayısı yaklaşık olarak 20.000 civarındadır.[104]

II. Abdülhamid devrinin sonlarında okutulan program çerçevesinde idadi mekteplerinde 1'nci, 2'nci ve 3'ncü sınıflarda Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye, Türkçe, Ahlak, Arapça, Farsça, Fransızca, Hendese, Hesap, Tarih, Coğrafya, Hüsn-i Hat ve Resim dersleri verilmekteydi. 4'ncü ve 5'nci Sınıflarda yine Kur'an-ı Kerim ve Ulum-ı Diniye, Türkçe, Ahlak, Arapça, Farsça, Fransızca, Hendese, Hesap, Tarih, Coğrafya, Hüsn-i Hat, bunun yanında Kitabet ve Ziraat dersleri verilmekteydi. 6'ncı ve 7'nci sınıflarda ise Ulum-ı Diniye, Ahlak, Edebiyat, Kitabet-i Resmiye, Arapça, Fransızca, Usul-i Defter, Kavanin, Hendese, Cebir, Müsellesat, İlm-i Servet, Kozmografya, Fizik,

[100] Işıkaslan, "İdadilerde Türkçe Edebiyat Öğretimi", s.152.
[101] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.30.
[102] Yıldız, **Üsküdar (Paşakapısı) Mülki İdadi Mektebi (1893-1923),** s.419-420.
[103] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.119-124.
[104] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.31.

Kimya, Hikmet, Mevalid, Hıfzıssıhha, Tarih, Hüsn-i Hat, Coğrafya ve Resim dersleri okutulmuştur.[105]

II. Meşrutiyet döneminde idadi mekteplerinde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1910 yılında 12 idadi mektebi sultaniye çevrilmiştir. 1913 yılında ise bütün yedi yıllık idadi mektepleri sultaniye çevrilmiştir. Böylece, I. Dünya Savaşı yıllarında sultanilerin sayısı 36'yı bulmuştur.[106]

1.4. DARÜLMUALLİMİNLER

Osmanlı döneminde öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış olan darülmualliminler ilk etapta rüşdiye mekteplerinin öğretmen ihtiyacının karşılanması amacıyla açılmış, daha sonraları ise sıbyan mektepleri ve diğer mekteplerdeki öğretmen ihtiyacını gidermek amacıyla faaliyet göstermiştir.[107]

İlk darülmuallimin mektebi, 16 Mart 1848 yılında İstanbul'un Fatih semtinde Kemal Efendi'nin girişimiyle açılmıştır. İlk darülmuallimin nizamnamesi ise 1850 yılında buraya müdür olarak atanan[108] Ahmet Cevdet Paşa tarafından 1 Mayıs 1851 tarihinde hazırlanmıştır.[109]

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasıyla birlikte, öğretmen okulları ve programları ile ilgili daha genel çerçeveler belirlenmiştir. Darülmualliminlerle ilgili ikinci nizamnamenin tarihi ise 1881 yılıdır. Söz konusu yılda yayınlanan nizamname ile 1869 yılında yayınlanan ilk nizamnamede belirtilen; çalışma mecburiyeti, rüçhan hakkı, mektebe giriş şartları, maaş hususları gibi konular aynen

---

[105] Tevfik Güran, **Tarihi İstatistikler Dizisi 5; Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2011, s.96; Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.126-133.

[106] İbrahim Caner Türk, "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğundan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.52, s.354.

[107] Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, s.53.

[108] Yahya Akyüz, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimin'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.20, s.31.

[109] Yahya Akyüz, "Darülmuallimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", **Milli Eğitim Dergisi**, S.95, s.18.

korunmakla birlikte, ek olarak darülmuallimlerin üç yıllık öğrenim süresi iki yıla indirilmiş, bu darülmualliminlere girme yaşı 18-30 olarak düzenlenmiştir.[110]

Darülmualliminlerdeki yenilik faaliyetleri çerçevesinde 29 Mayıs 1891 tarihinde "Büyük Darülmuallimin" adıyla bir kurum açılmıştır. Bu darülmuallimin, iki yıllık ibtidaiye, üç yıllık rüşdiye ve üç yıllık aliye şubelerine ayrılacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Aliye şubesi 3 Kasım 1891 tarihinde fen ve edebiyat kısımlarına ayrılmıştır. Sonraki süreçte bu üç şube yeniden bir araya getirilse de, 1901 yılında tekrar ayrılmıştır. Bu darülmuallimin, Türkiye'de ortaöğretime öğretmen yetiştirmenin ilk uygulamasını teşkil etmesi açısından önemlidir.[111]

Darülmualliminler, II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a has bir mektep olmaktan çıkarılmış ve ülke genelinde Vilayet merkezlerinde açılmaya başlanmıştır. Buralarda Vilayetlerin ihtiyaç duyduğu muallimler yetiştirilmesi veya hali hazırdaki muallimlere daha çağdaş eğitimler verilmesi hedeflenmiştir.[112] Maarif Nezareti Vilayet merkezlerine atanan Maarif Müdürlerine ilk etapta darülmuallimin-i sıbyan açmalarını önermiştir. Bu çerçevede ilk olarak 1880 yılında Kosova Vilayeti'nin Priştine şehrinde bir darülmuallimin-i sıbyan açılmıştır.[113] Bu dönemde amaçlanan şey, esas olarak toplumun daha çağdaş eğitim alması ve bu sayede toplumun daha sağlıklı sosyalleşmesiydi.[114]

1883 yılında Manastır, Selanik, Edirne, Bursa, Bolu, Amasya, Aydın, Erzurum, Sivas, Van, Memuretülaziz, Halep ve Musul Vilayetlerinde yeni darülmuallimler açılmıştır. Bu darülmualliminlerin binalarını yerel yönetimler, öğretmen atamalarını ise Maarif Nezareti gerçekleştirmiştir.[115]

---

[110] Umut Kaya, "Darülmuallimin İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Darülmuallimin'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, s.45.
[111] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.34.
[112] Hatip Yıldız, "Diyarbekir Darülmuallimini'nin Tarihçesi", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.8, Diyarbakır 2012, s.157; Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.150.
[113] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.35.
[114] Cevat Kara, "Unutulmuş Muzaffer Bir Komutan ve Fedakar Ordusu II. Meşrutiyet Devrinde Sati Bey ve Darülmuallimin", **Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet Kongresi**, İslâm Tarih, Sanat Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2008, s.70.
[115] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.36.

Bununla birlikte 1870 yılında kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek amacıyla ilk kez bir kız öğretmen okulu olan "Darülmuallimat" açılmıştır.[116]

1905/1906 yıllarında, imparatorluk genelinde toplam 32 darülmuallimin-i ibtidaiye mektebi mevcuttur.[117] 1908/1909 öğretim yılında taşra genelinde toplam 23 olan darülmuallimin sayısı, I. Dünya Savaşı başında 21'e düşmüştür. Buna karşın bu okullarda ders veren öğretmen sayısı 60'tan 220'ye, öğrenci sayısı ise 541'den 1.878'e yükselmiştir.[118]

1900'lü yılların başından itibaren darülmuallimlerin yapısı yavaş yavaş günümüzdeki eğitim fakultelerine benzeyen yapılara büründüğünü ifade edebiliriz. Bu anlamda, ilkokul, idadi ve darülmuallimlere öğretmen yetiştirilmesinin şartları ve eğitim programları etraflıca belirlenmiş ve bu çalışmalar, Cumhuriyet döneminde açılacak olan eğitim fakultelerine esas teşkil etmiştir.

1.5. KÜLTÜREL FAALİYETLER

Osmanlı döneminde kültürel faaliyetlerdeki gelişimin mihenk taşı 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulmasıdır.[119] Bu tarihten önce kitaplar el sanatı olarak görülmekte ve genellikle cami, medrese ve vakıflardaki kitap dolaplarında yer alırdı.[120]

Esasen Osmanlı Devleti'nde ilk matbaa, Alman Johann Gutenberg'in matbaayı icad ettiği tarih olan 1440'dan 38 yıl sonra 1493'te, İspanya'dan uzaklaştırılan Yahudiler tarafından kurulmuştur. Ermeni azınlık ilk matbaayı 1567 yılında İstanbul'da, Rum azınlık ise 1627 yılında yine İstanbul'da kurmuştur.[121] İmparatorluk genelinde 1494-1727 yılları aralığında açılan matbaa sayısının 37'yi bulduğu sanılmaktadır.[122]

---

[116] Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", s.750.
[117] Kodaman, **Osmanlı Devri Eğitim Sistemi**, s.150-154.
[118] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.36.
[119] Osman İbrahimov, "Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, s.85.
[120] Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, Milli Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP) Yayınları, Ankara 2008, s.3.
[121] Berrin Küçükcan, "Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni", http://eprints.rclis.org/8770/1/BerrinKucukcan.pdf (11.06.2017), s.161.
[122] Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, s.3-6.

Yukarıda belirtilen tüm bu kültürel gelişmelerle birlikte Tanzimat döneminden sonra, Osmanlı Devleti'nde yönetimi kolaylaştırmak ve taşra yönetimlerince uygun görülen şeyleri basmak amacıyla Vilayet matbaa ve gazeteleri kurulmuştur. Bu kurumların hukuki temeli, Vilayetlerde matbaa ve gazete basımı ile alakalı olan 1864 yılında Vilayet Nizamnamesinin 7'nci maddesi ile 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-yi Vilayet Nizamnamesinin 20'nci maddesidir. Vilayetlerde kurulan bu birimleri mektupçu adı verilen görevlendirilmiş kişiler yönetiyordu. Bu kişiler, Vilayetlerde basılan ürün ve gazeteler ile Vilayetlere dışarıdan gelen basılı ürünleri kontrol ediyorlardı.[123]

20'nci yüzyılın başlarına gelindiğinde Vilayet matbaalarının sayısı hızla artmış ve İstanbul haricindeki sayı H.1321 (1903/1904) yılında 29 olmuştur. Bu matbaaların 15'i yalnızca Osmanlıca baskı yapabilirken, 7'si Türkçe-Arapça, 3'ü Türkçe-Rumca, 2'si Türkçe-Ermenice, 2'si de Türkçenin yanı sıra Sırpça, Bulgarca ve Fransızca baskı yapabiliyorlardı.[124]

Ancak Vilayet matbaalarının dışında 1901 yılında Türkiye içerisinde kalan yerlerde toplam 145 matbaa faaliyette iken, 3'ü resmi olmak üzere bunların yaklaşık 90 tanesi İstanbul'da bulunuyordu. (İstanbul'da yer alan matbaaların % 60'ı azınlık ve yabancılara aitti)[125]

20'nci yüzyılın başlarında Vilayetlerde bulunan matbaalar henüz fotoğraf basamıyorlardı. 1903 yılında imparatorluk genelinde bulunan 29 taşra matbaasının 7'si tipo baskı (hurufat) yapabiliyorken, 21'i taşbaskı (litografya) yapabiliyordu.[126]

Resmi nitelik taşıyan Vilayet matbaaları, zamanla işlevlerini yitirmiş ve 1920'li yıllarda pek çoğu tasfiye edilmiştir.[127]

Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk Türkçe gazete, 11 Kasım 1831'de resmi olarak yayınlanmaya başlayan, "Takvim-i Vakayi" gazetesidir.[128] Sonrasında Takvim-i

---

[123] Uygar Başoğlu ve Ali Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç Dergisi,** S.2, s.102-103.
[124] Başoğlu; Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", s.103.
[125] Başoğlu; Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", s.104.
[126] Başoğlu; Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", s.104.
[127] Küçükcan, "Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni", s.167.

Vakayi gazetesinin devamı olan Ceride-i Havadis Gazetesi yayınlanır. Osmanlı Devleti'nde yayınlanan ilk Türkçe-Arapça gazete ise 1828 yılında Mısırda yayınlanan "Vakayi-i Mısriye" gazetesidir. İlk özel gazete, 1860 yılında Agah Efendi tarafından çıkartılan Tercüman-ı Ahval Gazetesidir.[129]

Tanzimat döneminde gelişen fikir akımlarıyla birlikte birçok gazete ve fikir eserleri basılmaya başlanmıştır. Özellikle 1860'lı yıllardan sonra Osmanlı Devleti'nde basında oluşan bu canlanma, beraberinde baskı, kısıtlama ve yeni fikirler getirir. 1862 yılında Şinasi tarafından yayınlanan "Tasvir-i Efkâr" ile Ali Suavi tarafından çıkarılan "Muhbir" gazeteleri, o güne kadar değinilmemiş konuları gazetelerine taşımış ve özgürlükçü bir çizgi izlemişlerdir. Sonraki süreçte yayınlanan Tercüman-ı Hakikat, İkdam, Sabah Gazeteleri ile Servet-i Fünun, Genç Kalemler, Türk Yurdu gibi dergiler Osmanlı Devleti'nin fikir ve edebiyat dünyasını derinden etkilemiştir.[130]

Basında meydana gelen bu hızlı gelişmeler, ilk sansür ve kısıtlayıcı yasaları beraberinde getirmiştir. 1858 yılında Ceza Kanununda Basınla ilgili sansür konularını içeren ilk düzenlemeler konulmuştur. Ardından 1864 yılında basına yönelik kısıtlamalar, suç ve cazaları içeren Matbuat Nizamnamesi (Basın Tüzüğü) yayınlanır. Bu nizamname 1909 yılına kadar yayında kalır ve aralarında Diyojen, İbret Gazetesi gibi birçok basın organı bu dönemde kapatılır. Yine bu dönemde, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Teodor Kasap gibi isimler ya sürgün edilmiş ya da hapis cezalarına çarptırılmıştır.[131]

Vilayet gazeteleri ise yukarıda değinilen 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin 7'nci maddesi ile 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-yi Vilayet Nizamnamesinin 20'nci maddeleri kapsamında kurulmuştur. Vilayet gazetelerinin sayısı, ilk kuruluşlarını takip eden süreçle birlikte, sayıları ülke genelinde artmıştır. H.1317 (1899/1900) yılında imparatorluk genelinde toplam 25 resmi Vilayet gazetesi bulunmaktaydı. (Bu sayıya İstanbul'da bulunan gazeteler dahil değildir.) Bu Vilayet gazetelerinin 10'u yalnızca

---

[128] Kenan Demir, Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, s.60.
[129] Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.14, s.255-256; Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, s.8-11.
[130] Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, s.11-23.
[131] Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, s.15.

Türkçe, 7'si Türkçe-Arapça, 4'ü Türkçe-Rumca, 2'si Türkçe-Ermenice, 1 tanesi Türkçe-İbranice ve 1 tanesi de Türkçe-Rumca-Sırpça-İbranice yayın yapmaktaydı. H.1321 (1903/1904) yılında Vilayet gazetelerinin sayısı 47'e çıkmıştır.[132]

Osmanlı Devleti'nde bir diğer kültürel faaliyet olan kütüphaneler, genellikle edebiyat, felsefe ve dini kaynakları bir araya getirmek, bu kaynakları korumak, çoğaltmak ve tercüme etmek ve gerektiğine eğitim amaçlı olarak kullanmak amacıyla, padişahlar, vezir-i azamlar, şeyhülislamlar, ulema, devlet adamları, hayırseverler vb. kişilerce kurulmuştur.[133] Osmanlı döneminin ünlü kütüphaneleri arasında, Bayezid, Selimiye, Süleymaniye, Köprülü, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Hekimoğlu Ali Paşa, Nur-u Osmaniye ve Ragıp Paşa Kütüphaneleri bulunmaktadır.[134]

Tanzimat dönemiyle beraber açılan yeni eğitim kurumları ile birlikte, bu mekteplerde okutulacak ders kitapları için yeni kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Bu kütüphaneler, müderrislerin yazdığı telif kitaplar, tercüme eserler, vakıf sahiplerinin ve hayırseverlerin yapmış olduğu bağışlar ile oluşturulmuştur. Bu şekilde oluşturulmuş kütüphaneler, müderris ve medrese öğrencilerinin kullanımına sunulmuştur.[135]

Yüzyılın sonlarına doğru kütüphanelerin sayısı hızla artmıştır. H.1310 (1893/1894) yılında İstanbul'da 47, diğer Vilayetlerde 276 olmak üzere ülke genelinde toplam 323 kütüphane bulunmaktaydı.[136]

---

[132] Başoğlu; Birinci, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", s.105.
[133] Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", **VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi,** Ankara 21-26 Kasım 2015, s.26.
[134] Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", s.6-15.
[135] Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", s.16.
[136] Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", s.17.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA EĞİTİM

Siirt, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan ve tarihi oldukça eskiye dayanan önemli şehirlerimizden biridir. Coğrafi olarak 41 derece 57 dakika doğu boylamı, 37 derece 55 dakika kuzey enlemi üzerinde yer almaktadır. Şehrin doğusunda Şırnak ve Van, kuzeyinde Bitlis, batısında Batman, güneyinde ise Mardin ili bulunmaktadır. Siirt'in yüzölçümü 6.186 kilometrekaredir.[137]

Siird Sancağı, 1568 ile 1878 yılları arasında Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı iken,[138] 1878 yılında Bitlis Vilayeti'ne bağlanmıştır.[139] Siirt, 26 Eylül 1919'da bağımsız sancak haline getirilmiş, 1923 yılında Cumhuriyetin ilanıyla birlikte il statüsü kazanmıştır.[140] 1944'te demiryolunun Kurtalan ilçesine kadar ulaşması ve ardından bu bölgede bulunan petrolle beraber, kapalı durumda bulunan ekonomik ve toplumsal yapı olumlu yönde başkalaşım geçirmiştir. 1990 yılında Batman ve Şırnak ilçelerinin il statüsüne alınmalarıyla birlikte Siirt, günümüzdeki şeklini almıştır.[141] Siirt, günümüzde merkez ilçe ile beraber Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari, Şirvan ve Tillo olmak üzere 7 ilçeye sahiptir.

---

[137] Siirt İl Yıllığı 1998, Siirt Valiliği Yayınları, Siirt 1998, s.55.
[138] İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840 Fiziki, İdari ve Sosyoekonomik Yapı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.123-129.
[139] Cumhur Kılıççıoğlu, **Hey Yönüyle Siirt**, Kadıoğlu Matbaası, Siirt, 1992, s.21-25; Oktay Bozan, "**Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2006, s.27
[140] Uğur Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s.15.
[141] Siirt İl Yıllığı 1998, s.36.

1871 yılında Garzan, Şirvan, Eruh ve Sason kazalarından oluşan Siird Sancağı'nın toplam nüfusu 1015 köy, 28.334 hane olmak üzere 69.449 kişiden oluşmuştur. Bu nüfusun 52.143'ü Müslüman, 17.306'sı ise Gayrimüslimlerden meydana gelmiştir.[142]

1878-1880 istatistiklerine göre Siird Sancağı, 23.549'u Müslüman, 11.839'u Gayrimüslim olmak üzere 35.388 erkek nüfusu barındırmaktaydı. Gayrimüslimlerin nüfus dağılımı 11.052'si Ermen, 173'ü Protestan, 399'u Keldani, 215'i ise Katoliklerden oluşmaktaydı.[143] Bu sayıları topladığımızda 1878-1880 yılları arasında Siird Sancağı'nın toplam erkek nüfusunun 46.440 kişiden oluştuğunu ifade edebiliriz. Dönemin nüfus sayımlarında kadınlar sayılmadığından Siird Sancağı'ndaki tam nüfus tespit edilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde kadınların da kayıt altına alındığı ilk resmi nüfus sayımına 1881 yılında başlanmıştır. Siird Sancağı'ndaki nüfus sayımı ise 1883 yılın gerçekleştirilmiştir.[144] Yapılan nüfus sayımına göre Siird Sancağı'nda Müslüman nüfusu 22.181'i kadın ve 26.914'ü erkek olmak üzere toplam 49.095 kişi, Gayrimüslim nüfusu ise 7.472'si kadın ve 9.100'ü erkek olmak üzere toplam 16.572 kişi olarak tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin nüfus dağılımı ise, 5.457'i kadın, 6.514'i erkek olmak üzere 11.971 Ermeni, 1.058'i kadın, 1.388'i erkek olmak üzere 2.446 Katolik, 202'si kadın, 233'ü erkek olmak üzere 435 Protestan, 755'i kadın, 965'i erkek olmak üzere 1.720 Süryaniden oluşmuştur.[145] Yukarıdaki verileri topladığımızda 1883 yılında Siird Sancağı'nın toplam nüfusun 65.667 kişiden oluştuğunu ifade edebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde H.1310 (1892-1893) yılında yapılan nüfus sayımına göre Siird Sancağı'ndaki Müslüman nüfusu 7.714'ü erkek ve 7.608'i kadın olmak üzere toplam 15.322 kişi, Gayrimüslim nüfusu ise 1894'ü erkek ve 1763'ü kadın olmak üzere toplam 3.657 kişi olarak tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin nüfus dağılımı ise; 958'i erkek, 974'ü kadın olmak üzere 1.632 Ermeni, 270'i erkek, 208'i kadın olmak üzere 478 Katolik, 133'ü erkek, 123'ü kadın olmak üzere 256 Protestan, 175'i erkek, 141'i kadın

[142] Diyarbakır Vilayet Salnamesi, H.1288, s.211-212
[143] Abdurrezzak Çelik ve Resul Babaoğlu, "Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt'te Demografik Göstergeler", Tarih Okulu Dergisi, İzmir 2018, S.34, s.535.
[144] Kemal Haşim Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 230.
[145] Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s.171.

olmak üzere 316 Süryani, 306'ı erkek, 276'sı kadın 582 Keldani, 52'si erkek, 41'i kadın 93 Yezididen oluşmuştur.[146] Bu sayıları topladığımızda H.1310 (1892-1893) yılında Siird Sancağı'ndaki toplam nüfus sayısının 9.608'i erkek, 9.371'i kadın olmak üzere 18.979 kişiden oluştuğunu ifade edebiliriz. H.1310 (1892-1893) yılında Siird Sancağı'ndaki Müslüman nüfus, Gayrımüslim nüfusun yaklaşık 5 katıdır. Gayrımüslimler içerisinde en fazla nüfusa sahip kesim Ermeniler olmuştur. Ermeniler 1.632 kişi ile diğer tüm Gazyrımüslim azınlığın toplamına yakın bir nüfusa sahiptir. En az nüfusa sahip Gayrımüslim azınlık ise 93 kişi ile Yezidiler olmuştur.

1883 yılındaki ilk nüfus sayımında 65.667 olan Siird Sancağı'nın nüfusu, yaklaşık 10 yıl sonra dramatik bir azalış göstererek 18.979'a gerilemiştir. Bu durumun 1895-1896 yılları arasında bölgede özellikle Ermeniler ekseninde yaşanan olaylar neticesinde ölenler-öldürülenler[147] ve yine ilk olarak bölgede ilk olarak 1894 yılında ortaya çıktıktan sonra[148] 1896 yılının başında Siird Sancağı merkezi ve sancağa bağlı Garzan kazasına da yayılan kolera salgını sonucu hayatını kaybedenlerden[149] kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Siirt ilinin 2018 yılı sonu itibariyle toplam nüfusu, gerçekleştirilen nüfus sayımı doğrultusunda 331.670 kişi olarak gerçekleşmiştir.[150]

Siird Sancağı'nın içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi, dünya uygarlığının ilk kez ortaya çıktığı Mezopotamya uygarlığının bir parçasıdır.[151] Bu bölgeye M.Ö. 2000 başlarından itibaren Sümer, Babil ve Asur İmparatorlukları hakim olmuştur. Sonraki süreçte sırasıyla Hurri-Mittani, Med ve Pers imparatorlukları, Büyük İskender'in burayı alması ve sonrasında oluşan siyasi kargaşaların ardından, M.S. 3'ncü yüzyılda Sasaniler Siirt bölgesine hakim olmuşlardır. M.S. 7'nci asırda Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedilen Siirt, daha sonra sırasıyla Emevi, Abbasi ve Artukluların hakimiyetinde kalmıştır. Zaman zaman bölgeyi Bizanslılar ele geçirse de, 13'ncü yüzyılda Moğolların istilası ile beraber bu bölge büyük bir yıkıma uğramıştır.

---

[146] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.283-284.
[147] Oktay Bozan, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2015 S.218, s.20.
[148] Bozan, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", s.63.
[149] Bozan, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", s.7.
[150] http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (13.03.2018)
[151] Bekir Sami Seçkin, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, Siirtliler Derneği Yayınları, İstanbul 2005, s.17.

Moğollardan sonra bu bögeye Eyyubiler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler sahip olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlıların hakimiyetine geçen Siirt, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte günümüzdeki halini almıştır.[152]

Siirt adının kökeni, eski Siirt'in, Botan çayının üstündeki sırtlarda kurulması sebebiyle "Sırt" kelimesiyle ilintilendirilmektedir.[153] Bununla birlikte farklı bir teori olarak Siirt adının Sami dilinden geldiği, hatta Keldani dilinde kent manasına gelen Kert (Ka'rat) sözcüğünden kaynaklandığı belirtilmektedir. Siirt kelimesi, İslâm kaynaklarında; Esard, Saird, Siird veya Siirt gibi çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. Süryaniler ise kent kelimesine Se'erd demişler. XIX. yy. da ise Sert, Seerd, Sört (Sö'ört) ve Sairt gibi kelimeler kullanılsa da, günümüzde Siirt kelimesi benimsenmiştir.[154] Siirt adının nerden geldiği konusundaki değişik görüşlerden biri de Siirt kelimesinin Kürtçe dilinde "Se erd" (Üç Yer) anlamına geldiğidir.[155]

Siird Sancağı ve çevresinde 1800'lü yılların ikinci yarısının başlarına dek eğitim kalitesi iyi seviyelerde değildi. Bu duruma bağlı olarak eğitim kurumları da az sayıdaydı. Ancak Osmanlı Devletin'nde, özellikle Tanzimat dönemi sonrasında eğitim alanında gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte, Siird Sancağı'nda da eğitim alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde Siird Sancağı'nda modern okullar açılmaya başlanmıştır. İlk zamanlarda medrese ve cami çevrelerinde gerçekleştirilen eğitim çalışmaları, özellikle rüşdiye mekteplerinin açılmasıyla birlikte boyut değiştirmiştir.

Şu ana dek Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'ndaki eğitim faaliyetlerini tüm yönleriyle ele alan bir çalışma yapılmamış olsa da, bazı eski kaynaklarda bu konularda verilerin bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin kesitsel bir veri olarak ele almamız gerekirse Siird Sancağı'ndaki eğitim faaliyetlerinin istatistiki olarak kayıt altına alarak Osmanlı Devleti'ndeki eğitim çalışmalarıyla ilgili önemli telif eser ortaya çıkaran dönemin tarih araştırmacısı Vital Cuinet'in eserleri, bu anlamda değerlidir. Cuinet'in Siird Sancağı'nı ele aldığı bir eserinde, 1890'lı yılların başında Siird

[152] Osman Şiar Yalçın, **Siirt-Bitlis**, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1961, s.4; **Hayat Dergisi**, Hayat Türkiye Ansiklopedisi (Hayat Dergisi Eki), Siirt, İstanbul 1965, s.1.
[153] Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.16.
[154] Cumhur Kılıççıoğlu, "Türkiye'nin Petrol Kuyusu Siirt", **Milliyet İller Ansiklopedisi Fasikül 47**, İstanbul 1983, s.377. Siirt İl Yıllığı 1998, s.33.
[155] Bedrettin Aydın, Siirtli Vatandaş (58 yaşında), Diyarbakır'da Sözlü Mülakat, 12.04.2017.

Sancağı'nda 1 rüşdiye, 57 sıbyan mektebi ve 15 medresenin faaliyette olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Cuinet telif eserinde, bu eğitim kurumlarında 66 öğretmenin görev yaptığını, buralardaki rüşdiyelerde 170, medreselerde 100 ve sıbyan mekteplerinde ise 40 öğrencinin öğrenim gördüğünü yazmıştır.[156]

Aşağıda, Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'ndaki eğitim kurumları ana başlıklarla ele alınmış olup, özellikle Osmanlı Arşivi kayıtlarında bu kurumlara ait bilgilerin yer aldığı tüm belgeler günümüz Türkçesine çevirilerek incelenmiş ve diğer kaynaklardan elde edilen veriler birlikte değerlendirilerek sunulmuştur.

2.1. MEDRESELER

Siird Sancağı'nda bulunan medreseler, bölge halkının yardımları ve genellikle birçoğu seyid olan belli başlı din alimlerinin öncülüğünde kurulmuştur. Siird Sancağı genelinde bulunan bu medreselerde, kimi kaynaklarda 35, kimi kaynaklarda ise 100 civarındaki Siirt'li din alimi ve bunların icazet verdiği talebeler müderrislik yapmıştır.[157] Siird Sancağı'nda bulunan bazı medreselerin kuruluş tarihleri Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar uzanmaktadır.[158]

Siird Sancağı'ndaki medreselerin iaşeleri ve giderleri yerel halk veya medreselerin kurucu vakıfları tarafından karşılanmıştır. Medreselerin müderrisleri, talebelere verdikleri eğitimler için onlardan ücret almazlardı. Bu çerçevede müderrisler, medreselere geçim kaynağı olarak değil, öğrenci yetiştirme mekanı olarak bakmıştır.[159]

Gerçekleştirilen bir sözlü mülakatta, Siirtli bir vatandaşımız, eski dönemlerden bu yana Siird Sancağı'ndaki en önemli medreselerin Tillo (Aydınlar) köyü civarında olduğu,

---

[156] Vital Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, C.2, Paris Fransa 1891, s.598; Kemal Ulusoy, Azizler Diyarı Siirt, Siirliler-Board.net, 2007; http://siirtliler-board.net/siirt-genel-bolum/15413-azizler-diyari-siirt-kitaptanitim-siirt (13.03.2019).

[157] Mustafa Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013), s.45.

[158] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.39.

[159] Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.20.

bu medreselerden en önemlisinin ise, bu bölgede faaliyetlerini halen sürdüren Mücahidiyye Medresesi olduğunu ifade etmiştir.[160]

Siird medreselerinde hoca ve öğrenciler için çeşitli tabirler kullanılmıştır. En yetkili hoca için "Seyday-ı Mezin" (Büyük Hoca), bundan sonra "Seyda" (baş müderris), Seydadan sonra "Müderris" (ders veren), medrese eğitimini tamamlayan talebe için "Mele", medresenin iç işlerini idare eden kişi için "Mir" öğrenciler için ise "Talip", "Faki" ve "Hariz" tabirleri kullanılmıştır.[161]

Osmanlı döneminde Siird Sancağı'nda bulunan medreselerde müfredat programında bulunan ilim dalları şu şekilde oluşturulmuştur:

1- Dil/Lügat ilimleri: İştikak, Sarf, Nahiv, Meani, Şiir ve Lügat, Vad', Beyan, Bedi'.

2- Şer'i İlimler: Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Hadis, Kelam, İslâm Tarihi, Tefsir ve Ahlak.

3- Münâzara: İlmi tartışmanın usul ve adabı.

4- Felsefe ilimleri: Mantık ve Felsefe

5- Hatt: Yazım Usulü.

Bu derslerin dışında, 1700'lü yıllarda Siird Sancağı'ndaki medreselerde; İlm-i Hisab, Felekiyyat ve Tıp gibi dersler de okutulmuştur.[162]

Sayısal veriler açısından baktığımızda, Siird Sancağı'nda kronolojik olarak belirtebileceğimiz ilk veri 1871 yılına aittir. Bu yılda Siird Sancağı genelinde toplam 15 medrese faaliyetini sürdürmüştür.[163]

---

[160] Aydın, Diyarbakır'da Sözlü Mülakat, 12.04.2017; Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.20.
[161] Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.24-25; Aydın, Diyarbakır'da Sözlü Mülakat, 12.04.2017.
[162] Erman"**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.28-29.
[163] Siirt İl Yıllığı 1967, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1973, s.75.

H.1310 (1892/1893) yılına Siird Sancağı merkezinde 15, Eruh kazasında 15, Şirvan Kazasında 2, Garzan kazasında 5, Pervari kazasında 5 olmak üzere Siird Sancağı genelinde toplam 42 medrese faaliyet göstermiştir.[164]

1896 ile 1898 yılları arasında Siird Sancağı merkezinde 5 medrese bulunmakta iken, kaza merkezi dışında yalnızca Şirvan kazasında 2 medrese faaliyet göstermiştir. Söz konusu yıllar arasında Siird Sancağına bağlı diğer kazalarda medrese bulunmamaktadır.[165]

H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında, 4'ü Siird Sancağı merkezinde, 2'si Siird Sancağı merkezine bağlı köylerde, 4'ü Garzan kazasında, 5'i Pervari kazasında, 2'si Şirvan Kazasında olmak üzere Siird Sancağı genelinde toplam 17 medrese faaliyetini sürdürmüştür.[166]

H.1318 (1900/1901) yılında, Siird Sancağı merkezinde 4, Garzan kazasında 52 öğrencinin öğrenim gördüğü 5, Pervari kazasında 51 öğrencinin öğrenim gördüğü 6, Şirvan kazasında 1 ve Eruh kazasında 4 olmak üzere toplamda 20 medrese faaliyet göstermiştir.[167]

H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Siird Sancağı genelinde bulunan medrese sayısı 19'dur.[168]

Yukarıdaki verileri göz önüne aldığımızda, H.1310 (1892/1893) yılında 42 olan medrese sayısı 1898 yılında 7'ye düşmüştür. H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında medrese sayısı bir öndeki verilere göre 10 artış göstererek 17'ye, H.1318 (1900/1901) yılında 3 artarak 20'ye yükselmiştir. Siird Sancağı genelindeki medrese sayısı H.1319 (1901/1902) yılında bir önceki yıla göre 1 azalarak 19'a gerilemiştir. Sancak genelindeki medrese sayısı H.1321 (1903/1904) yılında değişmeyerek yine 19 olmuştur.

---

[164] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.143.
[165] Hatice Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2009), s.37.
[166] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-953; H.1317, s.1050-1053; Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.39.
[167] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[168] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457; Maarif Salnamesi, H.1321, s.397.

Genel istatistiki veriler bu şekilde iken, Siird Sancağı genelinde, medreselerle ilgili olarak Osmanlı Arşivi kaynaklarında oldukça verimli bilgilerin bulunduğunu ifade edebiliriz. Aşağıda söz konusu kaynaklardan elde edinilen bilgiler doğrultusunda Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda bulunan medreseler, müstakil başlıklar halinde ele alınmıştır.

2.1.1. Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Medreseler

2.1.1.1. Mahmudiye Medresesi

Siird Sancağı merkezinde bulunan ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Emniyet Karakolu olarak kullanılan binanın karşısında yer alan bu medrese, Mahmudiye Vakfının kurucusu Mahmud Ağa tarafından yaptırılmıştır.[169] Medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir.

Mahmudiye Medresesinin kurucusu Mahmud Ağa, burada H.1316 (1898/1899)-H.1321 (1903/1904) yılları arasında müderrislik yapmıştır.[170] Medresenin müderrisliğini yapan diğer isimler ise şunlardır: Hoca Abdullah Sevim,[171] 1815-1883 yılları arasında yaşamış olan Abdullah oğlu Ömer El-Amir[172] ve Ömer el-Amir'in oğlu olan Fethullah Hasbi.[173] Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda, Mahmudiye Medresesinde isimleri kayıtlarda belirtilen toplam 4 müderrisin görev yaptığını ifade edebiliriz.

H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Mahmudiye Medresesinde 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[174]

---

[169] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[170] Ömer Atalay, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s.115.
[171] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[172] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.115.
[173] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.15.
[174] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

2.1.1.2. Salihiye Medresesi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu medresenin kurucusu, Siird mutasarrıflarından Salih Paşa'dır.[175] Salihiye Medresesinin kuruluş tarihi bilinmemektedir.

Salihiye Medresesinde, Hasan oğlu Fehmi Hazretleri, İmam Yusuf Hayali, Mustafa oğlu Hamit ve İmam Yusuf Hayali'nin oğlu Hasan müderris olarak görev yapmıştır. Hasan Fehmi Hazretleri, Salihiye Medresesinde 40 yıl kadar müderrislik yapmış ve aralarında İmam Yusuf Hayali, Mustafa oğlu Hamit'in de olduğu 15 kişiye icazet vermiştir.[176] Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda, Salihiye Medresesinde isimleri kayıtlarda belirtilen 4 farklı müderrisin görev yaptığını ifade edebiliriz.

Salihiye Medresesinde H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[177]

2.1.1.3. Rahimiye Medresesi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu medrese, Hacı Abdurrahman Efendi Vakfiyesine bağlı olup, bizzat Hacı Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılmıştır.[178] Medresenin hangi tarihte yaptırıldığı bilinmemektedir.

Mustafa oğlu Hamit,[179] Abdulhalim Efendi, Yusuf Efendi ve Mustafa Bilgili, Rahimiye Medresesinde müderris olarak görev yapmışlardır.[180] Yusuf Efendi, H.1316 (1898/1899) ile H.1321 (1903/1904) tarihleri arasında burada müderris olarak görev yapmıştır.[181] Yusuf Efendi'nin dışında, diğer müderrislerin Rahimiye medresesinde hangi tarihler arasında görev yaptığı bilinmemektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak, zaman içerisinde Salihiye Medresesinde 4 farklı müderrisin görev yaptığını ifade edebiliriz.

---

[175] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.44; Atalay, **Siirt Tarihi**, s.116.
[176] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.116-120.
[177] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[178] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[179] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.120.
[180] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[181] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.

H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Rahimiye Medresesinde 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[182]

2.1.1.4. Fahriye Medresesi

Siird Sancağı merkezindeki Fahr Camisi bitişiğinde bulunan bu medrese, Hacı Hüseyin Ağa Vakfiyesine ait olup, idaresi yine bu vakıf yetkililerince yürütülmüştür.[183] Kuruluş tarihi bilinmeyen bu medresenin banisi (kurucusu) ise Fahreddin Efendi'dir.[184] Burada sözü edilen Hüseyin Ağa isimli şahsın, bir dönem Siird müftüsü olarak görev yapan ve 1843-1887 yılları arasında yaşamış olan Hüseyin Efendi olma ihtimali yüksektir.[185]

Fahriye Medresesinin baş müderrisi, önceleri Hoca Yusuf Efendi iken, sonraları Hacı Hamit Durceylan olmuştur.[186] Hacı Hamit Durceylan isimli kişinin, kaynaklarda adı çokça geçen Mustafa oğlu Hamit olma ihtimali yüksektir.[187] Bu isimlerin Fahriye Medresesinde hangi yıllarda görev yaptığı bilinmemektedir.

Hz. Ömer'in soyundan gelen Halil el-Ömeri de burada müderrislik yapan bir başka isimdir. 1746-1839 arası yaşayan Halil el-Ömeri, Irak'tan Siird'e döndükten sonra vefat tarihi olan 1839 yılına kadar Fahriye Medresesinde müderris olarak görev yapmıştır.[188]

Fahriye Medresesinde müderris olarak görev yapan bir diğer isim ise Molla Halil es-Siirdi'dir. 1825-1899 yılları arasında yaşamış olan Molla Halil es-Siirdi, Fahriye Medresesinde yaklaşık 30 yıl görev yapmıştır.[189] Burada müderrislik yapan bir başka isim

---

[182] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[183] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75; Atalay, **Siirt Tarihi**, s.118.
[184] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75; Atalay, **Siirt Tarihi**, s.118.
[185] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.118.
[186] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973 s.75; Atalay, **Siirt Tarihi**, s.120.
[187] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.120.
[188] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.112.
[189] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.22.

Mehmed Efendi'dir. Mehmet Efendi, H.1316 (1898/1899) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Fahriye Medresesinde müderris olarak görev yapmıştır.[190]

Yukarıda da görüldüğü üzere, Fahriye Medresesi ile ilgili olarak, diğer medreselere kıyasla biraz daha zengin bilgi bulunmaktadır. Fahriye Medresesinde zaman içerisinde 5 farklı isim müderris olarak görev yapmıştır. Bu isimlerden bazıları, gerçekleştirdikleri çalışmalarla yaşadıkları dönemin ilim dünyasına önemli katkıları olan, kaynaklarda isimleri çokça zikredilen isimlerdir.

Fahriye Medresesinde H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[191]

2.1.1.5. Beykend Medresesi

Siird Sancağı merkezine bağlı Beykend köyünde bulunan bu medrese, H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür.[192] Ancak medresenin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Beykend Medresesinde H.1310 (1892/1893) yılında 4,[193] H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise, 5 öğrenci öğrenim görmüştür.[194] Bu sayının kayıtlara hatalı geçirilme ihtimali olasıdır. Zira yıl içerisinde bir medresede yalnızca 5 kişinin öğrenim görmüş olması inandırıcı ve gerçekçi görülmemektedir.

---

[190] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[191] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397; Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[192] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[193] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.15.
[194] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

2.1.1.6. Bitarik Medresesi

Siird Sancağı merkezine bağlı Bitarik köyünde bulunan bu medresenin[195] ne zaman açıldığı bilinmemektedir. H.1310 (1892/1893) yılında, Bitarik Medresesinde 4 öğrenci öğrenim görmüştür.[196] Bu sayının kayıtlara hatalı geçirilme ihtimali olasıdır. Zira yukarıda da değinildiği üzere yıl içerisinde bu medresede yalnızca 4 kişinin öğrenim görmüş olması gerçekçi gözükmemektedir.

2.1.1.7. Şeyh Halef Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı merkezinde bulunan Şeyh Halef Camii içerisinde faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.[197] Ancak Medresenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Şeyh Halef Medresesinde Hoca Mahmud Efendi müderris olarak görev yapmakla birlikte,[198] bu ismin hangi yıllar arasında bu görevi ifa ettiği bilinmemektedir. Şeyh Halef Medresesinde yıllar içerisinde kaç öğrencinin öğrenim gördüğü, konuyla ilgili olarak kayıtlarda bilgi bulunmadığından belirsiz kalmıştır.

2.1.1.8. Siird Ulu Cami Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı merkezindeki Siird Ulu Cami içerisinde öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.[199] Medresenin ne zaman açıldığı bilinmemektedir. Yusuf Hayali Efendi,[200] Seyyid Abdulvahhap, 1800'lü yılların başından ortalarına dek, bu zatın oğlu olan ve 1791-1873 yılları arasında yaşayan El-Hac Muhammed Seyid Vahhab'ul Hüseyni, vefatına dek bu görevi sürdürmüştür. 1802-1885 yılları arasında yaşayan Şeyh Hamid'ül Halidi ve burada imamlık da yapan Hacı Abdulferit Hasbi El Hüseyni, Siird Ulu Cami Medresesinde müderris olarak görev yapan diğer iki isim olmuştur.[201] Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda Siird Ulu Cami Medresesinde yıllar içerisinde toplam 4 farklı isim görev yaptığını ifade edebiliriz. Medresede kaç öğrencinin öğrenim gördüğü ise bilinmemektedir.

---

[195] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.15.
[196] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.15.
[197] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[198] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[199] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[200] Siirt İl Yıllığı 1967, s.66; Siirt İl Yıllığı 1973, s.75.
[201] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.112-117.

2.1.1.9. Hamid Ağa Medresesi

Siird Sancağı merkezi yakınlarında faaliyetlerini gerçekleştiren ve dönemin en büyük ilim merkezlerinden biri olan Hamid Ağa Medresesinin[202] ne zaman açıldığı bilinmemektedir. Molla Halil es-Siirdi, bilinmeyen bir tarihten 1930'lu yılların başına dek Hamid Ağa Medresesinde baş müderris olarak görev yapmıştır.[203] Bu isim dışında bu medresede başka bir ismin görev yapıp yapmadığı, ayrıca yıllar bazında burada kaç öğrencinin öğrenim gördüğü bilgileriyle ilgili olarak kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

2.1.1.10. Fersaf Medresesi

Siird Sancağı merkezinin 7 km yakınındaki Tillo (Aydınlar) köyünde bulunan bu medresenin kurucusu, Şeyh Muhammed el-Fersafi'dir. (Fersaflı Şeyh Muhammed el-Hazin) Şeyh Muhammed el-Fersafi, 1844 yılında, doğum yeri olan Tillo (Aydınlar) köyüne geri dönerek Fersaf Medresesini kurmuş ve burada müderrislik yapmıştır.[204] Bu bilgilerden yola çıkarak Fersaf Medresesinin 1844 yılında açıldığını ifade edebiliriz. Fersaf Medresesinde başka bir ismin burada müderris olarak görev yapıp yapmadığı ve burada öğrenim görev öğrenci sayısıyla ilgili olarak kaynaklarda ve Osmanlı arşivi kayıtlarında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.1.1.11. Tillo (Aydınlar) Medreseleri

Siirt'te bulunan medreseleri çok iyi bilen Siirt'li yaşlı bir kişi, Siird Sancağı merkezinin 7 km yakınındaki Tillo (Aydınlar) köyünde, kuruluş tarihleri çok eskiye dayanan pek çok medresenin bulunduğunu ve zamanında bu medreselerde eğitim alanında çok ciddi çalışmaların yapıldığını ifade etmiştir. Kendisiyle yapılan sözlü mülakatlarda söz konusu kişi, bu bölgedeki en önemli iki medresenin Mücahidiyye ve Memduhiyye Medreseleri olduğunu ifade etmiştir.[205]

Tillo (Aydınlar) Medreselerinde, başta İsmail Fakirullah (Şeyh İsmail et-Tillovi), Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri, Molla Halil es-Siirdi, Şeyh Muhammed el-Fersafi ve Zemzemetü'l-Hassa olmak üzere, birçok kişi buralarda bulunan medreselerde dersler

---

[202] İbrahim Sarı, "Şeyh Muhammed El Hazin", **Haber 56 Gazetesi**, 23 Şubat 2010.
[203] Sarı, "Şeyh Muhammed El Hazin", s.2.
[204] Sarı, "Şeyh Muhammed El Hazin", s.2.
[205] Aydın, Diyarbakır'da Sözlü Mülakat, 12.04.2017.

alıp müderrislik yapmıştır. Bu medreselerin bazılarının Fatih Sultan Mehmet döneminde kuruldukları rivayet edilmektedir.[206]

2.1.1.12. Nazıran Medresesi

Siird Sancağı merkezine bağlı Nazıran köyünde bulunan bu medrese, H.1307 (1889/1890) yılında padişah II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır.[207] Nazıran Medresesinde H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında 4, H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise 6 öğrenci öğrenim görmüştür.[208] Bu sayıların kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir. Zira bir medresede yıllar süresince yalnızca 4 veya 6 öğrencinin bu medresede öğrenim görmüş olması gerçekçi gözükmemektedir.

2.1.2. Siird Sancağı Garzan Kazasına Bağlı Medreseler

2.1.2.1. Zokayd (Kayabağlar) Medresesi

Siird Sancağı'nın Garzan kazasına bağlı Zokayd (Kayabağlar) köyünde bulunan bu medrese, H.1260 (1844/1845) ile H.1324 (1906/1907) yılları arasında yaşamış olan Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydi tarafından kurulmuştur. Zokaydi ailesi, 1800'lü yılların ikinci yarısında Bitlis'in Hizan kazasından Siird'e gelerek Zokayd köyüne yerleşmişlerdir.[209] Yukarıda yer alan bilgilerden hareketle, Zokayd Medresesinin 1800'lü yılların ikinci yarısında kurulmuş olabileceğini ifade edebiliriz.

Zokayd Medresesinde, H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydi müderris olarak görev yapmıştır.[210] Şeyh Abdulkahhar ez-Zokaydi'nin oğlu Molla Mahmud ez-Zokaydi, Zokayd Medresesinde müderris olarak görev yapan bir başka isimdir.[211] Zokayd

---

[206] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.39.
[207] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951.
[208] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[209] Adnan Memduhoğlu, "Molla Mahmud Zokayd ve "er-Risaletu fi'd-Dad ve't-Ta", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.2, Siirt 2015, s.128-129.
[210] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[211] Memduhoğlu, "Molla Mahmud Zokayd ve "er-Risaletu fi'd-Dad ve't-Ta", s.128-129.

Medresesinde H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında 30 öğrenci öğrenim görmüştür.[212]

2.1.2.2. Comani Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Garzan kazasına bağlı Comani köyünde bulunmaktadır.[213] Medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Comani Medresesinde H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında Mehmed Efendi,[214] H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise Said Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[215] Bu iki isim dışında Comani Medresesinde görev yapan başka bir müderris olup olmadığı ve bu kişilerin isimleriyle ilgili olarak Osmanlı arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Comani Medresesinde H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında 8 öğrenci öğrenim görmüştür.[216] Bu sayılın kayıtlara hatalı geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir. Zira bu mederesede yalnıca 8 öğrencinin öğrenim görmesi ve bu sayının yıllar bazında değişmemesi gerçekçi görülmemektedir.

2.1.2.3. Zuyuk (Zivek) Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Garzan kazasına bağlı Zuyuk (Zivek) köyünde bulunmaktadır.[217] Ancak medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Zuyuk (Zivek) Medresesinde H.1316 (1898/1899) yılında Mehmed Efendi,[218] H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise Ali Asaf Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[219] Zuyuk (Zivek) Medresesinde görev yapan

---

[212] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[213] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951.
[214] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053.
[215] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[216] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[217] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[218] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951.
[219] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

başka bir müderris olup olmadığı ve bu kişilerin isimleriyle ilgili olarak Osmanlı arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Zuyuk (Zivek) Medresesinde 8 öğrenci öğrenim görmüştür.[220] Ancak bu sayının da kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olma ihtimali yüksektir.

2.1.3. Siird Sancağı Pervari Kazasına Bağlı Medreseler

H.1310 (1892/1893) yılında, Siird Sancağı'nın Pervari kazasında 4 medrese faaliyetini sürdürmüştür.[221] H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında bu sayı 6'ya yükselmiştir.[222]

2.1.3.1. Hashir Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Hashir köyünde bulunmaktadır.[223] Ancak medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Hashir Medresesinde H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Şeyh Mehmed Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[224] H.1316 (1898/1899), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Hashir Medresesinde 12 öğrenci öğrenim görmüştür.[225] Yukarıda sözü edilen tüm yıllarda aynı öğrenci sayısıyla öğrenimin gerçekleştirilmiş olması ve bu sayının tüm yıllarda değişmemiş olması gerçekçi görülmemektedir. Söz konusu bilgilerin yer aldığı Maarif Salnamelerinin sağlıklı hazırlanmamış ve hatalı olarak kayıtlara geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

---

[220] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[221] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.252.
[222] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[223] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[224] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[225] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

2.1.3.2. Haşt-i Ülya Medresesi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Haşt-i Ülya köyünde bulunan bu medresenin[226] kuruluş tarihi bilinmemektedir. Haşt-i Ülya Medresesinde H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Yusuf Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[227] Medresede H.1316 (1898/1899) yılında 5 öğrenci öğrenim görmüştür.[228] Bir medresede tüm yılda yalnızca 5 öğrencinin öğrenim gördüğü bilgisinin hatalı olarak kayıt altına alınmış olabileceği tahmin edilmektedir. Her ne kadar Haşt-i Ülya köyünün o yıllardaki nüfus sayısı bilinmemekle birlikte, ortalamanın altında bir köy dahi olsa, bir yıl içerisinde tüm köyde medrese eğitimi alanların yalnızca 5 kişi olması gerçekçi gözükmemektedir.

2.1.3.3. Haşt-i Süfla Medresesi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Haşt-i Süfla köyünde bulunan bu medresenin[229] kuruluş tarihi bilinmemektedir. Haşt-i Süfla Medresesinde H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Yusuf Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[230] H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Haşt-i Süfla Medresesinde 8 öğrenci öğrenim görmüştür.[231] Ancak bu sayının da hatalı olarak kayıtlara geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.3.4. Sarve (Saro) Medresesi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Sarve (Saro) köyünde bulunan bu medresenin[232] kuruluş tarihi bilinmemektedir. Sarve (Saro) Medresesinde H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Abdülrezak Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[233] H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318

---

[226] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[227] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[228] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951.
[229] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[230] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[231] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[232] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[233] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

(1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Sarve (Saro) Medresesinde 7 öğrenci öğrenim görmüştür.[234] Yukarıda sözü edilen benzer durumlar gibi bu sayının da hatalı olarak kayıtlara geçirilmiş olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade edebiliriz.

2.1.3.5. Bidar Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Bidar köyünde bulunmaktadır.[235] Ancak medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bidar Medresesinde H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Şeyh Abdah Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[236] H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900), H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Bidar Medresesinde 13 öğrenci öğrenim görmüştür.[237]

2.1.3.6. Hesin Medresesi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Hesin köyünde bulunan bu medrese, Zeynel Bey ve Abdal Bey'ler tarafından yaptırılmıştır.[238] Medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Hesin Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında Şeyh İbrahim Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[239] H.1318 (1900/1901) yılına ait Maarif Salnamesinde, Hesin Medresesinde yalnızca 5 öğrencinin öğrenim gördüğü belirtilmiştir.[240] Bu bilginin hatalı olarak kayıt altına alınmış olması ihtimal dahilindedir.

---

[234] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[235] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[236] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[237] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950-951; H.1317, s.1050-1053; H.1318, s.1166-1167; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[238] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167.
[239] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167.
[240] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1167.

2.1.4. Siird Sancağı Şirvan Kazasına Bağlı Medreseler

2.1.4.1. Şirvan Medresesi

Siird Sancağı'nın Şirvan kazası merkezinde bulunan bu kadim medresenin[241] kuruluş tarihi bilinmemektedir. H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarına ait Maarif Salnamelerinde Şirvan Medresesinde yalnızca 3 öğrencinin öğrenim gördüğü belirtilmiştir.[242] Ancak bu bilginin hatalı olarak kayıt altına alınmış olması ihtimal dahilindedir. Zira söz konusu üç yılda da medresede öğrenim gören öğrenci sayısının ilk yılda yalnızca 3 kişiden ibaret olması ve bu sayının ilerleyen yıllarda hiç değişmemesi, hata ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

2.1.4.2. Zeynel Bey Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı bir köyde bulunmaktadır.[243] Köyün adı bilinmemektedir. Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, isminden dolayı, medresenin kurucusunun Zeynel Bey olduğu tahmin edilmektedir. Zira Zeynel Bey ve Abdal Beyler, H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Şirvan kazasında birkaç medrese kurdukları bilgisi, söz konusu döneme ait kayıtlarda yer almaktadır.[244]

2.1.4.3. Abdal Bey Medresesi

Bu medrese, Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı bir köyde bulunmaktadır.[245] Köyün adı bilinmemektedir. Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, isminden dolayı, medresenin kurucusunun Zeynel Bey olduğu tahmin edilmektedir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere, Zeynel Bey ve Abdal Beyler, H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Şirvan kazasında birkaç medrese kurdukları bilgisi söz konusu döneme ait kayıtlarda yer almaktadır.[246]

---

[241] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.243.
[242] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[243] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[244] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[245] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[246] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

2.1.4.4. Kefre Medresesi

Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı Kefre köyünde buunan bu medrese, Zeynel ve Abdal Beyler tarafından yaptırılmıştır.[247] Kefre Medresesi, Zeynel Bey ve Abdal Bey Medreselerinin H.1318 (1900/1901) yılında birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.[248] Kefre Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında Şeyh Mehmed Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[249] Kefre Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında 10,[250] H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise 5 öğrenci öğrenim görmüştür.[251] Medresede öğrenim gören öğrenci sayısı bilgisinin kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.5. Siird Sancağı Eruh Kazasına Bağlı Medreseler

H.1310 (1892/1893) yılına ait kayıtta, Siird Sancağı'nın Eruh kazasında toplam 15 medresenin bulunduğu belirtilmesine karşın,[252] Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda bu medreselerden yalnızca dördünün isimleri belirtilmiştir. Bu medreseler; Baraşan, Tanza, Basrad ve Reşan Medreseleridir.

2.1.5.1. Baraşan Medresesi

Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Baraşan köyünde bulunan bu medrese, Zeynel ve Abdal Beyler tarafından yaptırılmıştır.[253] Medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Baraşan Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında Şeyh Hattab Efendi,[254] H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise Ahmed Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[255] H.1318 (1900/1901), H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında Baraşan Medresesinde 5 öğrenci öğrenim görmüştür.[256] Medresede öğrenim gören öğrenci sayısı bilgisinin kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

---

[247] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[248] Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.39.
[249] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[250] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[251] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[252] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.247.
[253] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[254] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[255] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[256] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.

2.1.5.2. Tanza Medresesi

Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Tanza köyünde bulunan bu medrese, Mir Nasrüddin Efendi tarafından yaptırılmıştır.[257] Medresenin kuruluş tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın, bir kaynakta yer alan; "Tanza medresesinin 500 yıldan uzun bir süredir faaliyette olduğu,"[258] bir başka kayıtta yer alan; "Tanza Medresesinin H.1171 (1757-1758) yılında faaliyette olduğu"[259] bilgilerinden hareketle, bu medresenin diğer örneklerine göre bölgede çok daha eski tarihlerde yaptırıldığını ifade edebiliriz.

Bir kaynakta, Abdullah oğlu İbrahim isimli bir kişinin, oldukça eski bir tarih olan H.1171 (1757-1758) yılında Tanza medresesinde müderris olarak görev yaptığı belirtilmiştir.[260] H.1318 (1900/1901) yılında Şeyh Hasan Efendi,[261] H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise Şeyh Hattab Efendi medresede müderrislik yapan diğer isimler olmuştur.[262] Tanza Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında 15,[263] H.1319 (1901/1902) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında ise 5 öğrenci öğrenim görmüştür.[264] Medresede öğrenim gören öğrenci sayısı bilgisinin kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.5.3. Basrad Medresesi

Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Basrad köyünde bulunan bu medrese, Şeyh Halid Efendi tarafından yaptırılmıştır.[265] Ancak medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Medresede H.1318 (1900/1901) yılında Mela Abdülhamid Efendi,[266] H.1319 (1901/1902) yılında ise Şeyh Hasan Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[267] Basrad Medresesinde H.1318 (1900/1901) yılında 13,[268] H.1319 (1901/1902) yılında ise

---

[257] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[258] Öncü, "**Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**", s.15.
[259] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.105.
[260] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.105.
[261] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[262] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[263] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[264] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457; H.1321, s.397.
[265] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457.
[266] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[267] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457.
[268] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.

15 öğrenci öğrenim görmüştür.[269] Medresede öğrenim gören öğrenci sayısı bilgisinin kayıtlara hatalı olarak geçirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

2.1.5.4. Reşan Medresesi

Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Reşan köyünde bulunan bu medresenin kurucusu Şeyh Abdi Efendi'dir.[270] Ancak medresenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Medresede H.1318 (1900/1901) ve H.1319 (1901/1902) yıllarında Mela Abdülhamid Efendi müderris olarak görev yapmıştır.[271] Reşan Medresesinde öğrenim gören öğrenci sayısı, H.1318 (1900/1901) yılında 15,[272] H.1319 (1901/1902) yılında ise 13 olarak gerçekleşmiştir.[273]

2.2. SIBYAN MEKTEPLERİ

Siird Sancağı'nda modern okullar kuruluncaya kadar eğitim faaliyetleri Osmanlı genelinde olduğu gibi sıbyan mektepleri ve medreseler aracılığı ile yürütülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki yenileşme çabalarına paralel olarak modern eğitim kurumlarının sayılarının artması sonucu, Siird Sancağı'ndaki sıbyan mekteplerinin sayısı zamanla azalmıştır.[274] Bu bilgiyi teyit eden 1895 yılına ait bir belgede, Siird Sancağı genelinde bulunan toplam 470 köyün yalnızca 2'sinde sıbyan mektebi bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[275]

2.3. İBTİDAİ MEKTEPLERİ

Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında gerçekleştirilen geniş reformlar çerçevesinde, ülke genelinde ibtidai mektepleri açılmıştır. Bu kapsamda aşağıda da belirtildiği üzere Siird Sancağı'nda çok sayıda ibtidai mektebi açılmıştır. Bu noktada 3 Ocak 1898 (9 Şaban 1315) tarihli Sedaret tezkiresi önemli bir yere sahiptir. Bu tezkire ile Vilayet-i sitte genelinde (Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Memuretülaziz ve Diyarbekir) önceden açılmış veya kısmen açılmakta olan 280 ibtidai mektebinin Sultan II.

[269] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457.
[270] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169; H.1319, s.456-457.
[271] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457.
[272] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1166-1169.
[273] Maarif Salnamesi, H.1319, s.456-457.
[274] Yıldız; Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", s.137.
[275] BOA, MF.MKT, 258/1, Bitlis Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 15 Nisan 1895 (19 Şevval 1312) tarih ve 898 numaralı yazı.

Abdulhamid'in adıyla adlandırılması kararı alınmıştır. Bu çerçevede Siird Sancağı'nda açılan ibtidai mektepleri, "Hamidi" ismi ile nitelendirilmiştir.[276]

Siird Sancağı'nda bulunan ibtidai mektepleriyle ilgili istatistiki verilere bakıldığında, en sağlıklı verilerin salnamelerde yer aldığı görülmektedir. Bu çerçevede Siird Sancağı'nda bulunan ibtidai mektepleriyle ilgili istatistiki verilerin yer aldığı ilk salname H.1310 (1892/1893) tarihli Bitlis Vilayet Salnamesidir. Burada, Siird Sancağı merkezinde bir adet ibtidai mektebi bulunduğu ifade edilmiştir.[277]

H.1315 (1897/1898) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında ise Siird Sancağı merkezi, sancağa bağlı kaza ve nahiyelerde toplam 18 ibtidai mektebi faaliyet göstermiştir.[278] Bu mekteplerin kazalara dağılımı ise şu şekildedir:

Şirvan; merkez kazada 2, Menar Nahiyesinde 1, Hasras Nahiyesinde 1 ve İskambo Nahiyesinde 1 olmak üzere toplam 5, Eruh; merkez kazada 2, Dergül Nahiyesinde 1, Fındıke Nahiyesinde 1, Lode (Lirde) Nahiyesinde 1 olmak üzere toplam 5, Rıdvan; merkez kazada 1, Baraşan Nahiyesinde 1, Melfan Nahiyesinde 1 olmak üzere toplam 3, Garzan; merkez kazada 2, Pervari; merkez kazada 3.[279]

H.1318 (1900/1901) yılında ise Siird Sancağı genelinde bulunan ibtidai mektepleri sayısı 1 eksilerek 17'ye gerilemiştir. Sancak genelinde ibtidai mektebi sayısı azalan tek kaza Şirvan olmuştur. Bir önceki yıl 2 olan Şirvan kazası merkezindeki ibtidai mektebi sayısı H.1318 (1900/1901) yılında 1'e gerilemiştir, diğer kaza ve nahiyelerdeki ibtidai mektebi sayıları ise değişmemiştir.[280]

1903 yılı sonu itibariyle, Siird Sancak merkezine bağlı ibtidai mektebi sayısı 33, öğrenci sayısı 229; Şirvan kazası genelinde bulunan ibtidai mektebi sayısı 2, öğrenci sayısı 10; Eruh kazası genelinde bulunan ibtidai mektebi sayısı 10, öğrenci sayısı 70 ve Garzan kazası genelinde bulunan ibtidai mektebi sayısı 7, öğrenci sayısı 63 olarak

[276] Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim**, s.101.
[277] Ebru Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006), s.184.
[278] Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.38.
[279] Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.38.
[280] Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.38.

gerçekleşmiştir.[281] Yukarıda yer alan sayıları derlediğimizde 1903 yılında Siird Sancağı genelinde toplam 52 ibtidai mektebinin bulunduğunu ve buralarda öğrenim gören öğrenci sayısının ise 372 olduğunu ifade edebiliriz.

H.1328 (1909/1910) yılında Siird Sancağı merkezinde 2 adet ibtidai mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerde yalnızca erkek öğrenciler öğrenim görmüştür.[282]

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde açılan ve hakkında detaylı bilgiler elde edilen başlıca ibtidai mektepleri, aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

2.3.1. Siird İbtidai Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan Siird İbtidai Mektebinin resmi kuruluş tarihiyle ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında dört farklı tarih belirtilmiştir. Osmanlı Arşivi kayıtlarında bulunan Maarif Nezareti'ne ait bir kayıtta, Siird İbtidai Mektebinin 1895 yılında resmi olarak açıldığı ifade edilmiştir.[283] H.1318 (1900/1901) tarihli Maarif Salnamesinde ise, Siird İbtidai Mektebinin H.1286 (1869-1870) yılında açıldığı belirtilmiştir.[284] Ancak H.1320 (1902/1903) tarihli Maarif Salnamesinde, mektebin H.1290 (1873-1874) yılında açıldığından söz edilmiştir.[285]

Bununla birlikte 1900 yılına ait bir kayıtta Siird İbtidai Mektebinin inşaa çalışmalarının devam ettiği,[286] 1901 yılına ait başka bir kayıtta ise Siird İbtidai Mektebinin resmi olarak 1901 yılında açıldığı bilgileri yer almıştır.[287] Ancak 1901 tarihinin hatalı olarak kayıt altına alındığını söyleyebiliriz. Zira 1900 tarihli bir kayıtta, Cemil Efendi isimli bir muallimin Siird İbtidai Mektebinde 13 Aralık 1899 (1

---

[281] Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.38.
[282] Devlet Salnamesi, H.1328, s.351-352.
[283] BOA, MF.MKT, 283/9, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 5 Temmuz 1895 (12 Muharrem 1313) tarihli ve 123 numaralı yazı.
[284] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1182-1183.
[285] Maarif Salnamesi, H.1321, s.400.
[286] BOA, MF.MKT, 554/33, Maarif Nezareti tarafından Matbuat-ı Dahiliye İdaresi tarafından hazırlatılan ve 18 Ocak 1900 (16 Ramazan 1317) tarihli ve 717 evrak numarası ile Bitlis Vilayeti'ne yazılan ilan metni.
[287] BOA, MF.MKT, 554/33, Bitlis Vilayeti'nin Maarif Nezareti'ne yazılan 6 Nisan 1901 (16 Zilhicce1318) tarili yazı.

Kanunievvel 1315) tarihinde fiilen göreve başladığı belirtilmiştir.[288] Ancak yukarıda yer alan tüm bu tarihlerden biri veya birkaçının hatalı olarak kayıt altına alınabildiği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Siird İbtidai Mektebinde görev yapan muallimlere baktığımızda karşımıza üç farklı isim çıkmaktadır. Osmanlı Arşivi kayıtlarının tetkiki sonucu tespit edilen söz konusu isimler şunlardır: Cemil Efendi, Abdul Ali Efendi, Seyid Mehmed Efendi.

1895 yılında Siird İbtidai Mektebi muallimliğine Siird Sancağı merkezi Karakol mahallesinde oturan Seyid Mehmed Efendi tayin edilerek kendisine 150 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Bitlis Vilayeti Maarif Komisyonu tarafından yapılan tayin işlemi için daha sonra Maarif Nezareti'nden onay talep edilmiştir.[289] Bunun üzerine Maarif Nezareti 17 Ekim 1895 (27 Rebiyülahir 1313) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne bir yazı yazarak, Seyyid Mehmed Efendi'nin Siird İbtidai Mektebine tayininin uygun bularak buradaki görevini resmi olarak onaylamıştır.[290]

1900 yılında Siird İbtidai Mektebi muallimliğine Cemil Efendi tayin edilmiştir. Cemil Efendi'nin Siird İbtidai Mektebine tayin işlemiyle ilgili ilk olarak Maarif Nezareti Bitlis Vilayeti'ne 15 Haziran 1900 (16 Safer 1318) tarihinde yazı yazarak, Siird İbtidai Mektebinde görev yapan muallimin ismini talep etmiştir.[291] Bunun üzerine Bitlis Valisi Hasan Hüseyin Bey'in imzası ile 24 Temmuz 1900 (26 Rebiyülevvel 1318) tarihinde Maarif Nezareti'ne cevabi bir yazı yazılmıştır. Bu yazıda, Siird İbtidai Mektebine tayin olunan muallimin isminin Cemil Efendi olduğu ve kendisinin 1 Kanunievvel 1315 (13 Aralık 1899) tarihinde burada göreve başladığı ifade edilmiştir.[292]

---

[288] BOA, MF.MKT, 589/32, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 15 Haziran 1900 (16 Safer 1318) tarihli ve 16 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 589/32, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 24 Temmuz 1900 (26 Rebiyülevvel 1318) tarihinde 193 numaralı yazı.

[289] BOA, MF.MKT, 283/9, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 5 Temmuz 1895 (12 Muharrem 1313) tarihli ve 123 numaralı yazı.

[290] BOA, MF.MKT, 283/9, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 17 Ekim 1895 (27 Rebiyülahir 1313) tarihli ve 8 numaralı yazı.

[291] BOA, MF.MKT, 589/32, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 15 Haziran 1900 (16 Safer 1318) tarihli ve 16 numaralı yazı.

[292] BOA, MF.MKT, 589/32, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 24 Temmuz 1900 (26 Rebiyülevvel 1318) tarihinde 193 numaralı yazı.

Siird İbtidai Mektebinde muallim olarak görev yapan bir diğer isim olan ve aynı zamanda Darülmuallimin mezunu olan Abdul Ali Efendi 1901 yılında buradaki görevine başlamıştır.[293]

2.3.2. Hüseyni İbtidai Mektebi

Bu mektep Siird Sancağı merkezine bağlı Hüseyni Nahiyesinde bulunmaktadır.[294] Ancak mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Hüseyni İbtidai Mektebinde H.1318 (1900/1901) yılında Mehmed Efendi,[295] 1908 yılında ise Tahir Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[296] Tahir Efendi'nin memuriyeti 28 Temmuz 1908 (12 Recep 1326) tarihinde tasdik olunmuş ve 1 Teşrinisani 1322 (14 Kasım 1906) tarihinde ise 100 kuruş maaşla buradaki görevine başlamıştır.[297]

2.3.3. Zuk Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı merkezine bağlı Zuk köyünde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[298] Zuk Hamidiye İbtidai Mektebinde H.1317 (1899/1900) yılında Hafız Ahmed Efendi,[299] H.1318 (1900/1901) yılında ise Osman Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[300]

2.3.4. Comani Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı merkezine bağlı Comani köyünde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[301] Comani Hamidiye İbtidai Mektebinde H.1317

---

[293] BOA, MF.MKT, 554/33, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 6 Nisan 1901 (16 Zilhicce1318) tarihli yazı.
[294] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240.
[295] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.201.
[296] BOA, MF.MKT, 1075/38, Bitlis Vali Vekili Siird Mutasarrıfı Mahmud Hüseyin Efendi imzasıyla, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 12 Haziran 1908 (12 Cemaziyelevvel 1326) tarih ve 86 numaralı yazı.
[297] BOA, MF.MKT, 1075/38, Maarif Nezareti Mekteb-i İbtidai İdaresi tarafından hazırlanan 28 Temmuz 1908 (12 Recep 1326) tarihli ve 1642 sayılı tespit yazısı.
[298] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.202; H.1318, s.203.
[299] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.202.
[300] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.203.
[301] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.202.

(1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarında Abdülhamid Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[302]

2.3.5. Rıdvan Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Garzan kazasına bağlı Rıdvan nahiyesi merkezinde bulunan bu ibtidai mektebinin binası 1900 yılında tamamlanmış,[303] resmi açılışı ise 1901 yılında gerçekleştirilmiştir.[304] Rıdvan Hamidiye İbtidai Mektebindeki muallimlik görevi, H.1317 (1899/1900) yılında Abdülhamid Efendi, H.1318 (1900/1901) yılında ise Ahmed Efendi tarafından yürütülmüştür.[305]

2.3.6. Baraşan (Barinc) İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasına bağlı Baraşan (Barinc) nahiyesinde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[306] Baraşan (Barinc) İbtidai Mektebinde H.1317 (1899/1900) yılında Ali Efendi,[307] H.1318 (1900/1901) yılında ise Süleyman Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[308]

2.3.7. Melfan İbtidai Mektebi

Bu mektep, Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasına bağlı Melfan köyünde bulunmaktadır.[309] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. H.1317 (1899/1900) yılında Melfan İbtidai Mektebindeki muallimlik görevi Muhyiddin Efendi tarafından yürütülmüştür.[310] Mektepte öğrenim gören öğrenci sayısıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

---

[302] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.202; H.1318, s.203.
[303] BOA, MF.MKT, 554/13, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 31 Aralık 1900 (9 Ramazan 1318) tarih ve 268 numaralı yazı.
[304] BOA, MF.MKT, 554/13, Maarif Nezareti Matbuat-ı Dahiliye İdaresi tarafından hazırlatılarak Bitlis Vilayeti'ne yazılan 11 Şubat 1901 (21 Şevval 1318) tarihli ve 55 numaralı yazı.
[305] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.204; H.1318, s.203.
[306] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.204; H.1318, s.206.
[307] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.204.
[308] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.206.
[309] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.204.
[310] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.204.

2.3.8. Eruh (Dih) İbtidai Mektebi

Kuruluş tarihi bilinmeyen bu mektep, Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Dih köyünde bulunmaktadır.[311] Mektebin H.1317 (1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarındaki muallimi Tahir Efendi olmuştur.[312]

2.3.9. Şırnak İbtidai Mektebi

Bu mektep, Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Şırnak köyünde bulunmaktadır.[313] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Şırnak İbtidai Mektebinde H.1317 (1899/1900) yılında Hacı Hafız Süleyman Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[314]

2.3.10. Dergül İbtidai Mektebi

Bu mektep, Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Dergül nahiyesinde bulunmaktadır.[315] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Dergül İbtidai Mektebinde H.1318 (1900/1901) yılında muallimlik kadrosu bulunmasına karşın, burada bir muallim görev yapmamıştır.[316]

2.3.11. Fındıke İbtidai Mektebi

Bu mektep, Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Fındıke nahiyesinde bulunmaktadır.[317] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. H.1318 (1900/1901) yılında Fındıke İbtidai Mektebinde muallimlik kadrosu bulunmasına karşın, burada bir muallim görev yapmamıştır.[318]

---

[311] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317; H.1318, s.209.
[312] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317; H.1318, s.209.
[313] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.207.
[314] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.207.
[315] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.210.
[316] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.210.
[317] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.210.
[318] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.210.

2.3.12. Lode (Lirde) Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Eruh kazasına bağlı Lode nahiyesinde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[319] Lode (Lirde) Hamidiye İbtidai Mektebindeki muallimlik görevi, H.1317 (1899/1900) yılında Abdulaziz Efendi,[320] H.1318 (1900/1901) yılında ise Hüseyin Efendi tarafından yerine getirilmiştir.[321]

2.3.13. Şirvan İbtidai Mektebi

Bu mektep, Siird Sancağı'na bağlı Şirvan kazası merkezinde bulunmaktadır.[322] Mektebin açılış tarihi tarihi bilinmemektedir. Şirvan İbtidai Mektebinde 1906 yılında Hüseyin Bey muallim olarak görev yapmıştır.[323]

2.3.14. Kefre İbtidai Mektebi

Kuruluş tarihi bilinmeyen bu mektep, Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı Kefre köyünde bulunmaktadır.[324] Kefre İbtidai Mektebi muallimi H.1317 (1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarında Kadri Efendi,[325] 1908 yıında ise Nasrallah Efendi olmuştur.[326] Nasrallah Efendi, Kefre İbtidai Mektebine resmi olarak 16 Temmuz 1908 (3 Temmuz 1324) tarihinde tayin olmuştur.[327] Nasrallah Efendi'nin Kefre İbtidai Mektebine tayin işlemi şu şekilde gerçekleşmiştir:

İlk olarak Siirt Maarif Meclisi, 18 Mayıs 1908 (5 Mayıs 1324) tarihinde Nasrallah Efendi'yi gayrıresmi olarak Kefre İbtidai Mektebinde istihdam etmiştir.[328] Ardından Siird Mutasarrıflığı bu durum Bitlis Vilayeti'ne bildirmiştir. Daha sonra Bitlis Maarif Meclisi

---

[319] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.208.
[320] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.208.
[321] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.211.
[322] BOA, MF.MKT, 941/73, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 15 Temmuz 1906 (24 Cemaziyelevvel 1327) tarihli ve 126 numaralı yazı.
[323] BOA, MF.MKT, 941/73, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 15 Temmuz 1906 (24 Cemaziyelevvel 1327) tarihli ve 126 numaralı yazı.
[324] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.212; H.1318, s.214.
[325] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.212; H.1318, s.214.
[326] BOA, MF.MKT, 1067/73, Bitlis Vali Vekili Hasan mühürlü olarak Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 7 Temmuz 1908 (24 Haziran 1324) tarih ve 27 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 1067/73, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 27 Temmuz 1908 (27 Cemaziyelahir 1326) tarih ve 2705/304 numaralı yazı.
[327] BOA, MF.MKT, 1067/73, Maarif Nezareti Sicil Şubesi tarafından alınan 16 Temmuz 1908 (3 Temmuz 1324) tarihli karar yazısı.
[328] BOA, MF.MKT, 1067/73, Siird Mutasarrıflığı tarafından kaleme alınan 5 Mayıs 1324 (18 Mayıs 1908) tarihli yazı.

13 Haziran 1908 (31 Mayıs 1324) tarihinde Nasrallah Efendi'nin istihdamıyla ilgili bir tutanak kayda almıştır. Kayıt altına alınan bu tutanak 13 Haziran 1908 (31 Mayıs 1324) tarihinde Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Maarif Nezareti'ne ulaşan bu tutanak, istihdama karar verilebilmesi adına Maarif Nezareti Meclisine sevk edilmiştir.[329]

Daha sonra 1 reis ve 4 azadan oluşan Maarif Nezareti Meclisi, Nasrallah Efendi'nin hal varakasını inceleyerek memuriyetini tasdik etmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti Mekteb-i İbtidaiye İdaresi, 21 Haziran 1908 (8 Haziran 1324) tarihinde Maarif Nezareti Meclisinin daha önce almış olduğu kararı tasdik etmiştir.[330]

Bu işlemin ardından Maarif Nezareti Sicil Şubesi, 16 Temmuz 1908 (3 Temmuz 1324) tarihinde yeni bir karar alarak, Nasrallah Efendi'nin Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı Kefre köyü ibtidai mektebi muallimliğine tayinini gerçekleştirerek, bu tarih itibariyle memuriyetini onaylanmıştır.[331]

Son olarak Maarif Nezareti, 27 Temmuz 1908 (27 Cemaziyelahir 1326) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne yazı yazarak Nasrallah Efendi'nin memuriyetinin onaylanarak kendisine maaş bağlandığını bildirmiştir.[332]

2.3.15. Menar Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı Menar nahiyesinde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[333] Menar Hamidiye İbtidai Mektebinde H.1317 (1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarında Mehmed Emin Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[334]

---

[329] BOA, MF.MKT, 1067/73, Bitlis Maarif Meclisi tarafından kaleme alınan 13 Haziran 1908 (31 Mayıs 1324) tarihli tutanak.
[330] BOA, MF.MKT, 1067/73, Mekteb-i İbtidaiye İdaresi tarafından kaleme alınan 21 Haziran 1908 (8 Haziran 1324) tarihli karar yazısı.
[331] BOA, MF.MKT, 1067/73, Maarif Nezareti Sicil Şubesi tarafından alınan 16 Temmuz 1908 (3 Temmuz 1324) tarihli karar yazısı.
[332] BOA, MF.MKT, 1067/73, Bitlis Vali Vekili Hasan mühürlü olarak Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 7 Temmuz 1908 (24 Haziran 1324) tarih ve 27 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 1067/73, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 27 Temmuz 1908 (27 Cemaziyelahir 1326) tarih ve 2705/304 numaralı yazı.
[333] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.213; H.1318, s.215; Siirt İl Yıllığı 1967, s.135.
[334] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.213; H.1318, s.215.

2.3.16. Hasras İbtidai Mektebi

Kuruluş tarihi bilinmeyen bu mektep, Siird Sancağı'nın Şirvan kazasında bulunmaktadır.[335] H.1317 (1899/1900) yılında Hasras İbtidai Mektebinde Osman Nuri Efendi muallim olarak görev yaparken, bu görevi H.1318 (1900/1901) yılında Şaban Efendi yerine getirmiştir.[336]

2.3.17. Zuzik İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı Zuzik köyünde bulunan bu mektebin[337] kuruluş tarihi bilinmemektedir. H.1317 (1899/1900) yılında Zuzik İbtidai Mektebi muallimi Hasan Hüsnü Efendi'dir.[338]

2.3.18. İskambo Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Şirvan kazasına bağlı İskambo nahiyesinde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[339] H.1317 (1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarında İskambo Hamidiye İbtidai Mektebindeki muallimlik görevi Hafız Ali Efendi tarafından yürütülmüştür.[340]

2.3.19. Hashir (Hasankir) Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Pervari kazası merkezi olan Hashir'de (Hasankir) bulunan bu ibtidai mektebi, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[341] Hashir (Hasankir) Hamidiye İbtidai Mektebinde H.1317 (1899/1900) ve H.1318 (1900/1901) yıllarında Hafız Abdülaziz Efendi muallim olarak görev yapmıştır.[342]

2.3.20. Kerafan (Gökçekoru) Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Kerafan (Gökçekoru) köyünde bulunan bu mektep, Sultan II. Abdulhamid döneminde açılmıştır.[343] H.1317 (1899/1900) yılında,

---

[335] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.214; H.1318, s.215.
[336] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.214; H.1318, s.215.
[337] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.212.
[338] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.212.
[339] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.214; H.1318, s.216.
[340] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.214; H.1318, s.216.
[341] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216; H.1318, s.218.
[342] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216; H.1318, s.218.
[343] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216.

Kerafan (Gökçekoru) Hamidiye İbtidai Mektebinde muallimlik kadrosu bulunmasına rağmen, burada bir muallim görev yapmamıştır.[344] H.1318 (1900/1901) yılında ise mektebe bir muallim atanmıştır. Bu yıl mektepte muallim olarak görev yapan isim Musa Efendi olmuştur.[345]

2.3.21. Beydar (Bidar-Beğendik) Hamidiye İbtidai Mektebi

Siird Sancağı'nın Pervari kazasına bağlı Beydar köyünde bulunan bu mektep Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır.[346] Beydar Hamidiye İbtidai Mektebi muallimi H.1317 (1899/1900) yılında Mustafa Efendi,[347] 1907 ve 1908 yıllarında ise Abdullatif Efendi olmuştur. [348] Abdullatif Efendi'nin Beydar Hamidiye İbtidai Mektebine tayin işlemi şu şekilde gerçekleşmiştir:

Abdullatif Efendi ilk olarak 1907 yılında Beydar Hamidiye İbtidai Mektebi muallimliği için Bitlis Vilayeti'nde imtihana girmiştir. Abdullatif Efendi'nin memuriyeti, 2 Mart 1907 (17 Şubat 1322) tarihinde Maarif Nezareti Meclisince tasdik edilerek, Beydar İbtidai Mektebine tayin edilmiştir. Abdullatif Efendi'nin aldığı ilk maaş 130 kuruş olmuştur.[349]

Abdullatif Efendi'nin Beydar Hamidiye İbtidai Mektebine tayin işlemi 1908 yılında yeniden yapılmıştır. Bu yıl söz konusu tayin işlemiyle ilgili olarak gerçekleştirilen yazışma ve işlemler aşağıda belirtilmiştir.

İlk olarak, toplam 14 aza ve 1 reisden oluşan Bitlis Maarif Meclisi, 4 Ağustos 1908 (6 Recep 1326) tarihinde bir karar alarak Abdullatif Efendi'nin Beydar Hamidiye

---

[344] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216.
[345] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1318, s.218.
[346] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216.
[347] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.216.
[348] BOA, MF.MKT, 1076/2, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 15 Temmuz 1908 (15 Cemaziyelahir 1326) tarihli ve 3619/357 sayılı yazı; BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Nezareti Daire-i İdare tarafından kaleme alınan 15 Aralık 1908 (21 Zilkade 1326) tarihli ve 2161 numaralı yazı.
[349] BOA, MF.MKT, 1076/2, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 23 Haziran 1908 (10 Haziran 1324) tarihli ve 35 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 1076/2, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 15 Temmuz 1908 (15 Cemaziyelahir 1326) tarihli ve 3619/357 sayılı yazı.

İbtidai Mektebine tayin kararı tasdik etmiş ve durumu Maarif Nezareti Mekteb-i İbtidaiye İdaresi'ne iletmiştir.[350]

Maarif Nezareti Mekteb-i İbtidaiye İdaresi ise 9 Ağustos 1908 (11 Recep 1326) tarihinde yine aynı yönde karar alarak, durumu Maarif Nezareti Sicil Şubesi'ne iletilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti Sicil Şubesi bu kararı onaylamış ve durumu Bitlis Vilayeti'ne bildirmiştir.[351]

Sonrasında Maarif Nezareti, 9 Eylül 1908 (12 Şaban 1326) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne yeniden bir yazı yazarak, Abdullatif Efendi'nin Beydar Hamidiye İbtidai Mektebine tayin işlemini, tasdik edilmek üzere Maarif Nezareti Meclisine nakletmiştir.[352]

Daha sonraki süreçte Maarif Nezareti İdare Dairesi, bu durumu 24 Kasım 1908 (11 Teşrinisani 1324) tarihinde Maarif Nezareti Muhasebe İdaresi'ne iletilmiştir.[353] Maarif Nezareti Daire-i İdaresi, Abdullatif Efendi'nin memuriyetini 3 Ağustos 1908 (21 Temmuz 1324) tarihi itibariyle tasdik etmiştir.[354]

Abdullatif Efendi'nin ehliyetnamesinin (sınav) Bitlis Vilayeti Maarif Meclisi tarafından tasdik edilmesi ise, bu gelişmenin ardından, 10 Ekim 1908 (27 Eylül 1324) tarihinde gerçekleştirilmiştir.[355]

Bu bilgilerden hareketle, Abdullatif Efendi'nin Beydar Hamidiye İbtidai Mektebine ilk olarak 2 Mart 1907 (17 Şubat 1322) tarihinde tayin edildiğini, 1908 yılında bu göreve yeniden atanmasının ise 3 Ağustos 1908 (21 Temmuz 1324) tarihi itibariyle gerçekleştirildiğini ifade edebiliriz.

---

[350] BOA, MF.MKT, 1076/2, Bitlis Vilayeti Maarif Meclisi tarafından alınan 4 Ağustos 1908 (6 Recep 1326) tarihli ve 1399 numaralı karar yazısı.
[351] BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Nezareti Mekteb-i İbtidaiye İdaresi'nin 9 Ağustos 1908 (11 Recep 1326) tarihli karar yazısı.
[352] BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 9 Eylül 1908 (12 Şaban 1326) tarihli ve 41 numaralı yazı.
[353] BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Nezareti tarafından kaleme alınan 24 Kasım 1908 (11 Teşrinisani 1324) tarihli ve 129/642 numaralı yazı.
[354] BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Muhasebe İdaresi'nden Maarif Nezareti Daire-i İdare makamına yazılan 1 Aralık 1908 (18 Teşrinisani 1324) tarihli ve 399 numaralı yazı.
[355] BOA, MF.MKT, 1076/2, Maarif Nezareti Daire-i İdare tarafından kaleme alınan 15 Aralık 1908 (21 Zilkade 1326) tarihli ve 2161 numaralı yazı.

2.3.22. Batran İbtidai Mektebi

1890 yılında, Siird Sancağı'na bağlı Garzan kazasının, halkı ihtida etmiş olan (Müslümanlığa geçmiş) Batran köyünde bir ibtidai mektebi açılmak istenmiştir. Gerçekleştirilen resmi girişimler neticesinde, Batran İbtidai Mektebinin açılması için yetkililerden resmi iznin alınmış, hatta mektebin inşaası için Maarif Nezareti tarafından belli bir tutar ödenek tahsis edilmiştir.[356]

Mektebin açılışıyla ilgili ilk olarak, bölgede inşa edilmeye çalışılan binanın krokileri çizilimiş ve bina yapımı için harcanacak tutarlar kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kayıdın yer aldığı 1890 tarihli bir belgede, kroki halinde 2 resim çizilmiştir. 1/100 ölçekli olarak kâğıda geçirilen ilk resimde, binanın genel dış görünümü resmedilmiştir. İkinci resimde ise binanın ön tarafı resmedilmiştir. Burada çizilen 3 odadan biri mescid, diğeri mutfak ve bir diğeri de oda olarak tasarlanmıştır.[357]

İkinci resmin ilişiğindeki açıklamalarda ise, binanın yapımı için harcanacak tutarlar başlıklar halinde belirtilmiştir. Buna göre hafriyat için 360, bina yapımında kullanılacak taşlar için 320, ameleler için 900, kapı ve pencereler için 600, odaların içinde kullanılmak üzere 3.000, bahçede kullanılmak üzere 3.000 ve diğer tutarlar için 750 kuruş olmak üzere bina yapımı için toplam 8.930 kuruş meblağ gerektiği belirtilmiştir.[358]

Çizilen söz konusu kroki ve resimler, gerekli işlemlerin yapılabilmesi adına, ilk olarak Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne, 8 Eylül 1890 (23 Muharrem 1308) tarihinde ise Bitlis Vilayeti'nden Sedaret makamına iletilmiştir.[359]

---

[356] BOA, MKT.MHM, 501/30, Bitlis Vilayeti Valisi Halil imzalı olarak 15 Mayıs 1890 (3 Mayıs 1306) tarihinde kayıt altına alınan yazı; BOA, MKT.MHM, 501/30, Bitlis Vilayeti'nden Sedaret makamına yazılan 8 Eylül 1890 (23 Muharrem 1308) tarihli ve 14 numaralı yazı; BOA, MKT.MHM, 501/30, Sedaret makamından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Kasım 1890 (24 Teşrinievvel 1306) tarihli ve 20 evrak numaralı yazı.

[357] BOA, MKT.MHM, 501/30, Bitlis Vilayeti Valisi Halil imzalı olarak 15 Mayıs 1890 (3 Mayıs 1306) tarihinde kayıt altına alınan yazı.

[358] BOA, MKT.MHM, 501/30, Bitlis Vilayeti Valisi Halil imzalı olarak 15 Mayıs 1890 (3 Mayıs 1306) tarihinde kayıt altına alınan yazı.

[359] BOA, MKT.MHM, 501/30, Bitlis Vilayeti'nden Sedaret makamına yazılan 8 Eylül 1890 (23 Muharrem 1308) tarihli ve 14 numaralı yazı.

Daha sonra Sedaret makamı, Bitlis Vilayeti'ne 5 Kasım 1890 (24 Teşrinievvel 1306) tarihinde bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, Siird Sancağı'nın Garzan kazasına bağlı olan ve İslâm ile müşerref olan Batran namındaki Yezidi köyünde, yapılan keşif doğrultusunda, belirlenen 8.930 kuruşluk masrafla bir cami ve ibtidai mektebi inşaatı ile ilgili olarak Maarif Nezareti'nden görüş alındığı belirterek, söz konusu masrafa Maarif Nezareti tarafından 130 kuruş daha eklenerek toplamda 10.000 kuruşluk tutar tahsis edildiği ifade etmiştir.[360] Gerçekleştirilen bu son yazışmadan, Batran İbtidai Mektebinin kuruluşuna ilişkin resmi iznin verildiği anlaşılmaktadır.

Ancak yukarıda belirtilen tüm gelişmelere rağmen, Mektebin faaliyete geçip geçmediği hususuyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2.4. RÜŞDİYE MEKTEPLERİ

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde iki Müslüman rüşdiye mektebi faaliyet göstermiştir. Bu mekteplerden biri Siird Sancağı merkezinde, diğeri ise Eruh kazasında bulunmaktadır.

Aşağıda, özellikle Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan belgelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda söz konusu mektepler ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.1. Siird Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan Siird Rüşdiye Mektebi, H.1282 (1865/1866) yılında açılmıştır. Mektep, dönemin Siird Mutasarrıfı Kenan Paşa tarafından yaptırılmıştır.[361] Mektep toplam 3 büyük dersane ve bir müçtemilattan ibarettir.[362]

Siird Rüşdiye Mektebinde zaman içerisinde, 2'si muallim-i evvel, 8'i muallim-i sani, 2'si hat muallimi ve 2'si bevvab (hademe) olmak üzere, 12 farklı isim görev yapmıştır.[363]

---

[360] BOA, MKT.MHM, 501/30, Sedaret makamı tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Kasım 1890 (24 Teşrinievvel 1306) tarihli ve 20 evrak numaralı yazı.
[361] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.31.
[362] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne Bitlis Valisi Mehmed Ferid imzasıyla yazılan 17 Temmuz 1905 (4 Temmuz 1321) tarihli ve 119 numaralı yazı.

Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i evvellik görevi, 1893, 1898, 1899, 1901 ve 1902 yıllarında Ali Rıza Efendi,[364] 1902, 1903, 1905 ve 1908 yıllarında ise Mustafa Efendi tarafından yerine getirilmiştir.[365]

Mektepteki muallim-i sanilik görevi ise, 1870, 1871, 1872, 1873 yıllarında Fethullah Efendi,[366] 1874 yılında Fethullah Efendi veya Davut Efendi,[367] 1875 yılında yine Fethullah Efendi veya Şeyh Mehmed Efendi,[368] 1876, 1880 ve 1881 yıllarında yine Fethullah Efendi,[369] 1893 yılında Lütfi Hüseyin Efendi,[370] 1896 ve 1898 yıllarında Yusuf Efendi,[371] 1899, 1900, 1901 ve 1905 yıllarında Halil Hulki Efendi,[372] 1905 yılında ise Recep Efendi tarafından yürütülmüştür.[373]

---

[363] BOA, MF.MKT, 346/11, Maarif Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan 31 Aralık 1896 (26 Recep 1314) tarihli ve 180 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 175/132, Maarif Nezareti'nin Bitlis Vilayeti'ne yazdığı 10 Temmuz 1893 (6 Muharrem 1311) tarihli yazı; BOA, MF.MKT, 184/166, Siird Mutasarrıflığı'ndan, Bitlis Vilayeti'ne yazılan 31 Ekim 1893 (20 Rebiyülahir 1311) tarihli ve 14 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 750/53, Maarif Nezareti'nden Memuretülaziz Vilayeti'ne yazılan 19 Kasım 1903 (6 Teşrinisani 1319) tarihli tebliğ yazısı; BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı; Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1289, s.281; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Siirt 2009, s.20; Atalay, **Siirt Tarihi**, s.121.

[364] BOA, MF.MKT, 184/166, Siird Mutasarrıflığı'ndan, Bitlis Vilayeti'ne yazılan 31 Ekim 1893 (20 Rebiyülahir 1311) tarihli ve 14 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 927/22, Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Mayıs 1902 (20 Safer 1320) tarih ve 107 numaralı yazı; Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; H.1317, s.1048; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1293, s.331.

[365] BOA, MF.MKT, 927/22, Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Mayıs 1902 (20 Safer 1320) tarih ve 107 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 655/45, Siird Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvel'i Mustafa Efendi'nin 21 Temmuz 1902 (8 Temmuz 1318) tarihinde 1521 evrak numarası ile Maarif Nezareti'ne gönderdiği telgrafname; BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı; Maarif Salnamesi, H.1321, s.394.

[366] Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1288, s.195; H.1289, s.281; H.1290, s.319.

[367] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1291, s.66; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.

[368] Devlet Salnamesi, H.1292, s.158; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.

[369] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1293, s.331; H.1294, s.73; Devlet Salnamesi, H.1298, s.283; H.1299, s.276.

[370] BOA, MF.MKT, 184/166, Siird Mutasarrıflığı'ndan, Bitlis Vilayeti'ne yazılan 31 Ekim 1893 (20 Rebiyülahir 1311) tarihli ve 14 numaralı yazı.

[371] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı; Maarif Salnamesi, H.1316, s.950.

[372] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1048; H.1318, s.1162; H.1319, s.453.

[373] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihli ve 77 numaralı yazı.

Mektepteki hat muallimliği görevine ilk olarak 1886 yılında Reşid Efendi getirilmiştir.[374] Reşid Efendi, bu görevi 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902 ve 1903 yıllarında da yerine getirmiştir.[375] 1902 yılına dek Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevini fiili olarak sürdüren[376] Reşid Efendi'nin yerine 1903 yılında Cemil Efendi tayin edilmiştir.[377]

Yukarıda bilgileri kısaca belirtilen Siird Rüşdiye Mektebinde görev yapan muallimlerin mektebe atanma süreçleri ve görevleriyle ilgili diğer bilgiler, aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i evvellik kadrosuna ilk ataması yapılan isim olan Batumlu Ali Rıza Efendi, aslen Batum'lu olup, aynı zamanda Darulmuallimin-i Rüşdiye Mektebi mezunudur. Ali Rıza Efendi, Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i evvellik görevine 5 Temmuz 1893 (20 Zilhicce 1310) tarihinde başlamıştır.[378]

H.1316 (1898/1899) yılından 1903 yılına dek buradaki görevini sürdüren Ali Rıza Efendi,[379] Maarif Nezareti Komisyonunun 9 Kasım 1903 (27 Teşrinievvel 1319) tarihinde aldığı karar doğrultusunda, Dersim Vilayeti Pertek Kazası Çarsancak Beldesi

---

[374] BOA, MF.MKT, 927/22, Remzi Bey ile Mehmet Arif Bey mühürlü olarak Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu tarafından kaleme alınan 12 Temmuz 1902 (29 Haziran 1318) tarih ve 106 numaralı durum tespit yazısı.

[375] BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'ndan Maarif Nezareti'ne yazılan 20 Mayıs 1897 (27 Zilhicce1314) tarihli ve 15 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 927/22, Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Mayıs 1902 (20 Safer 1320) tarih ve 107 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 927/22, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu tarafından alınan 12 Temmuz 1902 (29 Haziran 1318) tarihli 106 numaralı durum tespit yazısı; BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nin Bitlis Vilayeti'ne yazdığı 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı; Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; H.1317, s.1048; H.1318, s.1162; H.1319, s.453.

[376] BOA, MF.MKT, 647/43, Bitlis Maarif Müdüriyeti'nden Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 15 Haziran 1902 (8 Rebiyülevvel 1320) tarih ve 46 numaralı yazı.

[377] BOA, MF.MKT, 647/43, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Müdürlüğü'ne yazılan 29 Temmuz 1902 (22 Rebiyülahir 1320) tarih ve 71 numaralı yazı.

[378] BOA, MF.MKT, 168/77, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne 1 Mayıs 1893 (19 Nisan 1309) tarihinde yazılan ve sonrasında 16 Mayıs 1893 (29 Şevval 1310) tarihinde imza altına alınarak Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazı; BOA, MF.MKT, 184/166, Zühdi Ali Efendi mührü ile Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 8 Ağustos 1893 (25 Muharrem 1311) tarihli ve 42 numaralı yazı.

[379] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; H.1317, s.1048; H.1318, s.1162; H.1319, s.453.

Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evveli Merzifonlu Mustafa Bey ile görev yerleri değiştirilmiştir.[380]

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvel kadrosunda görev yapan bir diğer isim olan Mustafa Efendi, bu göreve 9 Kasım 1903 (27 Teşrinievvel 1319) tarihinde tayin edilmiştir.[381] Mustafa Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebine tayin işlemi şu şekilde gerçekleşmiştir:

Mustafa Efendi, Dersim Vilayeti Pertek Kazası Çarsancak Beldesi Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvellik kadrosunda bulunurken, görevini yerine getirmek yerine gündüzleri Harput'a giderek buradan getirdiği kavun karpuz, zahire (buğday-arpa) gibi şeyleri dersliklere doldurarak ticaretle uğraşmıştır.[382] Bunun üzerine Dersim Mutasarrıflığı, durumu Memuretülaziz Vilayeti aracılığı ile Maarif Nezareti'ne iletmiş ve çocukların talimi için, Mustafa Efendi'nin yerine başka bir öğretmenin buraya tayin edilmesini talep etmiştir.[383]

Aslen Merzifonlu olan Mustafa Efendi, 1902 yılının Temmuz ayında, ailesinin durumunu gerekçe göstererek memleketine tayinini istemiştir.[384] Ancak Maarif Nezareti, yukarıda belirtilen gelişmeleri göz önüne alarak, Mustafa Efendi'yi Merzifon yerine Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i evvellik kadrosuna tayin etmiştir.[385]

---

[380] BOA, MF.MKT, 750/53, Maarif Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi Meclisi tarafından alınan 9 Kasım 1903 (27 Teşrinievvel 1319) tarihli karar yazısı.
[381] BOA, MF.MKT, 750/53, Maarif Nezareti'nden Memuretülaziz Vilayeti'ne yazılan 19 Kasım 1903 (6 Teşrinisani 1319) tarihli tebliğ yazısı.
[382] BOA, MF.MKT, 750/53, 24 Ekim 1903 (22 Eylül 1319) tarihinde Memuretülaziz Valisi Hasan Abdurrahman imzasıyla Memuretülaziz Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 256 numaralı yazı.
[383] BOA, MF.MKT, 750/53, Dersim Mutasarrıflığı'ndan Memuretülaziz Vilayeti'ne yazılan 5 Ekim 1903 (22 Eylül 1319) tarihli ve 186 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 750/53, 24 Ekim 1903 (22 Eylül 1319) tarihinde Memuretülaziz Valisi Hasan Abdurrahman imzasıyla Memuretülaziz Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 256 numaralı yazı.
[384] BOA, MF.MKT, 655/45, Siird Rüşdiye Mektebi Muallim-i Evvelli Mustafa Efendi'nin 21 Temmuz 1902 (8 Temmuz 1318) tarihinde Maarif Nezareti'ne yazdığı 1521 kayıt numaralı telgrafname.
[385] BOA, MF.MKT, 750/53, Maarif Nezareti'nden Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'ne yazılan 2 Kasım 1903 (20 Teşrinievvel 1319) tarihli yazı.

Ancak Mustafa Efendi, atandığı Siird Rüşdiye Mektebindeki bu görevinden, gerçekleştirdiği birtakım ölçüsüz ve kabul edilemeyen davranışlarından dolayı, 4 Aralık 1905 tarihinde azledilmiştir.[386]

Mustafa Efendi'nin görevinden azledilmesi, o esnada mektepte muallim-i sani olarak görev yapan Halil Hulki Efendi ile,[387] sonraları buradaki hat muallimliği kadrosuna tayin edilecek[388] olan, o anlarda ise Siird İbtidai Mektebi muallimi olarak görev yapan Cemil Efendi arasında yaşanan, kavgaya varan tartışma ve problemlerden kaynaklanmıştır.[389]

Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sani kadrosuna ilk ataması yapılan kişi Fethullah Efendi olmuştur. Fethullah Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde ilk olarak ne zaman göreve başladığı hususu ile ilgili olarak kayıtlarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Arşivi kayıtlarında Fethullah Efendi'nin isminin geçtiği ilk belge H.1289 (1872/1873) tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesidir. Burada Fethullah Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yaptığı belirtilmiştir.[390]

Ancak Fethullah Efendi'nin daha eski tarihlerde de bu görevi ifa etmiş olabileceği ihtimal dahilindedir. Zira yukarıda zikredilen tarihten iki yıl önce yayınlanan H.1287 (1870-1871) yılına ait Diyarbekir Vilayet Salnamesinde, Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvel bulunmadığı, eğitim-öğretim görevinin burada bulunan bir muallim-i sani tarafından yürütüldüğü ifade edilmiş, ancak burada görev yapan muallimin ismi ifade edilmemiştir.[391]

---

[386] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti 'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihli ve 77 numaralı yazı.
[387] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.
[388] BOA, MF.MKT, 647/43, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Müdürlüğü'ne yazılan 29 Temmuz 1902 (22 Rebiyülahir 1320) tarih ve 71 numaralı yazı.
[389] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.
[390] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1289, s.281.
[391] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1287, s.130.

Darulmuallimin-i Rüşdiye Mektebi mezunu olan Fethullah Efendi, Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevini, H.1290 (1873/1874, H.1293 (1875/1876), H.1294 (1876/1877), ve H.1298 (1880/1881) yıllarında da sürdürmüştür.[392]

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani ünvanında görev yapan isimlerden bir diğeri Lütfi Hüseyin Efendi'dir. Lütfi Hüseyin Efendi, 1889[393] ve 1896 yıllarında Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapmıştır.[394]

Lütfi Hüseyin Efendi, Batumlu Ali Rıza Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvel olarak göreve başladığı gün olan 5 Temmuz 1893 (20 Zilhicce 1310) tarihinde, buradaki görevinden ayrılmıştır.[395]

Ancak Lütfi Hüseyin Efendi bu tarihten sonra mektebe muallim-i sani olarak geri atanmıştır. Lütfi Hüseyin Efendi'nin hangi yıl bu kadroya geri döndüğü bilinmemekle birlikte, 1896 yılında bu kadroda görev yaptığını ifade edebiliriz. Zira 1896 yılına ait bir belgede Lütfi Hüseyin Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yaptığı belirtilmiştir.[396]

Lütfi Hüseyin Efendi, Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yaparken, 1896 yılında mektepte boş durumda bulunan muallim-i evvellik kadrosu için Maarif Nezareti'ne başvuruda bulunmuştur. Lütfi Hüseyin Efendi'nin başvurusu, Darülmuallimin-i Rüşdiye mezunu olmadığı gerekçesiyle, Maarif Nezareti tarafından geri çevrilmiştir.[397]

---

[392] BOA, MF.MKT, 70/80, Maarif Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Eylül 1881 (04 Zilkade 1298) tarihli yazı; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1290, s.319; H.1291, s.66; H.1293, s.331; H.1294, s.73; Devlet Salnamesi, H.1293, s.161; H.1294, s.283.

[393] BOA, MF.MKT, 130/105, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Eylül 1889 (4 Safer 1307) tarih ve 502 sayılı yazı.

[394] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı.

[395] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı.

[396] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı.

[397] BOA, MF.MKT, 130/105, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Eylül 1889 (4 Safer 1307) tarih ve 502 sayılı yazı.

Ancak Maarif Nezareti, daha sonra, Lütfi Efendi'nin söz konusu kadroya atanabilmesine koşulan şartları karşılaması durumunda, söz konusu kadroya atanabileceği kararı almıştır. Bunun üzerine Lütfi Hüseyin Efendi, Dersaadet'te imtihana girmiştir. Yapılan imtihaname neticesinde Lütfi Hüseyin Efendi muallim-i evvellik yapabilir neticesi elde etmiştir. Ancak muallim-i evvelik kadrosuna geçmek için yaptığı başvurusu olumlu sonuçlanmasına rağmen, Lütfi Hüseyin Efendi kendi isteğiyle bu kadroya geçmekten vazgeçmiştir.[398]

Lütfi Hüseyin Efendi'nin muallim-i evvellik kadrosuna geçmekten imtina etmesi üzerine, 1896 yılında ismi bilinmeyen bir kişi Siird Rüşdiye Mektebine muallim-i evvel olarak seçilmiştir. Ancak bu kişi maaş alamadığı gerekçesiyle görevini bırakmıştır.[399]

1896 yılında Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine Yusuf Efendi atanmıştır.[400] Yusuf Efendi bu görevi H.1316 (1898/1899) yılında sürdürdükten sonra,[401] 1899 eğitim öğretim yılının sonunda Genç Rüşdiye Mektebine tayin olmuştur.[402]

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapan bir diğer isim Halil Efendi'dir. Halil Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde ne zaman göre başladığı bilinmemekle birlikte, Osmanlı Arşivi kayıtlarında isminin geçtiği ilk kayıt 1879 yılına aittir. Söz konusu yıla ait kayıtta Halil Efendi'nin 1879 yılında Siird Rüşdiye Mektebinde muallim olarak görev yaptığı belirtilmesine karşın, ünvanı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.[403]

Bununla birlikte H.1293 (1875-1876) ve H.1294 (1876-1877) tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamelerinde, Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i evvellik kadrosunun

---

[398] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı.

[399] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı.

[400] BOA, MF.MKT, 346/11, Maarif Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan 31 Aralık 1896 (26 Recep 1314) tarihli ve 180 numaralı yazı.

[401] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240.

[402] BOA, MF.MKT, 482/31, Maarif Umumiye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti Maarif Müdüriyeti Muhasebe Memurluğu'na yazılan 26 Aralık 1899 (23 Şaban 1317) tarihli yazı.

[403] BOA, MF.MKT, 63/87, Maarif Nezareti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne yazılan 10 Temmuz 1879 (20 Recep 1296) tarihli yazı.

bulunmadığı bilgisi,[404] sonraki yıllarda Halil Efendi'nin mektepte muallim-i sani olarak görev yaptığı bilgisi[405] ile yukarıda yer alan bilgileri bir araya getirdiğimizde, Halil Efendi'nin 1879 yılında Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapmış olmasının ihtmal dahilinde olduğunu ifade edebiliriz.

Ancak 1899 yılında ait bir belgede, Halil Efendi'nin, Siird Rüşdiye Mektebinde 12 Ağustos 1899 (31 Temmuz 1315) tarihinde 500 kuruş maaşla göreve başladığı bilgisi yer almaktadır.[406]

Bununla birlikte Maarif Nezareti'nin 6 Ağustos 1900 (24 Temmuz 1316) tarihli ve 23 numaralı yazısında, Halil Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde 25 Ekim 1900 (01 Recep 1318) tarihinde göreve başladığı belirtilmiştir.[407] Ancak bu tarih ile birlikte yukarıda belirtilen ve birbiriyle çelişen iki farklı tarihten biri veya birkaçının hatalı olarak kayıt altına alındığı ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Halil Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine, uygun olmayan davranışları ve sürekli seyahatte bulunması gibi durumlar sebebiyle öğrencileri talim ve terbiye edemediği gerekçesiyle,[408] 17 Temmuz 1905 (4 Temmuz 1321) tarihinde son verilmiştir.[409]

Halil Efendi'nin görevden alınması üzerine Siird Rüşdiye Mektebinde münhal duruma geçen muallim-i sanilik görevi için sınavla muallim alınması yoluna gidilmiştir. Bitlis Maarif Komisyonu tarafından yapılan sınavda başarılı olan Receb Efendi,[410] Maarif

[404] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1293, s.331; H.1294, s.73.
[405] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1048; H.1318, s.1162; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.194.
[406] BOA, MF.MKT, 482/31, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti Maarif Müdüriyeti Muhasebe Memurluğu'na yazılan 26 Aralık 1899 (23 Şaban 1317) tarihli yazı.
[407] BOA, MF.MKT, 532/6, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 18 Eylül 1900 (23 Cemaziyelevvel 1318) tarihli ve 263 numaralı yazı.
[408] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 3 Şubat 1905 (31 Kanunisani 1320) tarihli ve 18 numaralı yazı.
[409] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 11 Şubat 1906 (29 Kanunisani 1321) tarihli ve 12 numaralı yazı.
[410] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı.

Nezareti tarafından 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihinde Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine tayin edilmiştir.[411]

Bunun üzerine Halil Efendi, 16 Aralık 1905 (3 Kanunievvel 1321) tarihinde Sedaret makamına hitaben bir arzuhal kaleme almıştır. Halil Efendi burada kendisinin görevinden alınmasına etki eden hususların, esasen Siird Rüşdiye Mektebi Muallim-i evveli Mustafa Efendi ile Siird İbtidai Mektebi Muallimi Cemil Efendi ile yaşadığı problemlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Halil Efendi, başvurusunda ayrıca Bitlis Vilayeti Maarif Memuru İzzet Bey'i şahit göstererek masumiyetini dile getirmiş, bununla birlikte 9 nüfusa baktığından perişan durumda olduğunu ve görevinden azledilme olayının affedilerek, memuriyete geri dönme isteğini dile getirmiştir.[412]

Halil Efendi'nin başvurusu, ilk olarak Maarif Nezareti'nin 1 Ocak 1906 (19 Kanunievvel 1321)[413] ve 16 Ocak 1906 (4 Kanunisani 1321) tarihlerinde aldığı kararlar doğrultusunda geri çevirilmiştir. Maarif Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi Meclisi tarafından alınan 16 Ocak 1906 (4 Kanunisani 1321) tarihli söz konusu kararda, ayrı bir husus olarak Hali Efendi'nin görevine, Siird Mutasarrıflığı tarafından yapılan tahkikat doğrultusunda son verildiği ifade edilerek, Halil Efendi'nin görevden azliyle ilgili tahkikatın sağlıklı yapılıp yapılmadığından emin olunamaması sebebiyle, Bitlis Vilayeti tarafından yeni bir tahkikat yapılması ve tahkikatın olumlu sonuçlanması durumunda Halil Efendi görevine yeniden iade edilebileceği ifade edilmiştir.[414]

Sonraki süreçte Maarif Nezareti 3 Nisan 1906 (21 Mart 1322) tarihinde bu durum yeniden değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Siird Mutasarrıflığı ve

---

[411] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.
[412] BOA, MF.MKT, 832/1, Siird İbtidai Mektebi Eski Hat Muallimi Halil Efendi'nin Sedaret makamına hitaben kaleme aldığı 16 Aralık 1905 (3 Kanunievvel 1321) tarihli arzuhal.
[413] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'nden Maarif Nezareti Meclisi'ne yazılan 1 Ocak 1906 (19 Kanunievvel 1321) tarihli yazı.
[414] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'nden Maarif Nezareti Meclisi'ne sevk edilen 16 Ocak 1906 (4 Kanunisani 1321) tarihli ve 2629 numaralı yazı.

Bitlis Vilayeti tarafından yapılacak olan tahkikatlar sonuçlanıncaya kadar Siird Rüşdiyesine yeni muallim atamasının yapılmayacağına karar verilmiştir.[415]

Kurumlar arası yapılan yazışmalar neticesinde Maarif Nezareti 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihinde bir yazı kaleme alarak, Halil Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine geri dönmek için yaptığı başvurusunu uygun bularak buradaki görevine iade etmiştir.[416]

Ancak Maarif Nezareti Meclisi tarafından kaleme alınan 2 Şubat 1907 (20 Teşrinisani 1322) tarihli yazışmadan, Halil Efendi'nin söz konusu göreve halen iade edilmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu yazışmada, Halil Efendi'nin Maarif Nezareti'ne yeniden başvurarak Siird Rüşdiye Mektebine tayinin yeniden yapılmasını istediği hususu belirtilmiştir. Maarif Nezareti, söz konusu başvuru üzerine yeniden yaptığı değerlendirmelerde, Recep Efendi ismili bir muallimin Siird Rüşdiye Mektebindeki görevinden azledildiği, bununla birlikte İsmetullah Efendi isimli bir muallimin halen mektepte çalışmaya devam ettiğini tespit etmiş ve Halil Efendi'nin buraya tayinini uygun bulmamıştır.[417]

Söz konusu atama problemi 1907 yılının Eylül ayında devam etmiştir. Maarif Nezareti'nin yapmış olduğu tahkikatlar neticesinde, ayrı bir husus olarak Halil Efendi'nin mektepte gayrı resmi olarak çalıştığı hususu tespit edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik kadrosuna resmi atama işleminin 1907 yılının Eylül ayında dahi yapılamamış olduğunu ifade edebiliriz.[418]

Osmanlı Arşivi kayıtlarından elde edilen belgelerin değerlendirilmesi neticesinde, bu karmaşık sürecin, esasen Siird Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine getirilen

---

[415] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti tarafından alınan 3 Nisan 1906 (21 Mart 1322) tarihli karar yazısı; BOA, MF.MKT, 832/1, Siird Rüşdiye Mektebi eski muallim-i sanisi Halil Efendi'nin Maarif Nezareti'ne yazdığı 6 Ekim 1906 (23 Eylül 1322) tarihli ve 576 numaralı arzuhal; BOA, MF.MKT, 832/1, Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 12 Kasım 1906 (30 Teşrinievvel 1322) tarihli ve 2197 numaralı yazı.

[416] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.

[417] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti Meclisi tarafından kaleme alınan 2 Şubat 1907 (20 Teşrinisani 1322) tarihli yazı.

[418] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Eylül 1907 (20 Şaban 1325) tarihli ve 45 numaralı yazı.

Mustafa Efendi, görevinden azledilen Halil Efendi ve sonraları buradaki Hat Muallimi kadrosuna tayin edilecek[419] olan ve o sıralarda Siird İbtidai Mektebi muallimi olan Cemil Efendi arasında yaşanan ve daha sonra Mustafa Efendi'nin görevinden azli,[420] yine Halil Efendi'nin görevinden bir süreliğine de olsa azledilmesi ile neticelenen[421] problemlerden kaynaklandığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte Halil Efendi'nin mektebeki görevine resmi olarak iade edilip edilmediği hususuyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapan isimlerden biri de Recep Efendi'dir. Recep Efendi, İsmetullah Efendi'nin çekilmesi üzerine Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine talip olmuştur. Bunun üzerine 14 Aralık 1906 tarihinde Bitlis Maarif Komisyonu tarafından İsmetullah Efendi imtihan edilmiştir. Aralarında Bitlis Askeri Rüşdiye Mektebi muallimlerinden biri, Bitlis Rüşdiye Mektebi muallimlerinden biri, Darulmuallim mezunu muallimlerden biri, Bitlis Maarif Meclisi azalarından iki kişinin olmak üzere toplam 5 kişiden oluşan Bitlis Maarif Komisyonu tarafından gerçekleştirilen imtihannamede Recep Efendi'ye toplamda 8 dersten 8 adet soru sorulmuştur. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Recep Efendi, sınavdan başarılı bulunarak kendisine ehliyetname tebliğ edilmiştir.[422] Gerçekleştirilen sınavda başarılı olan Receb Efendi, 1906 yılının Aralık ayında Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevine tayin edilmiştir.[423]

Ancak her ne kadar yukarıda yer alan bilgilerde Recep Efendi'nin 1906 yılında Siird Rüşdiye Mektebinde göreve başladığı belirtilmişse de, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihli bir yazıda Recep

---

[419] BOA, MF.MKT, 647/43, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Müdürlüğü'ne yazılan 29 Temmuz 1902 (22 Rebiyülahir 1320) tarih ve 71 numaralı yazı.
[420] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihli ve 77 numaralı yazı.
[421] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.
[422] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 14 Aralık 1906 (1 Kanunievvel 1322) tarihli yazı.
[423] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı.

Efendi'nin bu göreve, azledilen Halil Efendi'nin yerine tayin edildiği belirtilmiştir.[424] Birbiriyle çelişen bu bilgilerin hatalı olarak kayıt altına alınmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapan bir diğer isim İsmetullah Efendi olmuştur. İsmetullah Efendi, Bitlis Rüşdiye Mektebinde hat muallimi olarak çalışırken, Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik kadrosuna 1905 yılının Kasım ayında talip olmuştur.[425]

Daha sonra, aralarında Bitlis Müftüsü, Bitlis Maarif Muhasebe Memurluğu görevlilerinden biri, Bitlis Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli ve Siird Rüşdiye Mektebi muallimlerinden birinin bulunduğu toplamda 4 kişiden oluşan Bitlis Maarif Meclisi, İsmetullah Efendi'ye toplam 8 dersten 8 soru sorarak imtihan etmiştir.[426] Bitlis Maarif Komisyonu tarafından 5 Temmuz 1905 (22 Haziran 1321) tarihinde açıklanan imtihanname sonucunda, kendisini "Bitlis ZükurRüşdiye-i Mülkiye Mektebi Fahri Zat Selis Muallimi Eddaimi Muhammed İsmet Bin Ahmet Hamdi" olarak tanıtan İsmetullah Efendi, Kuran-ı Kerim'den 'El An alimdir' sonucu, Ulum-u Diniyye'den münasib şerhiyle 10 puan, Türkçe'den münasib şerhiyle 9, Arapça'dan münasib şerhiyle 9, Farisi'den münasib şerhiyle 9, Hesab'dan münasib şerhiyle 9, Tarih'ten münasib şerhiyle 10, Sekdarül Resime (Resim) dersinden münasib şerhiyle 8 puan elde ederek başarılı olmuş ve kendisine ehliyetnamesi tebliğ edilmiştir.[427]

Ancak Maarif Nezareti, 3 Nisan 1906 (21 Mart 1322) tarihinde aldığı bir kararla, Siird Rüşdiye Mektebinde, mektebi muallimleri arasında, muallim-i sani kadrosuna tayin için yaşanan olayları gerekçe göstererek, Siird Mutasarrıflığı ve Bitlis Vilayeti tarafından

[424] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 22 Aralık 1906 (9 Kanunievvel 1322) tarihli ve 576 sayılı yazı.
[425] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi İsmet Bey'in 10 Kasım 1905 (28 Teşrinievvel 1321) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne yazdığı arzuhal; BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 27 Ocak 1906 (14 Kanunisani 1321) tarihli yazı.
[426] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 5 Temmuz 1905 (22 Haziran 1321) tarihli yazı.
[427] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 5 Temmuz 1905 (22 Haziran 1321) tarihli yazı.

yapılacak olan tahkikatların sonucuna kadar İsmetullah Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebine tayinini uygun bulmamıştır.[428]

Bu gelişmeler olurken, İsmetullah Efendi, 1907 yılının Şubat ayı civarında Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik görevini fiili olarak yürütmüştür. İsmetullah Efendi, bu görevi yürütürken Maarif Nezareti, sicil kayıtlarında Halil Efendi isimli bir muallimin aynı kadroda görev yaptığı kayıtlı iken, iki kişinin birden burada görev yapmasının mümkün olamayacağını ifade ederek, İsmetullah Efendi'nin söz konusu kadroya tayin işlemini onaylamamıştır. Maarif Nezareti, ayrıca konuyla ilgili olarak Bitlis Vilayeti tarafından tahkikat yapılarak neticesi hakkında bilgi talep etmiştir.[429]

Bu gelişme üzerine İsmetullah Efendi, yapılan sınavda başarılı olmasına ve Siird Rüşdiye Mektebi muallim-i sanilik görevine atanmaya hak kazanmasına rağmen, 1907 yılında kendi rızasıyla bu görevden çekilmiştir.[430]

Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sanilik kadrosunda görev yapan diğer isimler Davut Efendi ile Şeyh Mehmed Efendi olmuştur. Davut Efendi 1875 yılında,[431] Şeyh Mehmet Efendi ise 1876 yılında[432] Siird Rüşdiye Mektebinde muallim-i sani olarak görev yapmıştır.

Osmanlı Arşivi kayıtlarında isimleri Siird Rüşdiye Mektebindeki muallim-i sanilik kadrosuyla anılan iki farklı şahıs ismi yer almaktadır. Bu şahıslar Seyid Mahmud Osman Efendi ile Esad Efendi'dir. Bu iki isim Siird Rüşdiye Mektebinde görev yapan muallimler arasında yaşanan olaylar sebebiyle boşalan muallim-i sanilik kadrosu için 1905 yılının Temmuz ayında başvuruda bulunmuşlardır.[433] Bu iki ismin Siird Rüşdiye

---

[428] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti tarafından alınan 3 Nisan 1906 (21 Mart 1322) tarihli karar yazısı; BOA, MF.MKT, 832/1, Siird Rüşdiye Mektebi eski muallim-i sanisi Halil Efendi'nin Maarif Nezareti'ne yazdığı 6 Ekim 1906 (23 Eylül 1322) tarihli ve 576 numaralı arzuhal; BOA, MF.MKT, 832/1, Rüşdiye Mektebi İdaresi'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 12 Kasım 1906 (30 Teşrinievvel 1322) tarihinde 2197 numaralı yazı.

[429] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti Meclisi tarafından kaleme alınan 2 Şubat 1907 (20 Teşrinisani 1322) tarihli yazı.

[430] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı.

[431] Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.

[432] Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.

[433] BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne Bitlis Valisi Mehmed Ferid imzasıyla yazılan 17 Temmuz 1905 (4 Temmuz 1321) tarihli ve 119 numaralı yazı.

Mektebinde göreve başladıklarıyla ilgili Osmanlı Arşivi kaytlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Siird Rüşdiye Mektebindeki bir diğer kadro olan Hat Muallimliğinde ilk olarak Reşid Efendi isimli bir muallim görev yapmıştır. Atandığı tarihle ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin 1902 yılına ait bir belgede Reşid Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği kadrosuna H.1304 (1886/1887) yılında 80 kuruş maaşla başladığı belirtilmiştir.[434] Ancak 1906 yılına ait bir belgede ise Reşid Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevine 13 Mart 1888 (29 Cemaziyelahir 1305) tarihinde başladığı belirtilmiştir.[435] Söz konusu tarihlerin kayıtlara hatalı aktarılmış olması ihtimal dahilindedir. Reşid Efendi H.1310 (1892/1893),[436] H.1316 (1898/1899)[437] yıllarında Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevini yerine getirmeyi sürdürmüştür.

Reşid Efendi'nin Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevinin sona erdiği tarihe ilişkin olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında farklı bilgiler yer almaktadır. 1902 yılına ait bir belgede, Reşid Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevinde, en son olarak 13 Mart 1897 (9 Şevval 1314) tarihinde bulunduğu ve son aldığı maaşın 100 kuruş olduğu belirtilmişse de,[438] 1906 yılına ait bir belgede, Reşid Efendi'nin 28 Aralık 1894 (29 Cemaziyelevvel 1312) tarihinde buradaki görevinin sona erdiği, buna karşın 30 Haziran 1902 (23 Rebiyülevvel 1320) tarihinde fiili olarak bu görevi sürdürdüğü belirtilmiştir.[439]

Yukarıda belirtilen tarihler doğrultusunda Reşid Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebi Hat Muallimliğinde toplamda 16 yıl civarında çalışmış olabileceğini (1886-1902 yılları

---

[434] BOA, MF.MKT, 927/22, Remzi Bey ile Mehmet Arif Bey mühürlü olarak Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu tarafından kaleme alınan 12 Temmuz 1902 (29 Haziran 1318) tarih ve 106 numaralı durum tespit yazısı.

[435] BOA, MF.MKT, 927/22, Maarif Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 12 Mayıs 1906 (18 Rebiyülevvel 1324) tarihli yazı.

[436] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.

[437] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240.

[438] BOA, MF.MKT, 927/22, Remzi Bey ile Mehmet Arif Bey mühürlü olarak Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu tarafından kaleme alınan 12 Temmuz 1902 (29 Haziran 1318) tarih ve 106 numaralı durum tespit yazısı.

[439] BOA, MF.MKT, 927/22, Maarif-i Umumiye Nezareti Sicil Şubesi'nden Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'ne yazılan 21 Nisan 1906 (26 Safer 1324) tarihli yazı.

arasında) ifade edebiliriz. Toplam 16 yıl burada görev yapan Siird Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Reşid Efendi ile ilgili ele alabileceğimiz bir başka husus ise, emekliliğini talep etmesi hususudur. Zira Reşid Efendi'nin karşı karşıya kalmış olduğu durumlar, Osmanlı bürokrasisinin o zamanki durumunu gözler önüne sermesi açısından oldukça çarpıcıdır.

Reşid Efendi, ilk olarak 1897 yılında, gözlerindeki rahatsızlığından dolayı, 35 günlük istirahat izni almış almış ve bu süre zarfında memleketi Harput Vilayeti'nin Palu Kazasında bulunan hastanede kalarak tedavi görmüştür.[440]

Reşid Efendi, 1897 yılında, Bitlis Vilayeti aracılığı ile Maarif Nezareti'ne bir arzuhal yazmıştır. Reşid Efendi bu arzuhalde, kendisinin halen Harput Vilayet-i Celilesi dahilinde bulunan Palu Kazası Tabipliği'nde bulunduğunu, memuriyetini yerine getirmesi gerektiği hususunun kendisine bildirildiği, ancak sağlık durumu ve malum olunduğu üzere köyünde ailesine ve çocuklarına bakacak kimse olmadığı için, ailesine hürmeten, görev yaptığı süre içinde kendisine ödenmeyen maaşının Palu merkezine kadar gönderilmesini talep etmiştir. Reşid Efendi, ayrıca gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle Siird Rüşdiye Mektebindeki görevine devam edemeyeceğini ifade ederek, kendisinin yerine başka bir muallim görevlendirilmesini talep etmiştir.[441]

1898 yılına ait ve aşağıda detayları belirtilen dört farklı belgede, Reşid Efendi'nin gördüğü tedavi sonrası üç ay kadar daha görev yerine dönmediği, sonrasında belirli aralıklarla görev yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bilgilerin yer aldığı ilk belgede, Reşid Efendi'nin okulların başlamasından sonraki 3 aylık süre sonunda da

---

[440] BOA, MF.MKT, 359/42, Hüseyin isimli memurun mührü ile Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'ndan Maarif Nezareti'ne yazılan 20 Mayıs 1897 (27 Zilhicce1314) tarihli ve 15 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Aziz Bey imzalı olarak Maarif-i Umumiye Nezareti İdare Mektebi tarafından Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'ne yazılan ve sonrasında Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'ne sevk edilen 26 Haziran 1897 (25 Muharrem 1315) tarihli 104 numaralı yazı.

[441] BOA, MF.MKT, 359/42, Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Bitlis Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan 6 Temmuz 1897 (5 Safer 1315) tarihli ve 68 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Siird Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Mehmet Reşid Efendi'nin Bitlis Vilayet-i Celilesi'ne yazdığı, ifade edilen durumlar sebebiyle Mayıs veya Haziran 1897 tarihlerinde kaleme alınma ihtimali yüksek olan, arzuhal.

görev yerine gelmediği, bunun üzerine Siird Rüşdiye Mektebi İdaresi'nin bu durumla ilgili bir rapor hazırladığı ve Reşid Efendi'nin hizmet cetveline işlediği belirtilmiştir.[442]

Aynı belgede, daha sonra Bitlis Vilayeti'nin, Maarif Nezareti'ne 20 Şubat 1898 (28 Ramazan 1315) tarihinde bir yazı yazarak, bu durumu Nezaret makamına ilettiği ve Reşid Efendi'nin görev yerine dönmemesine karşın, isminin muallim-i evvellik hizmet cetvelinde yer almaya devam etmesi sebebiyle, her ayın 15'inde Reşid Efendi'ye ödenen maaşın bundan sonra ödenip ödenmeyeceği hususuyla ilgili olarak Maarif Nezareti'nden bilgi talep ettiği belirtilmiştir.[443]

Bunun üzerine Maarif-i Umumiye Nezareti, Mekteb-i Rüşdiye İdaresi tarafından Siird Rüşdiye Mektebi İdaresi'ne iletilmek üzere 13 Mart 1898 (19 Şevval 1315) tarihinde bir resmi yazı kaleme almıştır. Bu yazıda, 6 Temmuz 1897 (5 Safer 1315) tarihli bir yazıdan söz edilerek, kendisine söz konusu yazıda da belirtildiği üzere sıhhi izin verildiği, ancak Reşid Efendi'nin bu izin süresine riayet etmediği belirtilmiştir.[444]

Aynı yazıda Reşid Efendi'nin sağlık hakkından dolayı (sağlık raporu) görev yerine dönmediği süre boyunca kendisine maaş ödenip ödenmeyeceğiyle ilgili olarak malumat istendiği ifade edilmiş ve son olarak, izin vaktini geçirdiği ve sebepsiz olarak görevini terk ettiği zamana ait maaşlarının kesilmesi ve göreve ilgisizliği görüldüğü takdirde azledileceği ifade edilmiştir.[445]

---

[442] BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Maarif Muhasebe Memurluğu'ndan Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 20 Şubat 1898 (28 Ramazan 1315) tarihli ve 78 numaralı yazı.

[443] BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Maarif Muhasebe Memurluğu'ndan Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 20 Şubat 1898 (28 Ramazan 1315) tarihli ve 78 numaralı yazı.

[444] BOA, MF.MKT, 359/42, Maarif-i Umumiye Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi'nden Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'ne yazılan 13 Mart 1898 (19 Şevval 1315) tarihli ve 346 sayılı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'nun 20 Şubat 1898 (28 Ramazan 1315) tarihli ve 78 sayılı yazısına cevaben, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan, 29 Mart 1898 (6 Zilkade 1315) tarihli ve 297 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Belge tahribatı nedeniyle kaleme alınan ile hitap edilen makamların belirlenemediği ve tarihsiz olarak kaleme alınan yazı.

[445] BOA, MF.MKT, 359/42, Maarif-i Umumiye Nezareti Mekteb-i Rüşdiye İdaresi tarafından Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'ne yazılan 13 Mart 1898 (19 Şevval 1315) tarihli ve 346 sayılı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'nun 20 Şubat 1898 (28 Ramazan 1315) tarihli ve 78 sayılı yazısına cevaben, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan, 29 Mart 1898 (6 Zilkade 1315) tarihli ve 297 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 359/42, Belge tahribatı nedeniyle kaleme alınan ile hitap edilen makamların belirlenemediği ve tarihsiz olarak kaleme alınan yazı.

Reşid Efendi'nin gözlerindeki rahatsızlık, süreç içerisinde devam etmiş ve nihayetinde gözlerini yitirmiştir. Gözlerini yitiren Reşid Efendi, Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği görevini sürdürememiştir.[446]

Reşid Efendi, 1902 yılında, 15 seneden beri Siird Sancağı Rüşdiye Mektebinde hat muallimi olarak görev yaptığını dile getirerek, gözlerinde oluşan arıza sebebiyle buradaki görevini yerine getiremeyeceğini ifade ederek, emekliliğini talep etmiştir.[447]

Ancak Reşid Efendi'nin emeklilik işlemleri, yukarıda kısmen değinildiği üzere, kurumlar arasında 1897-1902 yıllarında gerçekleştirilen ve toplam 4 yıl süren yazışmalar ve buna bağlı oluşan anlaşmazlıklar neticesinde sonuca bağlanamamıştır. Reşid Efendi'ye emekli maaşının bağlanıp bağlanmadığı hususu, Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda başkaca bir bilgi bulunmadığından belirsiz kalmıştır.

Reşid Efendi'den boşalan Siird Rüşdiye Mektebi hat muallimliği kadrosu için Cemil Efendi isimli bir muallim, 1902 yılının Haziran ayında başvuruda bulunmuştur.[448] Reşid Efendi'nin tezkire yazarak yapmış olduğu başvurusunu, Maarif Nezareti incelemiştir. Yapılan incelemeler neticesinde Maarif Nezareti, Cemil Efendi'yi Reşid Efendi'nin emeklilik işlemleri sonuçlandırılıncaya kadar Siird Rüşdiye Mektebindeki hat muallimliği kadrosuna 29 Temmuz 1902 (8 Rebiyülevvel 1320) tarihi itibariyle, vekaleten atamıştır.[449]

Cemil Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebinde ne kadar süre görev yaptığı veya ne zaman buradaki görevinin son bulduğu hususuyla ilgili olarak kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

---

[446] BOA, MF.MKT, 359/42, Siird Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Mehmet Reşid Efendi'nin Bitlis Vilayet-i Celilesi'ne yazdığı, ifade edilen durumlar sebebiyle Mayıs veya Haziran 1897 tarihlerinde kaleme alınma ihtimali yüksek olan arzuhal; BOA, MF.MKT, 359/42, Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından Bitlis Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan 6 Temmuz 1897 (5 Safer 1315) tarihli ve 68 numaralı yazı.

[447] BOA, MF.MKT, 647/43, Bitlis Maarif Müdüriyeti'nden Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 15 Haziran 1902 (8 Rebiyülevvel 1320) tarih ve 46 numaralı yazı.

[448] BOA, MF.MKT, 647/43, Bitlis Maarif Müdüriyeti'nden Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 15 Haziran 1902 (8 Rebiyülevvel 1320) tarih ve 46 numaralı yazı.

[449] BOA, MF.MKT, 647/43, Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi'nden, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Müdürlüğü'ne yazılan 29 Temmuz 1902 (22 Rebiyülahir 1320) tarih ve 71 numaralı yazı.

Siird Rüşdiye Mektebinde muallimlik dışında, bevvablık kadrosu da yer almaktadır. Bu kadroda Kasım Efendi, Mehmed Ali Efendi ile Mela Mumi Ağa çalışmıştır. Kasım Efendi 1874 yılında,[450] Mehmed Ali Efendi 1876 yılında,[451] Mela Mumi Ağa ise H.1316 (1898/1899) yılında[452] bu görevi yerine getirmişlerdir.

Siird Rüşdiye Mektebindeki öğrenci sayısı, mektebin faaliyete geçtiği H.1282 (1865-1866) yılında 15 iken,[453] 1900'lü yılların başına kadar düzenli artarak 1903 yılında en yüksek sayı olan 77'ye çıkmıştır. Bu çerçeveden baktığımızda, Siird Rüşdiye Mektebindeki öğrenci sayısında yıllar içinde büyük bir artışın meydana geldiğini ifade edebiliriz.

Tablo 1: Siird Rüşdiye Mektebinde Görev Yapan Personel ve Talebe Sayıları

YIL	BAŞ MUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	HAT MUALLİMİ	BEVVAB VEYA HADEME	ÖĞRENCİ SAYISI
1865[454]	----------	Bilinmiyor	----------	----------	15
1870[455]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	39 veya 25
1871[456]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	25
1872[457]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	39 veya 25
1873[458]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	39 veya 25
1874[459]	----------	Fethullah Efendi / Davut Efendi	----------	Kasım Efendi	39
1875[460]	Baş Muallim Yoktur	Fethullah Efendi / Şeyh Mehmed Efendi	----------	Mehmed Ali Efendi	49
1876[461]	Baş Muallim Yoktur	Fethullah Efendi	----------	----------	40
1877[462]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	49 veya 41
1879[463]	----------	Halil Efendi	----------	----------	----------
1880[464]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	38

[450] Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.
[451] Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.
[452] Maarif Salnamesi, H.1316, s.950; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240.
[453] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.31.
[454] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.31.
[455] Devlet Salnamesi, H.1287, s.229; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1287, s.130; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.
[456] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1288, s.195.
[457] Devlet Salnamesi, H.1289, s.229; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1289, s.281.
[458] Devlet Salnamesi, H.1290, s.218; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1290, s.319.
[459] Devlet Salnamesi, H.1291, s.218; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1291, s.179; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.
[460] Devlet Salnamesi, H.1292, s.158; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.
[461] Devlet Salnamesi, H.1293, s.331.
[462] Devlet Salnamesi, H.1294, s.537; Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1294, s.73.
[463] BOA, MF.MKT, 63/87, Maarif Nezareti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne yazılan 10 Temmuz 1879 (20 Recep 1296) tarihli yazı.
[464] Devlet Salnamesi, H.1298, s.283.

1881[465]	----------	Fethullah Efendi	----------	----------	40
1882[466]	----------	----------	----------	----------	55
1883[467]	----------	----------	----------	----------	61
1884[468]	----------	----------	----------	----------	64
1885[469]	----------	----------	----------	----------	67
1886[470]	----------	----------	----------	----------	68
1887[471]	----------	----------	Reşid Efendi	----------	61
1889[472]	----------	Hüseyin Efendi		----------	----------
1892[473]	----------	----------	Reşid Efendi	----------	60
1893[474]	Ali Rıza Efendi	Hüseyin Efendi	----------	----------	----------
1896[475]	----------	Yusuf Efendi	----------	----------	----------
1897[476]	----------	----------	Reşid Efendi	----------	----------
1898[477]	Ali Rıza Efendi	Yusuf Efendi	Reşid Efendi	Mumi Ağa	54
1899[478]	Ali Rıza Efendi	Halil Efendi	Reşid Efendi	----------	54
1900[479]	Ali Rıza Efendi	Halil Efendi	Reşid Efendi	----------	66
1901[480]	Ali Rıza Efendi	Halil Efendi	Reşid Efendi	----------	77
1902[481]	----------	----------	Cemil Efendi / Reşid Efendi	----------	----------

[465] Devlet Salnamesi, H.1299, s.276.
[466] Devlet Salnamesi, H.1300, s.397.
[467] Devlet Salnamesi, H.1301, s.397.
[468] Devlet Salnamesi, H.1302, s.419.
[469] Devlet Salnamesi, H.1303, s.337.
[470] Devlet Salnamesi, H.1304, s.323.
[471] Devlet Salnamesi, H.1305, s.249; BOA, MF.MKT, 927/22, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu tarafından kaleme alınan 12 Temmuz 1902 (29 Haziran 1318) tarihli 106 numaralı durum tespit yazısı.
[472] BOA, MF.MKT, 130/105, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Eylül 1889 (4 Safer 1307) tarih ve 502 sayılı yazı.
[473] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[474] BOA, MF.MKT, 168/77, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 1 Mayıs 1893 (19 Nisan 1309) tarihli yazı; BOA, MF.MKT, 175/132, Maarif Nezareti'nin Bitlis Vilayeti'ne yazdığı 10 Temmuz 1893 (6 Muharrem 1311) tarihli yazı; BOA, MF.MKT, 184/166, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 8 Ağustos 1893 (25 Muharrem 1311) tarih ve 42 nolu yazı.
[475] BOA, MF.MKT, 346/11, Bitlis Maarif Muhasebe Müdür Vekili Rami Efendi imzasıyla Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 3 Aralık 1896 (27 Cemaziyelahir 1314) tarihli ve 4172 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 346/11, Maarif Nezareti Mektub Kalemi'nden Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'na yazılan 31 Aralık 1896 (26 Recep 1314) tarihli ve 180 numaralı yazı.
[476] BOA, MF.MKT, 359/42, Bitlis Vilayeti Maarif Muhasebe Memurluğu'ndan Maarif Nezareti'ne yazılan 20 Mayıs 1897 (27 Zilhicce1314) tarihli ve 15 numaralı yazı.
[477] Maarif Salnamesi, H.1302, s.950; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1316, s.240.
[478] BOA, MF.MKT, 482/31, Maarif Umumiye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti Maarif Müdüriyeti Muhasebe Memurluğu'na hitaben yazılan 26 Aralık 1899 (23 Şaban 1317) tarihli yazı; Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1317, s.194; Maarif Salnamesi, H.1317, s.1048.
[479] BOA, MF.MKT, 532/6, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 18 Eylül 1900 (23 Cemaziyelevvel 1318) tarihli ve 263 numaralı yazı; Maarif Salnamesi, H.1318, s.1162.
[480] Maarif Salnamesi, H.1319, s.453.
[481] BOA, MF.MKT, 927/22, Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne yazılan 28 Mayıs 1902 (20 Safer 1320) tarih ve 107 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 750/53, Maarif Nezareti'nden Memuretülaziz Vilayeti'ne yazılan 19 Kasım 1903 (6 Teşrinisani 1319) tarihli tebliğ yazısı.

1903[482]	Mustafa Efendi	----------	Reşid Efendi	----------	77
1905[483]	Mustafa Efendi	İsmetullah Efendi / Recep Efendi	----------	----------	----------
1907[484]	----------	Halil Efendi	----------	----------	----------
1908[485]	Mustafa Efendi	----------	----------	----------	----------

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 1865 yılında eğitim-öğretim faaliyetine başlayan Siird Rüşdiye Mektebi'nde 3 muallim-i evvel, 8 muallim-i sani, 2 hat muallimi ve 3 bevvab olmak üzere toplam 16 kişi görev yapmıştır. Siird Rüşdiye Mektebinde en uzun süre görev yapan kişi Reşid Efendi'dir. Reşid Efendi, 1887-1903 yılları arasında toplam 16 yıl görev yapmıştır. Siird Rüşdiye Mektebinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıllar, 77 öğrenci ile 1901 ve 1903 yılları olmuştur. Öğrenci sayısında en fazla artışın yaşandığı yıl ise 1881 yılı olmuştur. Bu yılda bir önceki yıl 40 olan öğrenci sayısı 15 artışla 55'e yükselmiştir.

2.4.2. Eruh Rüşdiye Mektebi

Osmanlı Arşivi kayıtlarında Eruh Rüşdiyesi ile ilgili tek kayıt H.1288 (1871-1872) yılında yayınlanan Diyarbakır Vilayet Salnamesinde yer almaktadır. Söz konusu kayıtta, Eruh Rüşdiye Mektebinin inşaasına Eruh halkı tarafından 1870 yılında başlandığı ifade edilmiştir.[486] Mektebin resmi açılış tarihi ve inşasıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

[482] BOA, MF.MKT, 750/53, Mekteb-i Rüşdiye İdaresi Maarif Meclisi tarafından kaleme alınan 9 Kasım 1903 (27 Teşrinievvel 1319) tarihli karar yazısı; Maarif Salnamesi, H.1321, s.394.

[483] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 5 Haziran 1908 (23 Mayıs 1324) tarihli ve 11 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti tarafından kaleme alınan 5 Temmuz 1905 (22 Haziran 1321) tarihli yazı; BOA, MF.MKT, 832/1, Bitlis Vilayeti'nden Maarif Nezareti'ne yazılan 4 Aralık 1905 (21 Teşrinisani 1321) tarihli ve 77 numaralı yazı.

[484] BOA, MF.MKT, 832/1, Maarif Nezareti Meclisi tarafından kaleme alınan 2 Şubat 1907 (20 Teşrinisani 1322) tarihli yazı.

[485] BOA, MF.MKT, 1061/64, Maarif Nezareti'nden Siird Mutasarrıflığı'na yazılan 6 Eylül 1908 (24 Ağustos 1324) tarihli ve 3567/353 sayılı yazı.

[486] Diyarbekir Vilayet Salnamesi, H.1288, s.195; Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, s.20.

2.5. İDADİ MEKTEPLERİ

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda yalnızca bir adet idadi mektebi faaliyet göstermiştir. Siird İdadisi, Siird Sancağı merkezinde bulunan Siird Rüşdiyesinin, 1909 yılında 6 sınıflı bir idadi mektebine dönüştürülmesiyle kurulmuştur.[487]

Mektebin açıldığı tarih olan 1909'dan 1915 yılına kadar, Siird İdadi Mektebinin faaliyetleriyle ilgili olarak kayıtlarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak 1915 yılında, Siird İdadi Mektebinin yeniden inşaa edilmesiyle ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında bazı bilgiler yer almaktadır. 1915 yılına ait iki farklı belgede, Siird İdare Meclisi azası Bekir Sıtkı Efendi, bu yılda Siird İdadi Mektebinin tamiri için 50 liralık maddi yardımda bulunduğu,[488] hatta kendisine bu yardımlarından dolayı Maarif Nezareti tarafından 16 adet Osmanlı lirası ile beşinci dereceden bir mecidiye verildiği belirtilmiştir.[489]

Siird İdadi Mektebinin inşaası için maddi yardımlarda bulunan kişi yalnızca Bekir Efendi olmamıştır. Siird Mebusu Abdulkerim Efendi de aynı yıl mektebin inşaası için maddi yardımlarda bulunmuştur. Maarif Nezareti, bu yardımlardan dolayı Abdulkerim Efendi'ye beşinci dereceden maarif nişanı vermiştir.[490]

Bu bilgilerden yola çıkarak Siird İdadisinin, 1909 yılında açıldıktan bir süre sonra atıl duruma düştüğünü, 1915 yılında mektep binasının yeniden inşaa edilmeye çalışıldığını ifade edebiliriz.

Siird İdadi Mektebinin inşaasıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında bulunan son yazışma 1916 yılına aittir. Maarif Nezareti, 6 Ocak 1916 (3 Kanunievvel

---

[487] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.31.

[488] BOA, MF.MKT, 1206/42, Bitlis Vilayeti'nden Bitlis Valisi imzasıyla Maarif Nezareti'ne yazılan 2 Ocak 1915 (20 Kanunievvel 1330) tarihli ve 8319/331 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 1206/42, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne Bitlis Valisi Mustafa Abdulhalik imzası ile yazılan 22 Nisan 1915 (7 Cemaziyelahir 1333) tarihli ve 1138/52 numaralı yazı.

[489] BOA, MF.MKT, 1206/42, Maarif Nezareti'nden Bâb-ı Ali'ye yazılan 12 Mayıs 1915 (27 Cemaziyelahir 1333) tarihli ve 192450 umumi numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 1206/42, Bâb-ı Ali tarafından çıkarılan 13 Mayıs 1915 (28 Cemaziyelahir 1333) tarihli bir irade-i seniye.

[490] BOA, MF.MKT, 1206/42, Siird Mebusu Abdulkerim Efendi'nin kaleme aldığı 7 Aralık 1915 (24 Teşrinisani 1331) tarihli arzuhal.

1331) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne 11664 numaralı yazı yazarak, toplanan yardımlarla mektebin inşaasının tamamlanıp tamamlanmadığı bilgisini talep etmiştir.[491]

Siird İdadi Mektebinin yeniden inşaa edilip edilmediği veya resmi açılışının yapılıp yapılmadığı konularıyla ilgili olarak Osmanlı Arşiv kayıtlarında başka bir bilgi yer almamaktadır. Ancak 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında düzenlenen Erzurum Kongresi kayıtlarında, Kongre katılımcılarından birinin adının Siird İdadi Mektebi Müdürü Feyzullah Efendi olduğu belirtilmiştir.[492] Bu bilgiden hareketle, Siird İdadi Mektebinin 1916-1919 yılları arasındaki bir tarihte resmi açılışının yapılmış ve 1919 yılında faaliyette bulunmuş olabileceğini ifade edebiliriz.

2.6. AZINLIK OKULLARI, YABANCI DEVLET OKULLARI VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde yabancı okullarla ilgili ilk ciddi düzenlemeler 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır. Bu tarihten önce, gerek Tanzimat Fermanı, gerekse Islahat Fermanı ile yabancı devletlerin ve azınlık grupların zorlukla yürüttüğü eğitim çalışmaları, bu nizamnamenin sağladığı hukuki dayanaklarla birlikte hız kazanmıştır.[493]

Azınlık olarak adlandırılan Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşları, İstanbul'un fethinden itibaren, Osmanlı Devleti'nde kendi eğitim kurumlarını kurup teşkilatlanma çalışmalarına girişmişlerdir. Azınlıkların okul açmalarında dayanak noktaları fermanlardır. Bu fermanlar doğrultusunda okul açma hakkı önce Rumlara ve daha sonra Ermenilere ve Yahudilere verilmiştir.[494]

Osmanlı Devleti'nin sağladığı bu haklar sayesinde, azınlıkların okullaşma oranı, özellikle 19'ncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ülkenin her tarafında hızla artmıştır. I.Dünya Savaşı öncesinde, azınlık okulları içinde sayı bakımından birinci sırada bulunan Rum okullarının sayısı 3500'e, ikinci sırada olan Ermeni okullarının sayısı ise 2500'e

---

[491] BOA, MF.MKT, 1206/42, Maarif Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 6 Ocak 1916 (3 Kanunievvel 1331) tarihli ve 1164 hususi numaralı yazı.
[492] İsmail Çolak, "Osmanlı'nın Son Muallim(e)leri", **Somuncu Baba Dergisi**, S.169, s.43.
[493] Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabacı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s.16.
[494] Yıldız; Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", s.152.

yükselmiştir. Ayrıca, Yahudiler de son dönemlerde, sayıları tam olarak tespit edilememekle birlikte, Osmanlı Devleti'nde çok sayıda yeni okul açmışlardır.[495]

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik faaliyetleri zaman içerisinde birçok Hıristiyan cemaat tarafından yürütülmüştür. Bu anlamda en fazla paya sahip olan kesim Katolik Hıristiyanlardır. Bununla birlikte Protestestan Hıristiyanlar da Osmanlı Devleti'nde misyoner faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. Katolik Hıristiyanların misyonerlik faaliyetlerinde Fransa Devleti etkin rol oynamıştır. Fransızlar Osmanlı Devleti'nde, "Fransisken, Dominiken, Cizvit ve Kapuçin Rahipleri" başta olmak üzere farklı Hıristiyan cemaati temsilcileri eliyle, başta kilise, okul ve hayır kurumları açmışlardır.[496]

Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde sürdürülen yabancı devlet/azınlık kesime ait okullaşma faaliyetlerinin tamamına yakını, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere devletlerinin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu devletler nüfusları fazla olan Ermeni, Süryani vb. gayrimüslim azınlıklara yönelik okullar açmaya çalışmışlardır.[497]

Bu doğrultuda Fransa devletinin özel olarak görevlendirdiği Fransiscain, Dominicain Katolik misyonerler ile İngiltere ve Amerika devletlerinin himayesindeki Protestan misyonerlerin resmi veya gayrıresmi olarak Siird Sancağı'nda çeşitli okullar, kiliseler vb. kurumlar açmış olduklarını, Osmanlı Arşivi kayıtlarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda ifade edebiliriz.

2.6.1. Azınlık Okulları

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile birlikte çıkarılan kanunlar sonrasında azınlıklar, kendi eğitim-öğretim kurumlarını açma yarışına girmişlerdir. Bu gelişme ile birlikte zaman içerisinde çok sayıda topluluk kendilerinin yönettiği okullara sahip olmuşlardır. 1894 yılında Osmanlı Devleti genelinde faaliyet gösteren gayrimüslim okulu sayısı 6.437 olmuştur. Bu okullar, Rumlar, Gregoryan Ermeniler, Ermeni Katolikler,

---

[495] Yıldız; Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", s.152.
[496] Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabacı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, s.18-22.
[497] Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabacı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, s.71-72.

Ermeni Protestanlar, Museviler, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Katolikler, Bulgar Katolikler, Rum Katolikler, Süryaniler, Keldaniler, Süryani Katolikler, Keldani Katolikler, Maruniler, Samiriler ve Yakubilere aittir.[498]

1901 yılında Osmanlı Devleti'nde Dersaadet dışında 818 Gregoryen Ermeni Okulu bulunurken, 1913/1914 öğretim yılında vilayet ve livalarda yabancı cemaatlere ait olan ibtidai mektebi sayısı ise 2.580 olarak gerçekleşmiştir. Bu mekteplerin 1.245'i Rum, 1.084'ü Ermeni, 131'i Musevi, 6'sı Bulgar, 1'i Keldani, 29'u Süryani, 35'i Maruni, 2'si Protestan, 46'sı Katolik ve 1'i Samiri topluluğuna aittir.[499]

Osmanlı Devleti ilk zamanlarda, ülke genelinde açılan yabancı ve misyoner okulları ile azınlık okullarını önemsememiş olduğundan bunları denetlememiştir. Ancak, 1890 yılından itibaren Osmanlı Devleti azınlık okullarının denetimiyle ilgili ciddi denetimler uygulamaya koyarak, ülke genelinde faaliyet gösteren azınlık okullarının ruhsatlı olmasına dikkat etmiştir.[500]

Osmanlı Devleti'nde zaman içerisinde, gayrimüslimlerin resmi izin alarak faaliyette bulundukları özel okulların dışında, düzeyleri genellikle günümüzdeki ilkokullara denk olan, mekan olarak ise genellikle köy, mahalle veya kiliselerde bulunan ve gayrıresmi olarak faaliyet gösteren azınlık okulları da bulunmaktaydı. Ancak bunlar çoğunlukla yabancı devletlerin misyoner faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu mekteplerde öğrenim gören öğrencilere genellikle, belli başlı dualar, kilise müzikleri (ilahiler), okuma yazma, güzel yazı gibi uygulamalar ve eğitimler verilmekteydi.[501]

---

[498] Nurcan Kaya ve Selçuk Akşin Somel, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.10-11.
[499] Kaya; Somel, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, s.10-11
[500] Hatip Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Süryani-Keldani Mektepleri ve Eğitim Faaliyetleri", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.22, s.322.
[501] Yıldız, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Süryani-Keldani Mektepleri ve Eğitim Faaliyetleri", s.315.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tüm Anadoluda olduğu gibi Siird Sancağı'ndaki azınlık okulları da kapatılmıştır. Bu gelişmenin ardından bölgede kapatılan azınlık okulları, daha sonraki süreçte bir daha açılmamıştır.[502]

2.6.1.1. Ermeni Okulları

Osmanlı Devleti'nde azınlık statüsünde bulunan Ermeni milletinin eğitim faaliyetleri, çoğunlukla yetkili makamlardan izin alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda özellikle Fransız ve Amerikan misyonerler, Siird Sancağı'nda oturan Ermeni azınlığa yönelik eğitim faaliyetleri için, başta okullar olmak üzere yetimhaneler ve çeşitli meslek okulları açmışlardır. Bu misyonerler resmi veya gayrı resmi olarak açtıkları bu kurumlarda çeşitli eğitim faaliyetleri içerisinde bulunmuşlardır. Fransız ve Amerikan misyonerlerin bu bölgede özellikle Ermeniler üzerinde durmaları, bu dönemde Ermenilerin diğer azınlık gruplarına göre okul sayılarının yüksek olmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Ermeni okullarında verilen eğitimler, Ermeni cemaatlerinin yanı sıra, 1800'lü yılların başlarında Osmanlıda yaşayan Musevi azınlıklarla ilgili eğitim faaliyetleri gerçekleştiren ve 1840'lı yıllardan sonra da özellikle Ermeni azınlıklar üzerinde yoğunlaşan Amerikan Protestan Misyonlar Kurulu (American Board of Commissioners for Foreign Missions/ABCFM) tarafından gerçekleştirilmiştir.[503] 1800'lü yılların sonunda Siird Sancağı genelinde bulunan Ermeni Mekteplerinde eğitim genellikle Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde verilmiştir.[504]

Siird Sancağı'nda, Ermeni milletine ait değişik derecelerde ve statülerde çokça okul faaliyet göstermiştir. 1882 yılında Siird Sancağı'nda Ermeni milletine ait bir sıbyan mektebi inşa edilmeye çalışılmıştır. Mektebin inşaatıyla ilgili ilk gelişme, Bitlis Vilayeti'nin, Ermeni milletinin hükümet dairesi civarında yürüttükleri söz konusu inşaatla ilgili durumu Maarif Nezareti'ne bildirmesi olmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezareti konuyu Şurâ-yı Devlet makamına iletmiştir. Ancak Şurâ-yı Devlet makamı, mektebin inşaasını; "İslâm mahallesinde açılamayacağı" gerekçesiyle uygun

---

[502] Nurcan Kaya, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.9.
[503] Selçuk Akşin Somel, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.46.
[504] Somel, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, s.46.

bulmamış,[505] inşaatla ilgili ilk olarak, Ermeni milletinden akçe toplatılması, akabinde Divan- Hümayun'dan olumlu görüş alınarak Maarif Nezareti'nden resmi iznin alınması gerektiğini belirtmiştir.[506]

H.1310 (1892/1893) yılında Siird Sancağı genelinde 2'si kız, 9'u erkek olmak üzere Ermeni milletine ait toplam 11 mektep faaliyet göstermiştir.[507] Şemsettin Sami'nin "Kamus'ül Alam" isimli eserinde, 1894 yılında Siird Sancağı'nda 2'si erkek, 1'i kız çocuklarına mahsus olmak üzere, Ermeni milletine ait 3 rüşdiye mektebi ile 23 sıbyan mektebinin bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[508] Söz konusu kaynakta mekteplerin bulundukları yerler hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Vital Cuinet'in telif eserinde ise yukarıdaki bilgiyi teyit eder rakamlar yer almaktadır. Söz konusu eserde 1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde Gregoryan Ermenilerine ait 23 Ermeni sıbyan mektebinin bulunduğu belirtilmiştir.[509] Bu kaynakta mekteplerin yerleri ve kuruluş tarihleri hakkında bilgi belirtilmemiştir.

Siird Sancağı genelinde, H.1319 (1901/1902) yılında derecesi bilinmeyen 3,[510] H.1321 (1903/1904) yılına ibtidai derecesinde 1,[511] H.1328 (1909/1910) ve H.1329 (1910/1911) yıllarında 1'i erkek, 1 i kız olmak üzere 2 Ermeni mektebi faaliyet göstermiştir.[512] Bu mekteplerin kuruluş tarihleri ve bulundukları yerler hakkında bilgi tespit edilememiştir.

1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde Gregoryan Ermenilerine ait olan 23 sıbyan mektebinde toplam 23 öğretmen görev yapmıştır. Bu mekteplerde toplam 1.070 öğrenci öğrenim görmüştür.[513]

---

[505] BOA, Ş.D, 62/3570, Şurâyı Devlet Makamı tarafından kaleme alınan 4 Aralık 1882 (23 Muharrem 1300) tarihli yazı.
[506] BOA, Ş.D, 62/3570, Şurâyı Devlet Makamı tarafından kaleme alınan 4 Aralık 1882 (23 Muharrem 1300) tarihli yazı.
[507] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[508] Şemsettin Sami, **Kâmus'ül Alam**, Mihran Matbaası, C. Nu.4, İstanbul 1894, s.2574.
[509] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[510] Somel, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, s.79.
[511] Maarif Salnamesi, H.1321, s.399.
[512] Devlet Salnamesi, H.1328, s.351-352; H.1329, s.152.
[513] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

H.1310 (1892/1893) yılında, Siird Sancağı genelinde Ermeni milletine ait rüşdiye mekteplerinde 256'sı kız 300'ü erkek olmak üzere toplam 556,[514] H.1319 (1901/1902) yılında 3 Ermeni mektebinde 163 erkek ve 84 kız öğrenci olmak üzere toplam 247,[515] H.1321 (1903/1904) yılında ise Siird Sancağı merkezinde ibtidai derecesinde bulunan 1 adet Ermeni mektebinde 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[516]

2.6.1.1.1. Siird Ermeni Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı merkezide bulunan bu mektep, R.1300 (1884/1885) yılında açılmıştır.[517] Siird Ermeni Rüşdiye Mektebinde H.1316 (1898/1899), H.1317 (1899/1900) ve H.1321 (1903/1904) yıllarında 130'u kız, 120'si erkek olmak üzere toplam 250 öğrenci öğrenim görmüştür.[518]

2.6.1.1.2. Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi

Bu mektep Siird Sancağı merkezinde yer almaktadır. Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Dini eğitimlerin de verildiği Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde öğretim, Arapça ve Ermenice dillerinde yapılmıştır. Mektebin mali ödenekleri, giderleri, bakım vb. konulardaki ihtiyaçları Amerikan misyonerler tarafından karşılanmıştır.[519]

H.1319 (1901/1902) yılına ait kayıtta, Siird Sancağı merkezinde, kuruluş tarihi 19 Temmuz 1316 (1 Ağustos 1900) olan rüşdiye derecesine sahip bir erkek Ermeni mektebinin bulunduğu, mektebin mesul müdürünün ise Mr. Cole Efendi olduğu belirtilmiştir.[520] Ancak, tarihçi Vital Cuinet'in Siird Sancağı'ndan söz ettiği telif eserinden, Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinin 1890'lı yılların başında da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.[521]

Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde görev yapan öğretmenlerle ilgili olarak kaynaklarında yer alan tek kayıt, Vital Cuinet'in telif eserinde geçmektedir. Burada

---

[514] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[515] Somel, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, s.79.
[516] Maarif Salnamesi, H.1321, s.399.
[517] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953; H.1317, s.1052.
[518] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953; H.1317, s.1052; H.1321, s.399.
[519] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[520] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[521] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

1890'lı yıllarda Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde bir öğretmenin görev yaptığı belirtilmiştir.[522]

Siird Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde H.1318 (1900/1901) yılında 70,[523] H.1319 (1901/1902) yılında ise 45 öğrenci öğrenim görmüştür.[524] İki yıl arayla kayda geçen söz konusu verileri dikkate aldığımızda, Siird Erkek Ermeni Rüşdiye Mektebinde H.1319 (1901/1902) yılında öğrenim gören öğrenci sayısında, bir önceki yıla göre 35 kişilik bir azalmanın meydana geldiğini ifade edebiliriz.

2.6.1.1.3. Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi

Vital Cuinet'in Siird Sancağı'ndan söz ettiği telif eserinde, 1890'lı yılların başında Siird Sancağı merkezinde Ermenilere ait rüşdiye derecesine sahip 1 adet kız mektebinin bulunduğu belirtilmiştir.[525] Ancak burada mektebin kuruluş tarihi hakkında bilgiye yer verilmemiştir.

Buna karşın H.1319 (1901/1902) tarihli Maarif Salnamesinde, Siird Sancağı merkezinde bulunan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinin 15 Ocak 1903 (2 Kanunisani 1318) tarihinde açıldığı belirtilmiştir.[526] Ancak bu tarihin, hatalı olarak kayıtlara geçirilebilmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Zira yukarıda yer alan kaynakta, mektebin 1890'lı yıllarda faaliyette olduğu ifade edilmiştir.

1890'lı yıllarda Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde eğitim Arapça ve Ermenice dillerinde verilmiştir. Dini eğitimlerin de verildiği Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinin mali ödenekleri, giderleri, bakım vb. konulardaki ihtiyaçları Amerikan misyonerler tarafından karşılanmıştır. Bu yıllarda Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde bir kadın öğretmen görev yaparken,[527] mektebin mesul müdürlüğünü ise 1903 yılında Mr. Cole Efendi yerine getirmiştir.[528]

---

[522] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[523] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[524] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[525] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[526] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[527] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[528] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.

Siird Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde H.1318 (1900/1901) yılında 75,[529] H.1319 (1901/1902) yılında ise 25 öğrenci öğrenim görmüştür. [530] İki yıl arayla kayda geçen veriler dikkate aldığımızda, Siird Kız Ermeni Rüşdiye Mektebinde H.1319 (1901/1902) yılında öğrenim gören öğrenci sayısında, bir önceki yıla göre 50 kişilik bir azalma meydana geldiğini ifade edebiliriz.

2.6.1.1.4. Rıdvan Gregoryan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'na bağlı Rıdvan kazasında Gregoryan mezhebine sahip Ermenilere ait 2 adet erkek mektebi faaliyet göstermiştir.[531] Mekteplerin kuruluş tarihleri bilinmemektedir.

1890'lı yılların başında faaliyette olan Rıdvan Gregoryan Ermeni Erkek Rüşdiye Mekteplerinin birinde, başta Ermeni tarihi olmak üzere, çeşitli alanlarda eğitim öğretim faaliyetleri ve bazı meslekler öğretilmiştir. Mektep, Gregoryan Hıristiyan topluluğuna ait kiliseler tarafından yönetilmiştir. Rıdvan Gregoryan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinin giderleri, başta bu topluluğun sağladığı mali olanaklar olmak üzere, özel sadaka, hediye ve çeşitli bağışlarla karşılanmıştır. Bu yıllarda Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasında bulunan 2 adet Gregoryan Ermeni erkek mekteplerinde 2 erkek öğretmen görev yaparken, burada öğrenim gören öğrenci sayısı ise 180 olarak gerçekleşmiştir.[532]

2.6.1.1.5. Rıdvan Gregoryan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebi

Gregoryan mezhebine sahip Ermenilere ait olan bu mektep, Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasında bulunmaktadır.[533] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir.

Rıdvan Gregoryan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde, başta Ermeni tarihi olmak üzere, çeşitli alanlarda eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra, dikiş nakış gibi meslekler de öğretilmiştir. Mektep, Gregoryan Hıristiyan topluluğuna ait kiliseler tarafından yönetilmiştir. Rıdvan Gregoryan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinin giderleri, başta bu topluluğun sağladığı mali olanaklar olmak üzere, özel sadaka, hediye ve çeşitli bağışlarla

---

[529] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[530] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[531] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[532] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[533] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

karşılanmıştır. 1890'lı yılların başında Rıdvan Gregoryan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde 2 kadın öğretmen görev yaparken, bu öğretmenler burada bulunan 100 öğrenciye ders vermiştir.[534]

2.6.1.1.6. Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasında, 1890'lı yılların başında Protestan Ermenilere ait bir adet erkek rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Dini eğitimlerin de verildiği Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde dersler, İngilizce ve Ermenice dillerinde verilmiştir. Mektebin mali ödenekleri, giderleri, bakım vb. konulardaki ihtiyaçları Amerikan misyonerler tarafından karşılanmıştır.[535] Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde 1890'lı yılların başında 1 öğretmen görev yapmıştır.[536]

Tablo 2: Maarif, Devlet, Diyarbekir ve Bitlis Vilayet Salnameleri ve Bazı Kaynaklarda Yer Alan Bilgilere Göre 1884-1903 Yılları Arasında Siird Sancağı'nda Bulunan Ermeni Mektepleri

Sancak	Kaza	Mektebin Derecesi	Eğitim Türü	Açılış Tarihi
Siird	Siird Geneli	Sıbyan	Kız Mektebi	-------
		Sıbyan	Kız Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
		Sıbyan	Erkek Mektebi	-------
	Siird Merkez	Rüşdiye	Karma	1884/1885[537]
		Rüşdiye	Erkek Mektebi	1900[538]
		Rüşdiye	Kız Mektebi	1903[539]
		İbtidai	Kız Mektebi	-------
	Eruh	-------	Karma	-------

[534] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[535] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[536] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[537] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1052.
[538] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[539] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.

	Eruh	-------	Karma	-------
	Pervari	-------	--------	-------
	Rıdvan	Rüşdiye	Erkek Mektebi	-------
		Rüşdiye	Erkek Mektebi	-------
		Rüşdiye	Kız Mektebi	-------

Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1884-1915 yılları arasında Siird Sancağı genelinde 11'i sıbyan, 6'sı rüşdiye, 1'i ibtidai derecesine sahip, 3'ü de dereceleri bilinmeyen mektep olmak üzere toplamda 21 Ermeni mektebi faaliyet göstermiştir. Ancak Vital Cuinet'in telif eserinde, 1890'lı yılların başında 6'sı Rüşdiye 23'ü Sıbyan olmak üzere Siird genelinde toplam 29 Ermeni Mektebi bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Şemsettin Sami'nin eserinde ise 1894 yılında 3'ü rüşdiye 23'ü sıbyan olmak üzere toplam 26 Ermeni Mektebinin bulunduğu belirtilmektedir. Ancak yukarıdaki tabloda yer verilmeyen diğer 5 mekteple ilgili olarak kaynaklarda söz konusu sayısal verinin dışında başkaca bir bilgi bulunmamaktadır.

2.6.1.2. Süryani Okulları

1898 yılına ait bir belgede, Siird Sancağı merkezinde bir Süryani mektebinin faaliyette olduğu bilgisi yer almaktadır.[540] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Farnsız ve Musullu Katolikler, 1898 yılında Siird Süryani Mektebinde muallim olarak görev yapmışlardır. Mektebin b u yıldaki sorumlu müdürü ve idarecisi ise Fransız Rahip Patri Padaveloz Domni olmuştur.[541] Mektepte muallim olarak görev yapan bu kişilerin isimleri ve muallim sayıları ile ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı yılda Siird Süryani Mektebinde, Süryani kız çocukları, Keldani ve Ermeni kız çocuklarıyla birlikte eğitim görmüştür.[542] Söz konusu yılda Siird Süryani Mektebinde kaç öğrencinin öğrenim gördüğü bilgisi tespit edilememiştir.

[540] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[541] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[542] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.

2.6.1.3. Keldani Okulları

Şemsettin Sami'nin Kamus'ul Alam isimli eserinde, 1894 yılında Siird Sancağı genelinde rüşdiye derecesine sahip 3 adet Keldani mektebinin bulunduğu belirtilmiştir.[543] Vital Cuinet'in telif eserinde ise, 1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde, rüşdiye derecesine sahip 4 adet Keldani mektebinin faaliyette olduğu belirtilmiştir. [544] Ancak söz konusu kaynaklarda mekteplerin yerleri veya kuruluş tarihleri hakkında bilgiye yer verilmemiştir.

Siird Sancağı'nda bulunan Keldani mekteplerinde Hıristiyan ve Keldani çocuklarına eğitim verilmiştir. Fransızca ve Arapça dillerinde eğitim verilen bu mekteplerin bakımı, giderleri, görevlilere ödenen ücretler vb. mali gereksinimleri, Fransız Dominiken rahipler tarafından karşılanmıştır.[545] 1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde bulunan 4 adet Keldani Mektebinde toplam 8 öğretmen görev yapmıştır.[546] Aynı yıllarda, Siird Sancağı genelinde bulunan 4 adet Keldani Mektebinde toplam 325 öğrenci öğrenim görmüştür.[547]

2.6.1.3.1. Siird Keldani Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı merkezinde Selib mahallesindeki Bab El Karib Camii yanında bulunan bu mektep, rüşdiye derecesine sahiptir. Mektebin kuruluş tarihiyle ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında farklı tarihler belirtilmiştir. H.1316 (1898/1899) tarihli Maarif Salnamesinde, Siird Keldani Rüşdiye Mektebinin H.1270 (1853-1854) yılında kurulduğu belirtilmişken,[548] 1860 tarihli bir belgede, Siird Sancağı merkezinde bulunan Keldani Mektebinin 10 yıldır açılmaya çalışıldığı bilgisi yer almaktadır.[549] Ancak 1860 tarihli iki farklı belgede ise, Siird Keldani Rüşdiye Mektebinin 1860 yılında resmi olarak

---

[543] Sami, **Kâmus'ül Alam**, s.2574.
[544] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[545] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[546] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[547] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[548] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[549] BOA, HR.MKT, 319/1, Evraktaki tahribattan dolayı yazışma yapılan kurumların belirlenemediği 6 Temmuz 1860 (17 Zilhicce1276) tarihli yazı.

açıldığı belirtilmiştir.[550] Birbiriyle çelişen bu istatistiki verilerin hatalı olarak kayıtlara geçirilebildiği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Siird Keldani Rüşdiye Mektebi binası, 1850'li yılların başında faaliyet gösterdikten bir süre sonra yıkılmıştır. Musul'dan gelen ve dönemin Keldani milleti Matranı olan Hacı Padros isimli kişinin girişimi ile[551] Siird Sancağı'nda Keldani milletine ait bir kilisenin bahçesinde yıkık durumda bulunan mektebin yeniden inşaası için, 1859 yılının Aralık ayında resmi makamlardan izin almaya çalışılmıştır. Toplam iki haneden oluşan ve sayıları 200 civarında olan Keldani çocukların eğitiminde kullanılması planlanan bu mektebin inşaasından Müslüman halk rahatsızlık duymuştur.[552]

Bunun üzerine Kürdistan Vilayeti, Müslüman halkın Siird Sancağı Meclisine kiyl u kal'da (dedikodu/şikâyet) vererek dile getirdikleri rahatsızlığa rağmen,[553] Keldani Cemaatinin inşaat çalışmalarını sürdürmesi üzerine, Keldani Katolik Cemaatinin çan vb. şeyler çalmaması ve buna benzer belli şartları karşılamasının ardından, mektebin açılışına 1860 yılında onay vermiştir.[554]

Mektebin açılışına onay verilmesinin ardından Siird Meclisi toplanarak bir karar almıştır. Söz konusu kararda, Keldani Matranlığı'nın mektebi yeniden inşa etme isteğinin Sedaret makamı tarafından geri çevrildiği, ancak Keldani Matranlığının söz konusu istekte bulunmayı ısrarla sürdürdüğü belirtilmiştir. Yine burada, söz konusu taleplerinin Hükümet kararına aykırı olduğu ve mektebin inşasının İslâm medeniyetine aykırı

---

[550] BOA, HR.MKT, 319/1, Kürdistan Vilayeti'nden Vali Vekili Mahmut Seydi imzalı olarak Sedaret Kethüdalığı'na yazılan 10 Eylül 1859 (12 Safer 1276) tarihli yazı; BOA, HR.MKT, 319/1, Siird Livası Meclisi azaları tarafından 21 Ocak 1860 (27 Cemaziyelahir 1276) tarihinde imza altına alınan ve daha sonra Kürdistan Vilayeti'ne bildirilen karar yazısı; BOA, HR.MKT, 319/1, Tarihi belirlenemeyen Sedaret makamı tarafından Kürdistan Vilayeti'ne yazılan 1860 tarihli yazı; BOA, HR.MKT, 319/1, Tarihi belirlenemeyen Kürdistan Vilayeti tarafından kaleme alınan 1860 tarihli karar yazısı.

[551] BOA, HR.MKT, 319/1, Kürdistan Vilayeti'nden Vali Vekili Mahmut Seydi imzalı olarak Sedaret Kethüdalığı'na yazılan 10 Eylül 1859 (12 Safer 1276) tarihli yazı; BOA, HR.MKT, 319/1, Yazışma yapılan Kurumların belirlenemediği 6 Temmuz 1860 (17 Zilhicce1276) tarihli yazı.

[552] BOA, HR.MKT, 318/69, Evraktaki tahribattan dolayı hangi makam tarafından kaleme alındığı anlaşılamayan ancak Keldani Patrikliğine yazılan 18 Aralık 1859 (23 Cemaziyelevvel 1276) tarihli yazı.

[553] BOA, HR.MKT, 319/1, Kürdistan Vilayeti'nden Vali Vekili Mahmut Seydi imzalı olarak Sedaret Kethüdalığı'na yazılan 10 Eylül 1859 (12 Safer 1276) tarihli yazı.

[554] BOA, HR.MKT, 319/1, Kürdistan Vilayeti'nden Vali Vekili Mahmut Seydi imzalı olarak Sedaret Kethüdalığı'na yazılan 10 Eylül 1859 (12 Safer 1276) tarihli yazı; BOA, HR.MKT, 319/1, Siird Livası Meclisi azaları tarafından 21 Ocak 1860 (27 Cemaziyelahir 1276) tarihinde imza altına alınan ve daha sonra Kürdistan Vilayeti'ne bildirilen karar yazısı; BOA, HR.MKT, 319/1, Tarihi belirlenemeyen Sedaret makamı tarafından Kürdistan Vilayeti'ne yazılan 1860 yılına ait yazı.

bulunduğu hususunun kendilerine tekraren bildirilmesine rağmen, Keldani Matranlığı'na bağlı evlerde ders verilmeye devam edildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu kararda, Keldani Matranlığı'nın bu emre aykırı faaliyetlerinin sona erdirilmesi için Siird Meclisi tarafından Keldanilerin kapılarına yüzbaşı gönderildiği belirtilerek, bu hanelerin kapılarının kırıldığı, buradakilerin ahali tarafından dışarı çıkarıldığı ve hanelerin boşaltıldığı belirtilmiştir.[555]

Bu bilgiden hareketle, Siird Sancağı'nda bulunan Keldani Mektebinin faaliyetleri için resmi iznin 1860 yılında alındığı, önceleri gayrıresmi olarak sürdürdükleri eğitim faaliyetlerinin resmi izin alındıktan sonra da devam ettiği, ancak yerel halkın baskısı üzerine adli makamlar tarafından eğitim verilen hanelerin boşaltılması üzerine, buradaki eğitim faaliyetlerinin sona erdirildiğini, dolayısıyla mektebin bir nevi kapatıldığını ifade edebiliriz.

Siird Keldani Mektebinde 1860 yılında 2,[556] 1898 yılında ise 3'ü Musullu, 3'ü de Fransız olmak üzere toplam 6 öğretmen görev yapmıştır. 1898 yılında Siird Keldani Mektebinin idaresi ise Fransız rahip Patri Padaveloz Domni tarafından yürütülmüştür.[557] H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında Siird Keldani Rüşdiye Mektebinde 30'u kız ve 50'si erkek öğrenci olmak üzere toplam 80 öğrenci öğrenim görmüştür.[558]

2.6.1.3.2. Siird Keldani Erkek Rüşdiye Mektebi

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda rüşdiye derecesine sahip 2 adet Keldani erkek mektebi bulunmaktadır.[559] Mekteplerin kuruluş tarihleri ve bulundukları

---

[555] BOA, HR.MKT, 319/1, Tarihi belirlenemeyen Kürdistan Vilayeti tarafından kaleme alınan 1860 tarihli karar yazısı.
[556] BOA, HR.MKT, 319/1, Belgedeki tahribattan dolayı yazışma yapılan kurumların belirlenemediği 6 Temmuz 1860 (17 Zilhicce1276) tarihli yazı.
[557] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[558] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953; H.1317 s.105.
[559] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.

yerler hakkında bilgi bulunmamaktadır. H.1310 (1892/1893) yılında Siird Erkek Keldani Rüşdiye Mektebinde 50 öğrenci öğrenim görmüştür.[560]

2.6.1.3.3. Siird Keldani Kız Rüşdiye Mektebi

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda rüşdiye derecesine sahip 1 adet Keldani kız mektebi bulunmaktadır.[561] Mektebin kuruluş tarihi ve bulunduğu yer hakkında bilgi bulunmamaktadır. H.1310 (1892/1893) yılında Siird Keldani Kız Rüşdiye Mektebinde 45 kız öğrenci öğrenim görmüştür.[562] 1898 yılında Siird Keldani mektebinde kız çocukları okutulmasına karşın,[563] burada öğrenim gören öğrenci sayısı tespit edilememiştir.

Tablo 3: 1853-1899 Yılları Arasında Siird Keldani Rüşdiye Mektebi Bilgileri

Sancak	Kaza	Mevkii	Yıl	Eğitim Türü	Öğrenci Sayısı		Toplam	Muallim	Mesul Müdür	Mekteb Kuruluş Tarihi
					Erkek	Kız				
Siird	Siird	Selib Mahallesinde Bulunan Bab El Karib Camii Yakınlarında	1853[564]	Karma	---	---	-----	İsmi Belirtilmeyen 2 Muallim	Hacı[565] Padros	1853[566]
			1892/1893[567]	Erkek Mektebi				-------	---	
			1892/1893[568]	Erkek Mektebi	80	---	80	-------	---	
			1892/1893[569]	Kız Mektebi	---	45	45		---	

[560] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[561] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı; Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[562] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[563] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[564] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[565] BOA, HR.MKT, 319/1, Kürdistan Vilayeti'nden Vali Vekili Mahmut Seydi imzalı olarak Sedaret Kethüdalığı'na yazılan 10 Eylül 1859 (12 Safer 1276) tarihli yazı.
[566] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[567] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[568] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[569] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.

			1897[570]	Karma	---	---	325	-----	---	
			1898[571]	Karma	50	30	80	3'ü Musullu 3'ü Fransız Olmak Üzere 6 Muallim	---	
			1899[572]	Karma	50	30	80	3'ü Musullu 3'ü Fransız Olmak Üzere 6 Muallim	---	

Tablo 3'te görüldüğü gibi Siird Keldani Mektebinde 1892 yılında 125 öğrenci öğrenim görürken, 1899 yılında bu sayı 80'e gerilemiştir. Mektepte 6 muallim görev yaparken bu kişilerin isimleri tespit edilememiştir. 1853 yılından itibaren faaliyet gösteren Siird Keldani Mektebinin ilk mesul müdürü ise Hacı Padros Efendi olmuştur.

2.6.1.4. Yezidi Okulları

Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan 1899 yılına ait bir belgede, Fransız Katolik rahiplerin Siird Sancağı genelinde satın aldıkları arazi ve hanelerde eğitim kurumları açtıkları ve buralarda Siird'deki diğer gayrimüslim halkın çocukları gibi, Yezidi çocuklarına da eğitim faaliyetleri adı altında Katolik mezhebinin anlatıldığı ve onları kendi mezheplerine dahil etmeye çalıştıkları belirtilmiştir.[573] Bu bilgilerden hareketle, Siird Sancağı'nda oturan Yezidi çocukların eğitim aldıkları bir kurumun var olduğunu, ancak bu kurumun müstakil bir Yezidi Mektebi sayılamayacağını ifade edebiliriz.

2.6.1.5. Katolik Okulları

Siird Sancağı merkezinde yer alan ve rüşdiye derecesine sahip bu mektebin kuruluş tarihi 19 Temmuz 1316 (1 Ağustos 1900),[574] resmi izin tarihi ise 6 Eylül 1900'dür.(11 Cemaziyelahir 1318)[575] Ancak her ne kadar yukarıda Siird Katolik Rüşdiye Mektebinin kuruluş tarihinin 1900 yılında gerçekleştiği ifade edilse de, bir kaynakta

[570] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[571] Devlet Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[572] Devlet Salnamesi, H.1317, s.1053.
[573] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı.
[574] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[575] Maarif Salnamesi, H.1321, s.399.

H.1310 (1892/1893) yılında mektebinin faaliyette olduğu belirtilmiştir.[576] Birbiriyle çelişen bu verilerin hatalı olarak kayıtlara geçirilebildiği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Mektebin 1900 yılındaki mesul müdürü Amerikalı misyoner Mr. Cole olmuştur.[577]

Siird Katolik Rüşdiye Mektebinde, H.1318 (1900/1901) yılında 60 kız öğrenci,[578] H.1319 (1901/1902) yılında Sancağı merkezinde bulunan Katolik rüşdiye mektebinde toplam 75 kız öğrenci,[579] H.1321 (1903/1904) yılında ise 12'si kız ve 15'i erkek olmak üzere 25 öğrenci öğrenim görmüştür.[580] Siird Katolik Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısında iki yıl arayla büyük bir azalma meydana gelmiştir. H.1319 (1901/1902) yılında 75 olan öğrenci sayısı, 2 yıl sonra 50 azalarak 25'e gerilemiştir.

Tablo 4: 1900-1903 Yılları Arasında Siird Katolik Rüşdiye Mektebi Bilgileri

Sancak	Kaza	Yıl	Öğrenci Sayısı		Toplam	Muallim Adı	Mesul Müdür	Mektebin Kuruluş Tarihi
			Erkek	Kız				
Siird	Siird Merkez	1900/1901[581]	----	60	60	------	------	1900[582]
		1901/1902[583]	----	75	75	------	Mr. Cole Efendi	
		1903/1904[584]	15	12	25	------	------	

Tablo 4'te görüldüğü gibi, H.1318 (1900/1901) yılında 60 olan öğrenci sayısı H.1319 (1901/1902) yılında 75 çıkmış, H.1321 (1903/1904) yılında ise 25'e gerilemiştir. Bu anlamda mektepteki öğrenci sayısında yıllar içerisinde dalgalanmalar ve son yıl itibariyle ciddi bir azalmanın meydana geldiğini ifade edebiliriz. Mektebin idaresi ise Amerikalı msiyoner Mr. Cole tarafından yürütülmüştür.

---

[576] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**" s.184.
[577] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[578] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[579] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[580] Maarif Salnamesi, H.1321, s.399.
[581] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[582] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[583] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[584] Maarif Salnamesi, H.1321, s.399.

2.6.1.6. Protestan Okulları

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde 2'si sancak merkezinde (1 kız, 1 erkek) 1'i Rıdvan kazasında olmak üzere 3 adet Protestan mektebi bulunmaktadır.[585] H.1310 (1892/1893) yılında, Siird sancağı merkezinde bulunan kız ve erkek mektebi olarak faaliyet gösteren 2 mektep,[586] ilk olarak H.1316 (1898/1899) yılında karma eğitimin uygulanan tek bir mektebe,[587] H.1318 (1900/1901) yılında ise kız mektebine dönüştürülmüştür.[588] Rıdvan kazasında bulunan Protestan mektebinde ise yalnızca erkek çocuklar öğrenim görmüştür.[589]

2.6.1.6.1. Siird Protestan Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu mekte bu mektebin[590] kuruluş tarihi bilinmemektedir. 1899 yılında, Hıristiyan azınlığın Siird Matranlarından biri olan Thomas Efendi, Siird Protestan Rüşdiye Mektebinde muallim olarak görev yapmıştır.[591] Thomas Efendi bu görevi, başına gelen adli bir olay neticesinde, aynı yılın Temmuz ayında memleketi Fransa'ya dönerek bırakmıştır.[592]

1899 yılının Temmuz ayında gerçekleşen söz konusu olayda, Thomas Efendi'nin, ahalisi Kürt olan bir köyde bulunan evi, birtakım kişilerce taşlanmış ve evinin penceresinin camları kırılmıştır. Bunun üzerine, Thomas Efendi ise bu olayın olduğu gecenin sabahında memleketi Fransa'ya gitmiştir. Thomas Efendi, Hariciye Nezretinin

---

[585] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184; Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

[586] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.

[587] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.

[588] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.

[589] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

[590] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953; H.1317, s.1052.

[591] BOA, DH.TMK.M, 73/76, Hariciye Nezareti tarafından Sedaret makamına yazılan 23 Temmuz 1899 (11 Temmuz 1315) tarihli ve 1385 numaralı yazı; BOA, DH.TMK.M, 73/76, Sedaret makamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 29 Temmuz 1899 (17 Temmuz 1315) tarihinde ve 1496 numaralı yazı; BOA, DH.TMK.M, 73/76, Sedaret makamının 29 Temmuz 1899 (17 Temmuz 1315) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı ve akabinde telgrafname ile Bitlis Vilayeti'ne iletilen yazıya cevaben Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Ağustos 1899 (21 Temmuz 1315) tarihli ve 20 numaralı yazı.

[592] BOA, DH.TMK.M, 73/76, Hariciye Nezareti tarafından, Hariciye Nazırı imzası ile Sedaret makamına yazılan 23 Temmuz 1899 (11 Temmuz 1315) tarihli ve 1385 numaralı yazı; BOA, DH.TMK.M, 73/76, Sedaret makamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 29 Temmuz 1899 (17 Temmuz 1315) tarihinde ve 1496 numaralı yazı.

"aslı olmayan durumlar" olarak nitelediği başına gelen olayı Fransa Sefaretine aktarmıştır. Bunun üzerine Hariciye Nezareti durumu Bitlis Vilayeti ve Siird Mutasarrıflığı'na aktararak, Siird Matranı Thomas Efendi'nin olaydan dolayı kaybettiği haysiyetinin Bitlis Vilayeti'nce geri verilmesini talep etmiştir.[593]

Sonraki süreçte Sedaret makamı, Dahiliye Nezareti'ne 2 Ağustos 1899 (21 Temmuz 1315) tarihinde bir yazı yazmıştır. Söz konusu yazıda, Matran Tomas Efendi'nin Katolik rüesasına intikal etmiş bulunan ve konuyla ilgili ifadelerinin bulunduğu neşriyatın Katolik rahiplerince zorla ifade altına alınıp imzalattırıldığı, buna karşın olayın aslının mahalli polis makamlarınca tespit edidiği ifade edilmiştir. Yazının devamında, söz konusu polis kayıtlarında, Dominiken rahiplerinin her hafta ahaliyi tahrik edecek ölçülerde birtakım ahlaki müşkülatlar çıkarmaları üzerine, ahalinin Thomas Efendi'nin evinin camlarını taş atarak kırdığı ifade edilerek, bu durum üzerine matranın evini terk ettiği ve yaşanan durumun esasen bir tahrik ve teşvik hususu olduğu dile ifade edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu yazıda, Tomas Efendi'nin kaybettiği haysiyetini tekrar kazanabilmesi için ise bir takım çalışmalar yapılacağı ve tüm bu hususların Hariciye Nezareti ve Fransa Sefaretine iletileceği belirtilmiştir.[594]

H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında, Siird Protestan Mektebinde 50'si kız, 48'i erkek olmak üzere toplam 98 öğrenci öğrenim görmüştür.[595] Takip eden yıllarda Siird Protestan Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısı tespit edilememiştir.

2.6.1.6.2. Siird Protestan Erkek Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı merkezinde iki adet Protestan erkek rüşdiye mektebi bulunmaktadır.[596] H.1310 (1892/1893) yılında bu sayı 1'e gerilemiştir.[597]

---

[593] BOA, DH.TMK.M, 73/76, Hariciye Nezareti tarafından Sedaret makamına yazılan 23 Temmuz 1899 (11 Temmuz 1315) tarihli ve 1385 numaralı yazı; BOA, DH.TMK.M, 73/76, Sedaret makamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 29 Temmuz 1899 (17 Temmuz 1315) tarihinde ve 1496 numaralı yazı.

[594] BOA, DH.TMK.M, 73/76, Sedaret makamının 29 Temmuz 1899 (17 Temmuz 1315) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı ve akabinde telgrafname ile Bitlis Vilayeti'ne iletilen yazıya cevaben Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Ağustos 1899 (21 Temmuz 1315) tarihli ve 20 numaralı yazı.

[595] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953; H.1317, s.1052.

[596] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

Bu mekteplerin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Siird Sancağı merkezinde faaliyet gösteren 2 adet Protestan erkek rüşdiye mektebinde 1890'lı yılların başında 40 öğrenci öğrenim görürken,[598] H.1310 (1892/1893) yılında bu sayı 60'a çıkmıştır.[599] Bu iki veriyi dikkate aldığımızca 2 yıl arayla Siird Protestan Erkek Rüşdiye Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısında 20 kişilik bir artışın meydana geldiğini ifade edebiliriz.

2.6.1.6.3. Siird Protestan Kız Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan ve rüşdiye derecesine sahip olan bu mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir.[600] Mektebin mesul müdürü Amerikalı misyoner Mr. Cole Efendi'dir.[601] Siird Protestan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde, 1890'lı yılların başında 1 öğretmen görev yaparken burada toplam 15 öğrenci öğrenim görmüştür.[602] Siird Protestan Ermeni Kız Rüşdiye Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısı H.1310 (1892/1893) yılında 36 iken[603] H.1318 (1900/1901) yılında 42'ye yükselmiş,[604] H.1319 (1901/1902) yılında ise 35'e gerilemiştir.[605] Siird Protestan Ermeni Kız Rüşdiye en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl H.1318 (1900/1901) yılı olurken, 15 kişi ile en az öğrencinin öğrenim gördüğü yıllar ise 1890'lı yıllar olmuştur. Bununla birlikte 1890'lı yılların başında 15 olan öğrenci sayısı, zamanla H.1318 (1900/1901) yılında 42'ye yükselmiş, bir sonraki yıl ise 7 kişilik bir azalmayla 35'e gerilediğini ifade edebiliriz.

2.6.1.6.4. Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebi

Siird Sancağı'nın Rıdvan kazasında bulunan bu mektebin[606] kuruluş tarihi bilinmemektedir. Rıdvan Protestan Ermeni Erkek Rüşdiye Mektebinde 1890'lı yılların

---

[597] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[598] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[599] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[600] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182; Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[601] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[602] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[603] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[604] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[605] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[606] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

başında 1 öğretmen görev yapmıştır.[607] Mektepte öğrenim gören öğrenci sayısı tespit edilememiştir.

Tablo 5: 1892-1901 Yılları Arasında Siird Protestan Rüşdiye Mektepleri

Sancak	Kaza	Yıl	Eğitim Türü	Öğrenci Sayısı		Toplam	Muallim Adı	Mesul Müdür
				Erkek	Kız			
Siird	Siird Merkez	1890/1891[608]	Erkek Mektebi	40	----	40	-----	-----
		1890/1891[609]	Kız Mektebi	----	15	15	----	----
		1892/1893[610]	Kız Mektebi	-----	36	96	-----	-----
			Erkek Mektebi	60	-----		-----	-----
		1898[611]	Karma Eğitim	48	50	98	Matran Emanuel Thomas	-----
		1899[612]	Karma Eğitim	48	50	98	Matran Emanuel Thomas	-----
		1900[613]	Kız Mektebi	-----	42	42	-----	-----
		1901[614]	Kız Mektebi	-----	35	35	-----	Mr. Cole Efendi
	Rıdvan	1890/1891[615]	Erkek	----	----	----	----	----

Tablo 5'da görüldüğü gibi, Siird Protestan Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısı, yıllara göre sert bir şekilde azalıp artmıştır. 1890'lı yılların başında kız ve erkek olarak ayrı ayrı eğitim verilen mekteplerde toplam 55 öğrenci, öğrenim görürken 1892 yılında bu sayı 96'ya çıkmıştır. 1898 yılında bu sayı 98'i bulmuştur. 1901 yılında Siird Protestan Mektebinde öğrenim gören öğrenci saysı 35'e düşmüştür. Siird Protestan Mekteplerinin mesul müdürü 1901 yılında Amerikalı misyoner Mr. Cole Efendi olmuştur.

---

[607] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[608] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[609] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[610] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.
[611] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[612] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1052.
[613] Maarif Salnamesi, H.1318, s.1181-1182.
[614] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[615] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

2.6.2. Yabancı Devlet Okulları Ve Misyonerlik Faaliyetleri

2.6.2.1. Fransız Okulları

Osmanlı Yenileşme Döneminde Siird Sancağı'nda toplam dört adet Fransız mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerin ikisi Siird Sancağı merkezinde bulunan "Kovan Orfelina Sur De La Presentation" ve "Per Dominiken" isimli mektepler iken (Bu mekteplerin Fransızca dilindeki yazılışlarının "Orphelins L'école Du Couvent" ve "Pére Dominicain" olduğu tahmin edilmektedir.), diğer ikisi ise isimleri tespit edilemeyen ve Şirvan ile Pervari kaza merkezlerinde faaliyet gösteren mekteplerdir.[616]

Fransız Dominiken Katolik rahipler, Siird Sancağı'ndaki misyonerlik faaliyetlerini 1879 tarihinde yoğunlaştırmıştır. Söz konusu yılda Fransız rahipler Siird Sancağı'nda yerel halkı rahatsız edici birtakım faaliyetler içerisinde bulunmuştur. Fransız Katolik rahipler, bu kapsamda Siird Sancağı'nın doğusunda bazı haneleri istimlak etmiş ve burada bulunan gayrimüslim çocukları eğitmiş, sancağın batısında ise erkek ve kız öğrencilerin bir arada okudukları bir mektep daha kurmuşlardır. Bununla birlikte, Fransız Dominiken rahipler aynı yıl, Keldani milletinin çoğunlukta yaşadığı köylere, Cizre ve Musul'a kadar giderek, buralarda yaşayan gayrimüslimleri Katolik mezhebine dahil etmeye çalışmış, bu durum, Osmanlı Devleti'ne ve bölgede bulunan halka olumsuz yansımıştır.[617]

1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde rüşdiye derecesine sahip 4 Fransız mektebi bulunurken,[618] H.1310 (1892/1893) yılında bu sayı; 1'i kız, 2'si erkek olmak üzere 3 mektebe düşmüştür.[619] 1899[620] ve 1902[621] yıllarında Siird Sancağı'nda yine 3 Fransız mektebi faaliyet göstermiştir. Bu verilere bakarak 1890'lı yılların

[616] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.

[617] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

[618] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.

[619] Polat, "**H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**", s.184.

[620] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı.

[621] BOA, BEO, 1927/144481, Sedaret makamı tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılan 1 Ekim 1902 (27 Cemaziyelevvel 1320) tarihli yazı.

başındaki duruma kıyasla, 1900'lü yılların başında Siird Sancağında faaliyet gösteren Fransız mektebi sayısında bir azalma meydana geldiğini ifade edebiliriz.

1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde Fransız rahiplerin kontrolünde bulunan 4 rüşdiye mektebinde 8 erkek öğretmen görev yaparken,[622] bu sayı 1899 yılında 5'e (4'ü rahip, 1'i rahibe) gerilemiştir.[623] 1890'lı yılların başında Siird Sancağı genelinde bulunan Fransız mekteplerinde toplam 325 öğrenci öğrenim görmüştür.[624]

Fransız rahipler, eğitim amaçlı kullandıkları hanelerin dışında Siird Sancağı genelinde bulunan birkaç noktada bahçe ve bazı arsalar da satın almış, buralarda manastır, mabed, mektep, eytamhane, dikişhane, dayı' mektebi (anaokulu) ve sanayi mektebi gibi tesisler kurmuşlardır.[625]

1897 yılına ait bir belgede, Fransız rahiplerin Siird'de birkaç noktada bahçe vb. yerler satın aldıkları ve buralarda siyasi çalışmalar içerisinde olduğu ifade edilerek, nüfus ve vergi gibi kayıtlara dikkat edilmiş olunsa da, bu kişilerin milel-i gayri müslimenin fukara kesimini suistimal etmekten geri durmadıkları ifade edilmiştir. Aynı belgede, Ermeni milletinden bazı kişilerin, çeşitli yardım ve teşviklerle mezheplerini değiştirdikleri, Dominiken rahiplerin esasen Katolikliğe de zarar verdikleri, ayrıca Dominikenlerin Katoliklik perdesi altında bin türlü dram oynadıkları ifade edilerek, bu kapsamda tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir.[626]

Fransız rahipler, resmi statüsü ve tapusunun bulunmayan[627] bu tesisler için 1902 yılında Osmanlı Devleti'nden resmi izin almaya çalışmış, ancak Fransız Sefaetine kadar yansıyan bu girişimler olumsuz neticelenmiştir.[628] Fransız Katolik rahiplerin

---

[622] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[623] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı.
[624] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.598.
[625] BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Mabeyn-i Hümâyun'dan şifreli telgrafnameyle Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Şubat 1897 (16 Ramazan 1314) tarihli yazı.
[626] BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Mabeyn-i Hümâyun'dan şifreli telgrafnameyle Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Şubat 1897 (16 Ramazan 1314) tarihli yazı.
[627] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.
[628] BOA, BEO, 1868/140096, Sedaret makamı tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 18 Temmuz 1902 (11 Rebiyülahir 1320) tarihli yazı.

gerçekleştirmiş oldukları bu izin girişimlerine karşın Osmanlı Devleti, kullanılan bu eğitim tesislerini Fransız Rahiplere ait şahsi yapılar olarak kabul kabul etmiştir.[629]

Bununla birlikte, izin başvuruları olumsuz sonuçlanan Fransız rahipler, 1914 yılında aynı içerikle yeniden resmi izin talebinde bulunmuştur. Fransız rahiplerin yapmış oldukları yeni izin başvuruları bu defa olumlu sonuçlanmıştır. Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan 22 Temmuz 1914 (9 Temmuz 1330) tarihli bir yazışmada, manstır, mabed, mektep, eytamhane, dikişhane, anaokulu ve sanayi mektebinden oluşan tesislerin resmi izinleri için yetkili makamlara başvuruda bulunan Fransız rahiplerin bu girişimlerinin olumlu sonuçlandığı ve bu tesisler için 1914 yılında Osmanlı Devleti tarafından resmi izin verildiği belirtilmiştir.[630]

Ancak her ne kadar yukarıda yer alan resmi yazışmada bu tesislerin tümü için resmi izinlerinin alındığı belirtilmişse de, 18 Ağustoa 1914 tarihinde gerçekleştirilen başka bir yazışmada, bu tesislerden yalnızca eytamhane, manastır ve anaokulu için resmi iznin alındığı, diğer tesisler için resmi iznin alınamadığı ifade edilmiştir.[631]

Fransız rahipler, Siird Sancağı genelinde eğitim için kullandıkları toplam 4 binanın arazilerini Siird halkından satın almıştır. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında görüş ayrılıklarının yaşandığı söz konusu emlaklar, yerel halktan H.1303 (1892/1893), H.1315 (1897/1898), H.1321 (1901/1902) ve H.1327 (1907/1908) yıllarında satın alınmıştır.[632]

2.6.2.1.1. Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Fransız Mektepleri

1890'lı yıllarda Fransız rahiplerin Siird Sancağı genelinde eğitim amaçlı kullanılmak üzere satın aldıkları 3 haneden biri Siird Sancağı merkezinde

[629] BOA, MF.MKT, 620/39, Bâb-ı Ali'den Sedaret makamına yazılan 7 Nisan 1902 (28 Zilhicce1319) tarihli ve 482 numaralı yazı.
[630] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği tarafından kaleme alınan 22 Temmuz 1914 (9 Temmuz 1330) tarihli ve 71 numaralı yazı.
[631] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.
[632] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği tarafından kaleme alınan 22 Temmuz 1914 (9 Temmuz 1330) tarihli ve 71 numaralı yazı; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği'nden Fransa Sefareti'ne yazılan 1 Ağustos 1914 (19 Temmuz 1330) tarihli ve 33989 numaralı yazı; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.

bulunmaktadır.[633] Bu hanede "Kovan Orfelina Sur De La Presentation" ve "Per Dominiken" isimli 2 Fransız mektebi faaliyet göstermiştir.[634]

Fransız rahiplerin kontrolü altında bulunan Siird sancak merkezindeki mekteplerde 1898 yılında, 3'ü Musullu, 3'ü ise Fransız olmak üzere toplamda altı öğretmen görev yapmıştır. Bu yılda Fransız mekteplerinin idaresi, rahip Patri Padaveloz Domni tarafından yürütülmüştür.[635]

1899 ve 1902 yıllarında Siird Sancağı merkezinde bulunan Fransız mekteplerinde rahibe Efranci ile Patri Pond isimli rahip, burada bulunan öğrencilere eğitim vermiştir. Bu yıllarda Siird Sancağı merkezinde bulunan Fransız mekteplerinin başında Bergagend isimli bir rahip bulunmuştur.[636]

Fransız rahipler, 1902 yılında Siird Sancağı merkezinde hususi bir mektep açmaya çalışmışlardır.[637] Bu mektebin yukarıda sözü edilen iki mektepten ayrı olarak tesis edilip edilmediği hususu bilinmemektedir.

1902 yılında, Siird Sancağı merkezinde bulunan Fransız mektebi muallimlerinden Patri Pond'un, mektepte öğrenim gören 2 Ermeni kız çocuğunu zorla ihraç etmesi olayı yaşanmıştır.[638] Aşağıda söz konusu olayla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan bazı belgeler detaylıca açıklanmıştır.

Fransız rahip Patri Pond, ilk olarak Bitlis Vilayeti'ne bir mektup göndererek Süryani Keşişliği ile Ermeni Murahhasasının müracaatı üzerine, Fransız Mektebinde okuyan 2 kız öğrenciyi zorla ihraç ettiğini belirtmiştir. Patri Pond, mektupta ayırca Ermeni kızların mektepten zorla ihraç edilmesi olayında komiserin tehdidine uğradığını,

[633] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı.
[634] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.
[635] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[636] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarih ve 305 numaralı yazı; BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.
[637] BOA, DH.H, 15/50, Dahiliye Nezareti'nden, Maarif Nezareti'ne yazılan 10 Temmuz 1902 (27 Haziran 1318) tarihli ve 148 numaralı yazı.
[638] BOA, DH.TMIK.M, 122/20, Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 numaralı yazı.

bu durumu Siird Mutasarrıflığı'na bildirdiğini, şikâyetine cevaben ise Bitlis Vilayeti tarafından bir tahkikat yaptırıldığını, tahkikat neticesinde bu kızların ablaları tarafından fiziki şiddete uğradıkları, sonrasında iki gözü ama olan babalarının bu kızları ablalarından korumak adına kendisine getirdiklerini, kendisinin ise Ermeni Murahhasası Serkisyan'ın ricası üzerine, bu iki Ermeni kızı mektebe dahil ettiğini belirtilmiştir.[639]

Sonraki süreçte olay, Fransa Sefareti başta olmak üzere, Süryani ve Ermeni Murahhaslığı'na da yansımıştır. Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 evrak numaralı yazıda, yukarıda belirtilen zorla ihraç olayından sonra kızların annelerine teslim edildiği, ayrıca Patri Pond'un bu hususlarla ilgili olarak hükümete müracaat etmediği, polis komiseri tarafından tehdit olunmadığı hususları dile getirilmiştir.[640]

Patri Pond, yaşanan durumu daha sonra Fransa Sefaretine bildirmiştir. Bunun üzerine olaydan hükümet de haberdar olmuştur. Olayla ilgili nihai gelişme ise, konuyla ilgili son kararın verilebilmesi için, durum 3 Mart 1902 (23 Zilkade 1319) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne arz edilmesi hususu olmuştur.[641]

Fransız rahipler, 1911[642] ve 1916 yıllarında Siird Sancağı merkezinde bulunan Fransız mektebinin faaliyetini sürdürmüştür.[643] Fransız rahipler, 1916 yılında Siird Sancağı'nda bulunan 8 odalı evin bir odasını mektep olarak kullanmışlardır.[644]

---

[639] BOA, DH.TMIK.M, 122/20, Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 numaralı yazı.
[640] BOA, DH.TMIK.M, 122/20, Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 numaralı yazı.
[641] BOA, DH.TMIK.M, 122/20, Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 numaralı yazı.
[642] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mart 1911 (1 Rebiyülevvel 1329) tarihinde yazılan 20219 numaralı yazı.
[643] BOA, DH.EUM, 84/4, Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 19 Aralık 1915 (11 Safer 1334) tarihli ve 761 numaralı yazı; BOA, DH.EUM, 84/4, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 19 Haziran 1916 (17 Şaban 1334) tarih, 260 umumi ve 31 hususi numaralı yazı.
[644] BOA, DH.EUM, 84/4, Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 19 Aralık 1915 (11 Safer 1334) tarihli ve 761 numaralı yazı; BOA, DH.EUM, 84/4, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 19 Haziran 1916 (17 Şaban 1334) tarih, 260 umumi ve 31 hususi numaralı yazı.

2.6.2.1.1.1. Per Dominiken Fransız Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu mektep, Fransız Rahipler tarafından idare edilmiştir.[645] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Per Dominiken Fransız Mektebinde, 1899, 1902 ve 1911 yıllarında Efranci isimli bir rahibe muallim olarak görev yapmıştır.[646]

1911 yılına ait iki farklı belgede Siird Sancağı merkezinde bulunan Per Dominiken adlı Fransız mektebinde görev yapan rahibe Efranci'nin birtakım saldırılara maruz kaldığı hususu ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belgelerde olayın Siird Bidayet Mahkemesi kayıtlarına geçtiği, sonrasında Hariciye Nezareti'ne kadar yansıdığı belirtilmiştir.[647]

Söz konusu belgelerde olayın, Rahibe Efranci'nin Siird Sancağı merkezinde, çocukların çelik çomak oynadığı bir anda onların yanlarından geçerken, çocukların oynadığı sopanın rahibenin ayağına isabet ettiği ve sonrasında bu duruma bağlı olarak bir takım olayların geliştiği ifade edilmiştir. Belgelerde, Rahibe Efranci'nin her ne kadar çelik çomak oynayan çocuklar ve yerel halk tarafından darp edildiğini iddia ettiğini belirtse de, Siird karakol polisinin yaptırdığı tahkikatta, esasen Rahibe Efrancinin çocukları darp ettiğinin anlaşıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu belgelerde adli süreç sonunda Rahibe Efranci'nin beraat ettiği hususu da ayrıca belirtilmiştir.[648]

---

[645] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.

[646] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarih ve 305 numaralı yazı; BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mart 1911 (1 Rebiyülevvel 1329) tarihinde yazılan 20219 numaralı yazı.

[647] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mart 1911 (1 Rebiyülevvel 1329) tarihinde yazılan 20219 numaralı yazı; BOA, DH.H, 15/50, Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 4 Mart 1911 (3 Rebiyülevvel 1329) tarihli ve 48 numaralı yazı.

[648] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Mart 1911 (1 Rebiyülevvel 1329) tarihinde yazılan 20219 numaralı yazı; BOA, DH.H, 15/50, Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan 4 Mart 1911 (3 Rebiyülevvel 1329) tarihli ve 48 numaralı yazı.

2.6.2.1.1.2. Kovan Orfelina Sur De La Presentation Fransız Mektebi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu mektep Fransız Rahipler tarafından idare edilmiştir.[649] Mektebin kuruluş tarihi bilinmemektedir. 1902 yılında "Kovan Orfelina" ön adıyla faaliyetini sürdürmüş olan "Sur De La Presentation Fransız Mektebi"nin yeniden inşaası ve sonraki süreçte faaliyet izni için Fransız rahipler, yetkili makamlara başvuruda bulunmuştur. 1914 yılında gerçekleşen bu girişim, hükümetin olur vermemesi üzerine olumsuz sonuçlanmıştır.[650]

2.6.2.1.2. Şirvan Fransız Mektebi

Şirvan kazasının bağlı bir Süryani köyünde bulunan bu mektebin idaresi, Fransız Katolik rahipler tarafından yürütülmüştür.[651] 1899 ve 1902 yıllarında faaliyette olan Şirvan Fransız Mektebinde, 1902 yılında, esasen Siird Sancağı'nın Pervari kazası ahalisi olan, Keşiş Harvel isimli bir şahıs muallim olarak görev yapmıştır.[652]

Musul Vilayeti'nden Siird Sancağı'na gelerek çeşitli misyoner faaliyetler içerisinde bulunan Katolik rahiplerden biri olan Keşiş Harvel, 1902 yılında Bitlis Vilayeti idaresi tarafından görevinden azledilerek alıkonulmuştur. Bu gelişmenin ardından Bitlis Vilayeti, durumu Dahiliye Nezareti'ne bildirerek, köyde bulunan Süryanileri, Katolik mezhebi ve Fransız tabiiyetine teşvik etme faaliyetlerinde bulundukları gerekçesiyle Siird Sancağı Fransız Mektebinde görev yapan Katolik rahiplerin değiştirilmesini talep etmiştir.[653]

---

[649] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân-ı Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.

[650] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği'nden Fransa Sefareti'ne yazılan 1 Ağustos 1914 (19 Temmuz 1330) tarihli ve 33989 numaralı yazı; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.

[651] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı; BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.

[652] BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.

[653] BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.

2.6.2.1.3. Pervari Fransız Mektebi

1899 yılına ait bir belgede, Fransız rahiplerin Siird Sancağı genelinde eğitim amaçlı olarak satın aldıkları 3 haneden birinin Pervari kazasında bulunduğu belirtilmiştir.[654] Söz konusu belgede bu eğitim kurumu hakkında başka detay yer almamaktadır.

[654] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı.

Tablo 6: 1892 Yılında Siird Sancağı'nda Bulunan Fransız Mektepleri

Sancak	Kaza	Mektebin Adı	Mektebin Muallimi	Mektebin Mesulü	Mektebin Açılış Tarihi
Siird	Siird	Kovan Orfelina Sur de la Presentation[655]	Rahip Bergagend[656]	Padri Padalovez Domni[659] Rahip Bergagend[660]	1879 Öncesi[661]
		Per Dominiken[662]	Patri Pond[657] Rahibe Efranci[658]		1879 Öncesi[663]
	Şirvan	--------	Keşiş Harvel[664]	Keşiş Harvel[665]	1879 Öncesi[666]
	Pervari	--------	--------	--------	1879 Öncesi[667]

Tablo 6'da görüldüğü üzere, Siird Sancağında bulunan 4 adet Fransız mektebinde 4 farklı rahip görev yapmıştır. Kuruluş tarihleri 1879 tarihinden önceye dayanan Fransız mekteplerinin Mesul müdürlüğünü 3 farklı Fransız Dominiken rahip üstlenmiştir.

[655] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.
[656] BOA, MF.MKT, 645/32, Maarif Nezareti'nin Bitlis ve Erzurum Vilayeti'ne yazdığı 22 Temmuz 1902 (9 Temmuz 1318) tarihli ve 472 sayılı yazı.
[657] BOA, DH.TMIK.M, 122/20, Bitlis Valisi Hasan Hüseyin imzası ile Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 23 Ocak 1902 (13 Şevval 1319) tarihli ve 138 numaralı yazı.
[658] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti Mektub Kalemi tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli ve 305 numaralı yazı.
[659] BOA, DH.MKT, 2108/25, Dahiliye Nezareti'nden Sedaret makamına yazılan 19 Eylül 1898 (3 Cemaziyelevvel 1316) tarihli yazı.
[660] BOA, MF.MKT, 645/32, Maarif Nezareti'nin Bitlis ve Erzurum Vilayeti'ne yazdığı 22 Temmuz 1902 (9 Temmuz 1318) tarihli ve 472 sayılı yazı.
[661] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.
[662] BOA, BEO, 1868/140096, Bâb-ı Ali Sedaret-ı Azime Divân- Hümâyun makamı tarafından kayıt altına alınan 9 Haziran 1902 (2 Rebiyülevvel 1320) tarihli ve 62 numaralı yazı.
[663] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.
[664] BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.
[665] BOA, DH.TMIK.M, 127/55, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 13 Mayıs 1902 (30 Nisan 1318) tarihli yazı.
[666] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.
[667] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

2.6.2.2. İngiliz Okulları

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda İngiliz mektebi bulunduğuyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi kayıtlarında bulunan bazı belgelerde, İngilizlerin de Siird Sancağı'nda oturan gayrimüslim azınlığa yönelik bir takım sosyo-kültürel ve siyasi faaliyetler içerisinde bulundukları bilgisi yer almaktadır.

Bu çerçevede 1899 yılına ait bir belgede, İngiliz İane Cemiyeti'nin, Siird Sancağı'nda yaşayan ve esasen Katolik bir Hıristiyan olan Siird Protestan Mektebinde görevli Yosef Yonan isimli bir kişinin eliyle, Siird Sancağı'nda yardım dağıttığı belirtilmiştir. Aynı belgede bu kişinin söz konusu dağıtımları yaptığı esnada Siird halkıyla karşı karşıya geldiği, yaşanan bazı olumsuz olayların ardından bu kişinin Siird'de oturan Mustafa Abdullah adlı bir kişi tarafından öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır.[668]

Bu bilgilerden hareketle İngilizlerin Siird Sancağı'nda bir takım sosyo-kültürel ve siyasi faaliyetler içerisinde bulunduklarını, ancak bu çalışmaların müstakil bir mektep açılması aşamasına gelmediğini ifade edebiliriz.

2.6.2.3. Alman Okulları

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda bir Alman mektebi bulunduğuyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi kayıtlarında yer alan bazı belgelerde, Almanların da diğer bazı yabancı devlet mensupları gibi Siird Sancağı'nda çeşitli faaliyetler içerisinde bulundukları bilgisi yer almaktadır.

Örneğin 1904 yılına ait bir belgede, Memuretülaziz Amerikan Konsolosunun, Tomas adlı bir Alman Doktor'un, yine Alman bir muallim ile birlikte Memuretülazize giderken Siird Sancağı'nı ziyaret ettikleri bilgisi yer almaktadır.[669]

---

[668] BOA, Y.PRK.BŞK, 58/80, Yıldız Surları Başkitabet Dairesi tarafından kaleme alınan 26 Şubat 1899 (15 Şevval 1316) tarihli yazı.

[669] BOA, Y.PRK.UM, 70/95, Bitlis Vilayeti'nden Bitlis Valisi Ferit imzasıyla kaleme alınan 22 Temmuz 1904 (9 Cemaziyelevvel 1322) tarihli yazı.

Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 25 Ocak 1916 (19 Rebiyülevvel 1334) tarihli yazıda ise, Siird Mutasarrıfı olan Asaf Bey'in, Siird Sancağı'nda hastalanarak ölen bir Alman için "Alman Bağı" adını verdiği bir bağda muhteşem bir mezar yaptırdığı ve bu hususla ilgili olarak Alman Sefareti ile çeşitli yazışmalarda bulunduğu bilgileri yer almaktadır. Söz konusu yazışmada, Asaf Bey'in bu girişiminden dolayı akli dengesinin tespit edilmesi ile ilgili bir çalışma yapılması gerektiği ifade edilmiştir.[670]

Bu bilgilerden hareketle Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda Almanların bir takım faaliyetlerde bulundukları, ancak eğitim faaliyetlerinin girişimden öteye geçmediğini ifade edebiliriz.

2.6.2.4. Amerikan Okulları

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda 3 adet Amerikan Mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerden en eskisi Siird Sancağı merkezinde bulunan Şubka mahallesinde yer almaktadır. Amerikalı Misyoner Mr. Cole (Royal Merriman Cole[671])'ün evi, söz konusu eğitim faaliyetleri için kullanılmıştır. H.1301 (1883/1884) yılında ruhsatsız (izinsiz) olarak kurulan bu mektep,[672] 1890'lı yıllarda da faaliyetini sürdürmüştür.[673]

Mr. Cole, American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) isimli Protestan misyoner kuruluş tarafından, ilk olarak 1 Ağustos 1868 yılında Erzurum Vilayeti'ne gönderilmiş ve burada 15 Ağustos 1868 tarihinde yine ABCFM tarafından Erzurum Vilayeti'ne gönderilmiş olan Elizabeth "Lizzie" Cobleigh ile evlenmiştir. Bu iki Amerikalı misyoner, daha sonra 1884 yılının Kasım ayında yine ABCFM tarafından Bitlis Vilayetine transfer edilmiştir. Mr. Cole ile Mrs. Cole, buradan ayrıldıkları 29 Ağustos 1907 yılına dek, Bitlis Vilayeti sınırları dahilinde (çoğunlukla Siird Sancağı),

---

[670] BOA, DH.ŞFR, 60/121, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 25 Ocak 1916 (19 Rebiyülevvel 1334) tarihli yazı.

[671] **The Ninety-Third Annual Report of The American Board of Commissioners for Foreign Mission (1902-1903),** Manchester Buluşması 13-16 Ekim 1903, Beacon Press, ABD Boston 1903, s.161

[672] Ebru Esenkal, "**Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar**", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007), s.118.

[673] Cuinet, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, s.607.

eğitim faaliyetleri başta olmak üzere çeşitli misyoner faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır.[674]

20'nci yüzyılın başlarında Siird Sancağı'nda faaliyet gösteren Amerikan mektebi sayısı 3'e yükselmiştir.[675] Ancak bu mekteplerin yerleri ve açılış tarihleri hakkında Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1902 yılında bazı Amerikalı misyonerler Bitlis Vilayeti'ne gelerek burada bir süre kaldıktan sonra Siird Sancağı'na geçmiş ve burada 4 gün süresince Mr. Cole'un evinde ikamet etmiş, buradan sonra ise Musul'a geçmiştir. Amerikalı misyonerlerin bu seyahatinin Osmanlı Devleti makamlarınca duyulmasının ardından, Maarif Nezareti bir araştırma içerisine girerek Erzurum Vilayeti'ne 22 Temmuz 1902 (9 Temmuz 1318) tarihinde bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, Amerikalıların seyahat maksatlarının ne olduğunun tespit edilerek durumun Maarif Nezareti'ne bildirilmesi ve bu kişilerin ahval ve hareketleri hakkında dikkatli olunması gerektiği ifade edilmiştir.[676]

---

[674] ABCFM Memorial Book, Records for Royal Merriman Cole, (http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16805 (04.07.2019); ABCFM Memorial Book, Records for Elizabeth Cobleigh Cole http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11990-04.07.2019)

[675] Aydın Köksal, "Yabancı Dili İyi Öğrenebilmek İçin Orta ve Yüksek Öğretimi Nitelikli Kılmak İçin Yabancı Dille Eğitimden Caymak Zorundayız" Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2004, http://turkoloji.cu.edu.tr/DIL%20SORUNLARI/08.php (04.09.2013).

[676] BOA, MF.MKT, 645/32, Maarif Nezareti'nin Bitlis ve Erzurum Vilayeti'ne yazdığı 22 Temmuz 1902 (9 Temmuz 1318) tarihli ve 472 sayılı yazı.

Tablo 7: Siird Amerikan Mektepleri

Sancak	Kaza	Mevkii	Mektebin Mesulü	Mektebin Kuruluş Tarihi
Siird	Siird Merkez	Şubka Mah.	Mr. Cole (1902 yılında)	H.1310 (M. 1883/1884)
Siird	--------	--------	----------	----------
Siird	--------	--------	----------	----------

Tablo 7'de görüldüğü üzere Siird Sancağında faaliyet gösteren Amerikan mektebi sayısı 3'tür. İlki 1884 yılında kurulan bu mektepler Amerikalı Protestan misyoner Mr. Cole tarafından kurulmuştur.

Tablo 8: 1870-1916 Yılları Arasında Siird Sancağı Genelinde Bulunan Azınlık ve Yabancı Devlet Okulları

Sancak	Kaza	Mektebin Adı	Tabiyet / Azınlık / Yabancı Devlet	Eğitim Şekli	Mektebin Yeri	Açılış Tarihi
Siird	Siird	----------	Ermeni	Karma	Babel Karib Camii Civarı	1884[677]
		----------	Ermeni	Erkek	Siird Merkez	1900[678]
		----------	Ermeni	Kız	Siird Merkez	1903[679]
	Rıdvan	----------	Gregoryan Ermeni	Erkek	Rıdvan Merkez	----------
		----------	Gregoryan Ermeni	Erkek	Rıdvan Merkez	----------
		----------	Gregoryan Ermeni	Kız	Rıdvan Merkez	----------
		----------	Protestan Ermeni	----------	Rıdvan Merkez	----------
	Siird	----------	Süryani	----------	Siird Merkez	----------
		----------	Yezidi	----------	Siird Merkez	----------
		----------	Keldani	Karma	Siird Merkez Ayn Salib Mah.	1853[680]
		----------	Keldani	Kız	----------	----------
		----------	Keldani	Erkek	----------	----------
		----------	Keldani	Erkek	----------	----------
	Siird	----------	Katolik	Karma	Siird Merkez	1900[681]
		Per Dominiken	Fransız	Karma	Siird Merkez	1879 Öncesi[682]

[677] Maarif Salnamesi, H.1317, s.1052.
[678] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[679] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[680] Maarif Salnamesi, H.1316, s.952-953.
[681] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458.
[682] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

		Kovan Orfelina Sur De La Presentation	Fransız	Karma	Siird Merkez	1879 Öncesi[683]
	Şirvan	----------	Fransız	Karma	Şirvan Merkez	1879 Öncesi[684]
	Pervari	----------	Fransız	----------	Pervari Merkez	1879 Öncesi[685]
	Siird	----------	Amerikan	----------	Siird Merkez	1883[686]
	Siird	----------	Amerikan	----------	----------	----------
	Siird	----------	Amerikan	----------	----------	----------

Tablo 8'de görüldüğü üzere Siird Sancağı'nda faaliyet gösteren azınlık ve yabancı mektep sayısı 21'dir. Bu mekteplerin 13'ü Siird Sancağı merkezinde, 4'ü Rıdvan kazasında, 1'i Şirvan, 1'i Pervari kazasında bulunurken 2'sinin ise mekanı bilinmemektedir. Siird Sancağı genelinde en fazla mektebe sahip azınlık 7 mekteple Ermenilerdir. Ermenileri 4 mekteple Keldaniler, 1'er mekteple Protestan, Katolik, Süryani ve Yezidiler takip etmektedir. Siird Sancağı'nda 4 adet Franzsı mektebi ve 3 adet Amerikan mektebi de bulunmaktadır. Tüm bu mekteplerin içerisinde en eski tarihte açılanı 1853 yılında açılan Siird Keldani Mektebi olmuştur.En yakın tarihte açılan mektep ise 1903 yılında Siird Sancağı merkezinde açılan Ermeni kız mektebidir.

2.6.3. Anaokulları

Siird Sancağı'nda yaşayan Fransız rahipler, 1914 yılında, manastır, mabed, mektep ve eytamhaneden oluşan eğitim tesislerinin faaliyet izni için Osmanlı Devleti makamlarına başvuruda bulunmuştur. Yapılan başvuru, yetkili mercilerce onaylanmıştır. Fransızlar onaylanan bu tesislere aynı yıl bir dayı' mektebi (anaokulu) da ilave etmiştir.[687] Ancak, Bab-ı Ali tarafından 18 Ağustos 1914 tarihinde alınan karar doğrultusunda Fransız rahiplerin, içerisinde anaokulunun da bulunduğu eğitim tesisleri

[683] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

[684] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

[685] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

[686] BOA, DH.H, 15/50, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1899 (21 Zilkade 1316) tarihli yazı; BOA, DH.TMIK.M, 76/53, Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan 30 Eylül 1899 (24 Cemaziyelevvel 1317) tarihli yazı.

[687] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan 22 Temmuz 1914 (9 Temmuz 1330) tarihli ve 71 numaralı yazı.

için yapmış oldukları resmi izin başvurusu reddedildiğinden, anaokulu faaliyetleri için edinilen resmi faaliyet izni iptal edilmiştir.[688]

Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda, Fransızların 1914 yılında Osmanlı Devleti'nden resmi izin alarak bir anaokulu açtıklarını, ancak resmi izin alındıktan bir süre sonra faaliyet izinlerinin, Osmanlı hükümeti tarafından alınan karar doğrultusunda, iptal edildiğini ifade edebiliriz.

2.6.4. Darüleytamlar

2.6.4.1 Siird Amerikan Eytamhanesi

Amerikalılar, ABCFM bürosu aracılığı ile 1884 yılında Bitlis Vilayeti'ne gönderdikleri Mr. Cole aracılığı ile[689] 1896 yılında Siird Yetimhanesini kurdurmuştur.[690] Mr. Cole, Siird Amerikan eytamhanesinde barındırdığı 12'si erkek ve 11'i kız olmak üzere 23 Ermeni yetim çocuğu 1896 yılında İzmir ve Bursa'da bulunan ABCFM bürosuna aktarmıştır.[691] Mr. Cole, daha sonra 1897 yılında 10, 1898 yılında 17, 1899 yılında 18, 1900 yılında ise 20 Ermeni yetim çocuğu daha Siird Amerikan eytamhanesinde barındırmıştır.[692]

2.6.4.2. Siird Fransız Eytamhanesi

Fransızlar, aynı zamanda eğitim faaliyetleri için de kullandıkları Siird Sancağı merkezinde bulunan "Kovan Orfelina Sur De La Presentation" isimli eğitim tesisi içerisinde eytamhane faaliyetinde bulunmuşlardır. Fransızlar, eytahmane faaliyetleri için

---

[688] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.

[689] ABCFM Memorial Book, Records for Royal Merriman Cole, (http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16805 - 04.07.2019)

[690] Nazan Maksudyan, "**Hearing The Voiceless - Seeing The Invisibke: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire**", (Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008), s.408

[691] Maksudyan, "**Hearing The Voiceless - Seeing The Invisibke: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire**", s.342.

[692] Maksudyan, "**Hearing The Voiceless - Seeing The Invisibke: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire**", s.408

kullanacakları söz konusu eğitim tesisinin bina inşaasına 1913 yılında başlamış,[693] 1914 yılında devam etmiştir.[694] Fransız rahipler, söz konusu eğitim tesisinin resmi inşaat izni için ayrıca 1914 yılında yetkili makamlara başvuruda bulunmuştur. Yapılan başvuru, ilk etapta Bab-ı Ali tarafından 1 Ağustos 1914 alınan karar doğrultusunda, yalnızca manastır ve eytamhane için olumlu sonuçlanmmıştır.[695] Bu bilgiden hareketle Fransızların eytahmane inşaası için 1 Ağustos 1914 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti'nden resmi izin aldıklarını bu aşamada ifade edebiliriz. Ancak, bu tarihten 17 gün sonra Bab-ı Ali tarafından yapılan yeni bir değerlendirme neticesinde, Fransız rahiplerin eğitim tesisleri için yapmış oldukları resmi izin başvurusu, bu tesislerin tamamı için reddedilmiştir. Dolayısıyla Fransız rahiplerin eytamhane için yaptığı resmi izin başvurusunun, 18 Ağustos 1914 tarihi itibariyle Osmanlı Devleti tarafından iptal edildiğini belirtebiliriz.[696]

1917 ve 1918 yılında Fransızlar, Siird Sancağı'nda bulunan ve gayrıresmi olarak faaliyetlerini sürdüren ve inşaa faaliyetlerinin tamamlandığı anlaşılan eytamhaneleri için bu defa resmi faaliyet izni için başvurusunda bulunmuştur. Ancak bu girişim de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kararıyla olumsuz sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Siird Sancağı'nda bulunan ve sayılarının 14 olduğu tahmin edilen[697] muhacirlerin çocukları, Diyarbekir Darüleytamhanesi'ne aktarılmıştır.[698]

---

[693] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Fransa Sefareti'ne yazılan 1 Ağustos 1914 (19 Temmuz 1330) tarihli ve 33989 numaralı yazı; BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşâvirliği tarafından Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.

[694] BOA, HR.HMŞ.İŞÖ, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan 22 Temmuz 1914 (9 Temmuz 1330) tarihli ve 71 numaralı yazı.

[695] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Fransa Sefareti'ne yazılan 1 Ağustos 1914 (19 Temmuz 1330) tarihli ve 33989 numaralı yazı.

[696] BOA, HR.HMŞ.İŞO, 144/9, Bâb-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 18 Ağustos 1914 (5 Ağustos 1330) tarihli ve 34076 numaralı yazı.

[697] Maksudyan, "**Hearing The Voiceless - Seeing The Invisibke: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire**", s.417.

[698] BOA, MF.MKT, 616/6, Bitlis Vilayeti tarafından Maarif Nezareti'ne yazılan 24 Ocak 1917 (30 Rebiyülevvel 1335) tarih ve 1161 numaralı yazı; BOA, MF.MKT, 616/6, Maarif Nezareti tarafından kaleme alınan 12 Ocak 1918 (29 Rebiyülevvel 1336) tarihli yazı; BOA, DH.ŞFR, 583/35, Siird Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Temmuz 1918 (4 Temmuz 1334) tarihli telgrafname.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME DÖNEMİNDE SİİRD SANCAĞI'NDA KÜLTÜREL FAALİYETLER

3.1. GAZETELER

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda özel veya resmi statülü bir gazetenin basıldığıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sancağın tarihsel süreç içerisinde bağlı olduğu Vilayet merkezlerinden veya İstanbul'dan Siird Sancağı'na haftalık veya aylık olarak gönderilen gazetelerin varlığıyla ilgili olarak Osmanlı Arşivi kayıtlarında bazı bilgiler yer almaktadır.

1893 yılına ait bir belgede, Bitlis Vilayeti'ndeki doktorlara gönderilmesi gerekirken, buraya ulaşmayan "Vekayi-i Tıbbiye" isimli gazetenin, Muş ve Siird Sancağı'nda bulunan askeri ve tıbbi doktorlar ile baytarların almakla mükellef olduğu belirtilerek, Siird Sancağı'ndaki doktor ve baytarların bu gazeteyi Belediyeden almaları gerektiği ifade edilmiştir.[699]

1902 yılına ait iki farklı belgede ise, Siird Postasına girip çıkan gazete ve irsaliyelerin kontrol etmesi için 40'ı Bitliste, 40'ı ise Siird Sancağı'nda olmak üzere 80 emniyet görevlisinin görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[700]

---

[699] BOA, MF.MKT, 158/52, Siird Mutasarrıflığı'ndan Bitlis Vilayeti'ne yazılan 13 Ocak 1893 (24 Cemaziyülahır 1310) tarih ve 34 evrak numaralı yazı.

[700] BOA, DH.MKT, 539/70, Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 12 Temmuz 1902 (05 Rebiyülahir 1320) tarih ve 370 numara yazı; BOA, MF.MKT, 158/52, Dahiliye Nezareti Mektub Kalemi'nden Posta ve Telgraf Nezareti Mektub Kalemi'ne yazılan 24 Temmuz 1902 (17 Rebiyülahir 1320) tarihli yazı.

1902 yılına ait bir başka belgede ise, Siird Postasına giden gazete ve irsaliyelerin Dersaadetten gittiği ve bu gazete ve irsaliyelerin burada bulunan merkezlerde muayene edildiği belirtilerek, bu evrakların tercüme ve muayene işlemlerinin Siird Sancağı'nda bir polis, Bitliste ise Maarif Müdürü tarafından yapılacağının karara bağlandığı ifade edilmiştir.[701]

Bu yazışmalardan yola çıkarak Siird Sancağı'na çeşitli gazete ve risalelerin gerek başkent İstanbul'dan, gerekse Vilayet merkezlerinden posta yolu ile geldiğini, bu gazetelerin resmi görevlilerce kontrol edildikten sonra sancakta bulunan resmi kurum ve kuruluşlara dağıtımının yapıldığını ifade edebiliriz.

3.2. KÜTÜPHANELER

3.2.1. Siird Sancağı Merkezinde Bulunan Kütüphaneler

H.1310 (1892/1893) yılında Siird Sancağı merkezinde yer alan 15 medrese bünyesinde toplam 15 kütüphane faaliyet göstermiştir.[702] Burada değinilmesi gereken husus, bu yapıların geleneksel olarak genellikle medrese veya camilerde öğrenim gören öğrenciler veya araştırma yapmak isteyenlerin yararlanabileceği ders kitapları veya kaynak eserlerin yer aldığı kitaplardan müteşekkil olduğudur. Dolayısıyla bu yapıları, bağımsız; yalnızca kütüphanecilik faaliyetinin gerçekleştirildiği yapılar olarak değerlendirmek doğru olmayabilir.

3.2.2. Tillo (Aydınlar) Medresesi Kütüphanesi

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan bu medrese, Siird Sancağı merkezine 7 km uzaklıktaki Tillo (Aydınlar) köyünde bulunmaktadır. Tillo (Aydınlar) Medresesi Kütüphanesinde 1800'lü yılların sonunda yaklaşık 5.000 kaynak eser bulunmaktadır.[703]

---

[701] BOA, DH.MKT, 539/70, Posta ve Telgraf Nezareti Mektub Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 30 Temmuz 1902 (23 Rebiyülahir 1320) tarih ve 482 numaralı yazı; BOA, DH.MKT, 539/70, Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 27 Ağustos 1902 (22 Cemaziyelevvel 1320) tarih ve 482 numaralı yazı.

[702] Bitlis Vilayet Salnamesi, H.1310, s.252; Kılıççıoğlu, **Hey Yönüyle Siirt**, s.23; Siirt Valiliği, **Siirt İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, Dizgi Matbaası, Siirt 1999, s.11.

[703] Erman, "**Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**", s.20.

Bu dönemde Tillo köyünde birden çok medrese bulunduğu ve bu yapının hangi medresede yer aldığı ile ilgili olarak kaynaklarda bilgi bulunamamış olduğundan, söz konusu kütüphanenin bulunduğu yer bilgisi belirsiz kalmıştır. Ancak o dönemde Tillo köyündeki en önemli medreselerin Halil Ağa, Mücahidiyye, Memduhiyye ve Fersaf Medreseleri olduğu göz önünde alındığında,[704] söz konusu kütüphanenin bu medreselerden birinde veya bunların tümünde bulunan kitaplardan oluşan bir yapı olabileceğini tahmin edebiliriz.

3.2.3. İbrahim Hakkı Hazretleri Kütüphanesi

Siird Sancağı merkezinde bulunan bu kütüphanenin kurucusu, İbrahim Hakkı Hazretleri'dir. Kaynaklarda kütüphanenin kuruluş tarihi hakkında bilgi bulunmasa da, kütüphanenin kurucusu olan İbrahim Hakkı Hazretlerinin 1702-1780 yılları arasında yaşamış olduğu bilgisinden hareketle, bu kütüphanenin İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Siird Sancağı'nda bulunduğu 1700'lü yılların ortalarında kurulmuş olabileceğini ifade edebiliriz.[705]

Bu kütüphane, İbrahim Hakkı Hazretlerinin bizzat temin ettiği, yararlandığı veya yazmış olduğu kaynak eserlerden oluşmuştur.[706] İbrahim Hakkı Hazretleri Kütüphanesi, günümüzde de faaliyetini sürdürmektedir.[707]

3.2.4. Eruh Kütüphanesi

Siird Sancağı'na bağlı Eruh kazasında bulunan bu kütüphanenin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Eruh Kütüphanesinde H.1315 (1897/1898), H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yıllarında 290 adet kitap bulunmaktadır.[708]

---

[704] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.32-33.
[705] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.109-110; Siirt İl Yıllığı 1995, Dönmez Ofset, Ankara 1995, s.77; Siirt İl Yıllığı 1998, s.115.
[706] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.109-110.
[707] http://www.evliyalar.net/ismail-fakirullah-k-s/ - (18.04.2017)
[708] Devlet Salnamesi, H.1315, s.952; Keleş, "**Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini-Sosyal Yapı**", s.40.

3.3. MATBAALAR

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda bir matbaa (basımevi) bulunmamaktadır.[709] Sancağın resmi yazışmaları için gerekli dökümanlar ise, sancağın tarihi süreç içerisinde bağlı olduğu Diyarbekir ve Bitlis Vilayeti merkezleri, bazen de İstanbul'da bulunan resmi matbaalar aracılığı ile temin edilmekteydi.[710] Bitlis Vilayeti'ndeki hükümet dairesinde bulunan matbaanın resmi kuruluş tarihi H.1302 (1884/1885) yılıdır. Türkçe basım yapılabilen bu matbaa, taş baskı özelliğine sahiptir. Matbaada ayrıca resim de basılabiliyordu.[711]

[709] Atalay, **Siirt Tarihi**, s.32-33.
[710] BOA, DH.MKT, 539/70, Posta ve Telgraf Nezareti Mektub Kalemi'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 30 Temmuz 1902 (23 Rebiyülahir 1320) tarih ve 482 numaralı yazı; BOA, DH.MKT, 539/70, Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne yazılan 27 Ağustos 1902 (22 Cemaziyelevvel 1320) tarih ve 482 numaralı yazı.
[711] Maarif Salnamesi, H.1319, s.458; H.1320, s.399.

SONUÇ

Osmanlı modernleşmesinin amaçlarından biri de Osmanlı kurumlarıyla birlikte toplumun da değişimini sağlamaktı. Tanzimat yöneticileri eğitim reformunu topyekün kalkınmanın gereği olarak gördüklerinden, taşrada eğitimin yayılması için Maarif-i Umumiye Nizamnamesini yürürlüğe koymuşlardır. II. Abdülhamid döneminde devletin bütün imkanları bu amaç için seferber edilmiştir. Ancak bu dönemde klasik eğitim kurumları olan medreseler ve sıbyan mektepleri de faaliyetlerini sürdürmüştür. Siird Sancağı özelinde bu duruma baktığımızda, özellikle sancak merkezinde bulunan Tillo (Aydınlar köyü) Medreseleri bu alanın öncü kurumları olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde klasik eğitim faaliyetlerinin sürdürüldüğü medreseler, modern okulların açılmasından sonra da varlığını sürdürmüş, hatta zaman zaman medreselerle ilgili yenileşme çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda isimleri belirtilen, Siird Sancağı genelinde 1892-1903 yılları arasında faaliyet göstermiş olan medreseler şunlardır; *Siird Sancağı Merkezi*; Mahmudiye, Salihiye, Rahimiye, Fahriye, Beykend, Bitarik, Şeyh Halef, Ulu Camii, Hamid Ağa, Fersaf, Tillo (Aydınlar), Nazıran Medreseleri, *Garzan kazası*; Zokayd, Comani, Zuyuk (Zivek) Medreseleri, *Eruh kazası*; Baraşan, Tanza, Basrad, Reşan Medreseleri, *Şirvan kazası*; Şirvan, Zeynel Bey, Abdal Bey, Kefre Medreseleri, *Pervari kazası*; Hashir, Haşt-i Ülya, Haşt-i Süfla, Sarve (Saro), Bidar, Hesin Medreseleri.

Bu medreseler genellikle köylerde veya mahallelerde bulunan camiler içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Buralarda öğrenim gören öğrenci sayıları genellikle 10-15 arasında değişmektedir. Bu medreselerin bazıları hayırseverler veya bazı devlet adamlarınca yaptırılmıştır.

Medreseler, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte 1924 yılında yayınlanan Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte kapatılmışlardır.

Tanzimat dönemi sonrasında Osmanlı eğitim sisteminde başlayan yenileşme çalışmaları, dönemin sonlarına doğru Siird Sancağı'nda da kendini hissettirmiştir. 1870'li yıllarla birlikte Siird Sancağı genelinde çok sayıda modern okul (rüşdiye, ibtidai, idadi) ile yabancı devlet ve gayrimüslüm okulları açılmıştır.

Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde, ülke genelinde eğitim alanında gerçekleştirilen geniş reformlar çerçevesinde, Siird Sancağı'nda da çok sayıda ibtidai mektebi açılmıştır. Bazı kaynaklarda, 1870-1908 yılları arasında Siird Sancağı genelinde 52 adet ibtidai mektebinin faaliyet gösterdiği belirtilmişse de, Osmanlı Arşivi kayıtları ve kaynaklarda bu mekteplerden yalnızca 21'inin isimleri yer almaktadır. Bunlar: *Siird Sancağı Merkezinde;* Siird İbtidai Mektebi, Hüseyni İbtidai Mektebi, Zuk Hamidiye İbtidai Mektebi, Comani Hamidiye İbtidai Mektebi, *Garzan kazası*; Batran İbtidai Mektebi, *Rıdvan kazası*; Rıdvan Hamidiye İbtidai Mektebi, Baraşan (Barinc) İbtidai Mektebi, Melfan İbtidai Mektebi, *Eruh kazası*; Eruh İbtidai Mektebi, Dergül İbtidai Mektebi, Fındıke İbtidai Mektebi, Lode (Lirde) Hamidiye İbtidai Mektebi, *Şirvan kazası*; Şirvan İbtidai Mektebi, Kefre İbtidai Mektebi, Menar Hamidiye İbtidai Mektebi, Zuzik İbtidai Mektebi, Hasras İbtidai Mektebi, İskambo Hamidiye İbtidai Mektebi, *Pervari kazası*; Hashir (Hasankir) Hamidiye İbtidai Mektebi, Kerafan (Gökçekoru) Hamidiye İbtidai Mektebi, Beydar (Bidar-Beğendik) Hamidiye İbtidai Mektebidir. Bu mekteplerden en eskisi 1895 yılında açılan Siird İbtidai Mektebidir.

Osmanlı Arşivi kayıtlarında Siird Sancağı'nda faaliyet gösteren ibtidai mektepleriyle ilgili en son veriler H.1321 (1903/1904) tarihli Bitlis Vilayet Salnamesinde yer almaktadır. Burada, Siird Sancağı merkezinde bulunan ibtidai mektebi sayısının 33, öğrenci sayısının 229, Şirvan kazasında bulunan ibtidai mektebi sayısının 2, öğrenci sayısının 10, Eruh kazasında bulunan ibtidai mektebi sayısının 10, öğrenci sayısının 70 ve Garzan kazasında bulunan ibtidai mektebi sayısının 7, öğrenci sayısının 63 olduğu belirtilmiştir. Yukarıda yer alan bilgiler doğrultusunda H.1321 (1903/1904) yılında Siird Sancağı genelinde toplam 52 adet ibtidai mektebinin bulunduğu, burada öğrenim gören öğrenci sayısının 372 olduğunu ifade edebiliriz.

1870-1918 yılları arasında Siird Sancağı genelinde toplam iki adet rüşdiye mektebi açılmıştır. Bunlardan biri sancak merkezinde açılan Siird Rüşdiye Mektebi,

diğeri ise Eruh Rüşdiye Mektebidir. H.1282 (M.1865-1866) yılında açılan Siird Rüşdiye Mektebinde ilk yıl 15 kişi öğrenim görmüştür. Mektepte en çok öğrencinin öğrenim gördüğü yıllar ise 1901 ve 1903 yılları olmuştur. Bu yıllarda Siird Rüşdiye Mektebinde toplam 77 öğrenci öğrenim görmüştür.

Siird Sancağı'nda açılan ikinci rüşdiye mektebi olan Eruh Rüşdiye Mektebinin ne zaman açıldığı, mektepte kaç öğrencinin öğrenim gördüğü ilgili olarak kayıtlarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Siird Sancağı'nda bir idadi mektebinin açılması noktasında çok geç kalınmıştır. Sancak genelinde bir idadi mektebinin açılması ancak 1909 yılında mümkün olabilmiştir. Siird İdadisi, Siird Rüşdiye Mektebinin 1909 yılında idadi mektebine dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Siird İdadi Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısı ve burada görev yapan muallimlerin sayısı veya isimleriyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bununla birlikte kaynaklarda Feyzullah Efendi isimli birinin 1919 yılında Siird İdadi Mektebinde mesul müdür olarak görev yaptığı belirtildiğinden, mektebin 1919 yılında faaliyette olduğunu ifade edebiliriz.

Osmanlı Devletinde bulunan azınlıklardan Ermeniler, Protestanlar, Süryaniler, Yezidiler ve Keldaniler, Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda çok sayıda rüşdiye ve ibtidai mektepleri açmışlardır. Siird Sancağı'nda nüfusu en fazla olan Hıristiyan azınlık olan Ermeniler, bu dönemde en çok eğitim kurumuna sahip olan topluluk olmuştur. Maarif ve Devlet Salnamelerine göre 1884-1915 yılları arasında Siird Sancağı genelinde 11'i sıbyan, 6'sı rüşdiye, 1'i ibtidai derecesine sahip, 3'ü de dereceleri bilinmeyen mektep olmak üzere toplamda 21 Ermeni mektebi faaliyet göstermiştir. Ancak Vital Cuinet'in eserinde, 1890'lı yılların başında 6'sı Rüşdiye 23'ü Sıbyan olmak üzere Siird genelinde toplam 29 Ermeni Mektebi bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Şemsettin Sami'nin eserinde ise 1894 yılında 3'ü rüşdiye 23'ü sıbyan olmak üzere toplam 26 Ermeni Mektebinin bulunduğu belirtilmektedir.

Sayıları 6 olan Siird Ermeni Rüşdiye mekteplerinin en eskisi Siird Sancağı merkezinde karma eğitim veren mekteptir. Bu mektep Rumi 1300 tarihinde (1884/1885) açılmıştır. Siird Sancağı genelinde bulunan Ermeni rüşdiye mekteplerinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl H.1310 (1892/1893) yılı olmuştur. Bu yıl Siird Sancağı

genelinde bulunan Ermeni rüşdiye mekteplerinde toplam 556 öğrenci öğrenim görmüştür. Siird Sancağı genelinde bulunan Ermeni sıbyan mekteplerinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl ise 1897 yılı olmuştur. Bu yıl Siird Sancağı genelinde bulunan 23 sıbyan mektebinde toplam 1.040 öğrenci öğrenim görümüştür.

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde rüşdiye derecesine sahip 3 adet Keldani mektebi faaliyet göstermiştir. Bu üç mektepten ikisi sancak merkezinde bulunan ve karma eğitim verilen Keldani Rüşdiye Mektebinden türemiştir. Bir dönem kız ve erkek rüşdiye mektebi olmak üzere iki farklı mektep olarak faaliyet gösteren bu yapılar, daha sonra yeniden birleşerek tek bir mektebe dönüştürülmüştür. Bu yapıların esasını teşkil eden ve karma eğitim verilen Keldani Rüşdiye Mektebi H.1270 (1853-1854) yılında açılmıştır. Siird Keldani Rüşdiye mektebinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl H.1316 (1898/1899) ve H.1317 (1899/1900) yılları olmuştur. Bu yıllarda Siird Keldani Rüşdiye Mektebinde toplam 80 öğrenci öğrenim görmüştür. Siird Keldani Kız ve Erkek Rüşdiye Mekteplerinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl ise H.1310 (1892/1893) yılı olmuştur. Bu yılda Siird Keldani Erkek Rüşdiye Mektebinde 50, Siird Keldani Kız Rüşdiye Mektebinde ise 45 öğrenci öğrenim görmüştür.

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda yalnızca bir adet Süryani mektebi bulunmaktaydı. Mektebin kuruluş tarihi veya burada öğrenim gören öğrenci sayısıyla ilgili olarak kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Siird Süryani Mektebinin mesul müdürü Fransız Katolik rahip Patri Padaveloz Domni'dir.

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda herhangi bir Yezidi mektebi bulunmamaktadır. Ancak Yezidi çocuklar, Fransız Katolik rahiplerin Siird Sancağı'nda eğitim için satın aldıkları binalarda eğitim görmüşlerdir.

Osmanlı Yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde yalnızca bir adet Katolik mektebi bulunmuştur. Bu mektep Siird Sancağı merkezinde faaliyet göstermiştir. Rüşdiye derecesine sahip olan bu mektepte en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıl H.1319 (1901/1902) yılı olmuştur. Bu yılda Siird Katolik Rüşdiye Mektebinde 75 öğrenci öğrenim görmüştür.

Osmanlı Yenileşme döneminde Siird Sancağı genelinde, 3'ü sancak merkezinde, 1'i de Rıdvan kazasında olmak üzere, rüşdiye derecesine sahip toplam 4 adet Protestan mektebi faaliyet göstermiştir. Siird Protestan mekteplerinde en fazla öğrencinin öğrenim gördüğü yıllar 1898 ve 1899 yılları olmuştur. Bu yıllarda Siird Protestan mekteplerinde toplam 98 öğrenci öğrenim görmüştür.

Gayrimüslim azınlıklar, diğer Vilayetlere ilgi duydukları gibi Siird'e de ilgi duymuşlardır. Misyonerlik amaçlı olarak başta Fransızlar olmak üzere Amerikalılar, İngilizler ve Almanlar burada çokça faaliyette bulunmuşlardır.

Siird Sancağı'nda yabancı devletlere ve burada bulunan gayrimüslimlere ait okulların sayıları ve niteliği zamanla artmış ve gelişmiştir. Özellikle Avrupa Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile bağlantısı bulunan bulunan Hıristiyan misyonerler, resmi veya gayrıresmi olmak üzere Siird Sancağı genelinde başta eğitim kurumları olmak üzere çok sayıda tesis açmıştır.

Bu faaliyetler içerisinde Fransızlar önemli bir yere sahiptir. Fransız misyoner rahipler, Siird Sancağı'nda manastır, mabed, mektep, yetimhane, dikişhane, anaokulu ve sanayi mektebi açmak için Osmanlı Devleti'ne resmi izin başvuruları yapmış, bu yapılardan yalnızca anaokulu ve eytamhane için resmi izin almış olsalar da, Fransız Mektepleri için resmi izin alamamışlardır.

Fransız rahipler, Siird Sancağı merkezindeki Babel Karib mahallesinde bulunan ve esasen bu rahiplerin tapulu emlakı olduğu resmi kayıtlarda belirtilen iki hane ile Şirvan ve Pervari kazalarında bulunan iki hane olmak üzere, toplam 4 adet yerleşkede bu eğitim faaliyetlerini gayrı resmi olarak gerçekleştirmişlerdir. Bu anlamda Siird Sancağı'nda 1870-1918 yılları arasında toplam 4 Fransız mektebi faaliyet göstermekle birlikte bu mekteplerden Siird Sancağı merkezinde yer alan ikisinin isimleri kaynaklarda; "Kovan Orfelina Sur de la Presentation" ve "Per Dominiken" olarak belirtilmiştir. Fransız rahipler buralarda Keldani, Ermeni ve Süryaniler başta olmak üzere diğer Hıristiyan toplulukların çocuklarına eğitim vermiştir.

Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda üç adet Amerikan Mektebi faaliyet göstermiştir. Bu mekteplerin en eskisi 1883 yılında gayrı resmi olarak açılmış

olan Siird Amerikan Rüşdiye Mektebidir. Siird Sancağı merkezindeki Şubka mahallesinde bulunan Amerikalı misyoner Mr. Cole'un evi, söz konusu eğitim faaliyetleri için kullanılmıştır. 20'nci yüzyıl başlarında ise Siird Sancağı genelinde faaliyet gösteren Amerikan mektebi sayısı 3'e yükselmiştir.

Bunun dışında, Osmanlı yenileşme döneminde Siird Sancağı'nda İngilizler, yerel halka, başta para olmak üzere, çeşitli yardımlarda bulunarak birtakım faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır. İngilizler bu çerçevede yetimhane kurmuşlardır. Almanlar ise konsoloslukları kanalı ile Siird Sancağı'na yapmış oldukları çeşitli ziyaretlerle burada bir nevi nabız yoklamışlardır. Ancak bu iki devlet, söz konusu dönemde Siird Sancağı'nda resmi veya gayrıresmi olarak herhangi bir eğitim kurumu açmamışlardır.

Siird Sancağı'nda gerek gayrimüslim azınlıklar, gerekse Yabancı Devletlere ait olan eğitim kurumlarının faaliyetleri, I. Dünya savaşı yıllarıyla birlikte sona ermiştir.

Eğitim kurumlarının yanı sıra Siird Sancağı'nda kültürel faaliyetler de gerçekleştirilmiştir. 1870-1923 yılları arasında Siird Sancağı'nda kayıtlarda müstakil isimleri bulunan 3 adet kütüphane mevcuttur. Siird Sancağı'nda her ne kadar matbaa bulunmasa da sancağın zaman içerisinde bağlı olduğu Diyarbekir ve Bitlis Vilayetleri'nde bulunan matbaalarda, ihtiyaç duyulan resmi belge ve yayınlar basılarak temin edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, devletin yaşadığı büyük mali sıkıntılara rağmen Siird Sancağı'nda modern nitelikli okullar açılması için çok büyük çaba sarf edilmiştir. Siird Sancağı'nda yaşanan bu gelişmeler hiç şüphesiz Cumhuriyet döneminde eğitim alanında atılacak adımlara büyük katkı sağlamıştır.

Çalışmamız bize gösteriyor ki, gerek geleneksel eğitim kurumları, gerekse zaman içerisinde açılan yeni eğitim kurumları ile Siird Sancağı, Osmanlı yenileşme dönemindeki önemli eğitim merkezlerinden biri olmuştur. Bu anlamda daha önce kaynaklarda yer almayan ve özellikle Osmanlı Arşivi kayıtlarından gün yüzüne çıkardığımız yeni bilgilerle oluşturulan bu çalışmanın, Siirt eğitim tarihi ile ilgili araştırma yapan araştırmacılara faydalı olacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maarif Nezareti

BOA, MF.MKT (Maarif-i Umumiye Nezareti Mektub Kalemi), 63/87.
BOA, MF.MKT, 70/80.
BOA, MF.MKT, 130/105.
BOA, MF.MKT, 158/52.
BOA, MF.MKT, 168/77.
BOA, MF.MKT, 175/132.
BOA, MF.MKT, 184/166.
BOA, MF.MKT, 258/1.
BOA, MF.MKT, 283/9.
BOA, MF.MKT, 346/11.
BOA, MF.MKT, 359/42.
BOA, MF.MKT, 482/31.
BOA, MF.MKT, 532/6.
BOA, MF.MKT, 554/13.
BOA, MF.MKT, 554/33.
BOA, MF.MKT, 589/32.
BOA, MF.MKT, 616/6.
BOA, MF.MKT, 620/39.
BOA, MF.MKT, 645/32.
BOA, MF.MKT, 647/43.
BOA, MF.MKT, 655/45.
BOA, MF.MKT, 750/53.
BOA, MF.MKT, 832/1.
BOA, MF.MKT, 927/22.
BOA, MF.MKT, 941/73.
BOA, MF.MKT, 1061/64.
BOA, MF.MKT, 1067/73.
BOA, MF.MKT, 1075/38.
BOA, MF.MKT, 1076/2.
BOA, MF.MKT, 1206/42.

Sedaret Evrakı

BOA, BEO, (*Bab-ı Ali Evrak Odası*), 1927/144481.
BOA, BEO, 1868/140096.
BOA, MKT.MHM, *(Sedaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı)*, 501/30.

Şurâ-yı Devlet Evrakı
BOA, Ş.D (*Şurâ-yı Devlet*), 62/3570.
Hariciye Nezareti Evrakı
BOA, HR.MKT, (*Hariciye Nezareti Mektub Kalemi*) 318/69.
BOA, HR.MKT, 319/1.
BOA, HR.HMŞ.İŞO *(Hariciye Nezareti Hukuk Müşâvirliği İstişâre Odası)*, 144/9.
Dahiliye Nezareti Evrakı
BOA, DH.EUM (*Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye*), 84/4.
BOA, DH.H (*Dahiliye Nezareti Hukuk Kısım*), 15/50.
BOA, DH.MKT, (*Dahiliye Nezareti Mektub Kalemi*) 2108/25.
BOA, DH.MKT, 539/70.
BOA, DH.ŞFR, (*Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı*) 60/121.
BOA, DH.ŞFR, 583/35.
BOA, DH.TMIK.M, *(Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelât)* 73/76.
BOA, DH.TMIK.M, 122/20.
BOA, DH.TMIK.M, 127/55.
BOA, DH.TMIK.M, 76/53.
Yıldız Sarayı Evrakı
BOA, Y.PRK.BŞK (*Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi*), 58/80.
BOA, Y.PRK.UM, *(Yıldız Perakende Evrak Umum Vilayetler Tahrirâtı)* 70/95.
SALNAMELER
Bitlis Vilayet Salnameleri: H.1310; H.1316; H.1317; H.1318, H.1319, H.1321.
Devlet Salnameleri: H.1287; H.1289; H.1290; H.1291; H.1292; H.1293, H.1294; H.1298; H.1299; H.1300; H.1301; H.1302; H.1303; H.1304; H.1305; H.1315; H.1316; H.1317; H.1328; H.1329.
Diyarbekir Vilayet Salnameleri: H.1287; H.1288; H.1289; H.1290; H.1291; H.1293; H.1294.
Maarif Salnameleri: H.1316; H.1317; H.1318; H.1319; H.1321.

AKGÜNDÜZ, Hasan, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi**, Ulusal Yayınları**,**" İstanbul 1997.

AKMAN, Zekeriya, "Osmanlı Son Dönem Kurumlarından Daru'l Hikmeti'l-İslamiye'nin Din Eğitimi ve Öğretimi Alanındaki Faaliyetleri", **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.Nu.20, S.Nu.1, s.85-94.

AKYÜZ, Yahya, "Darülmuallimin'in İlk Nizamnamesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa", **Milli Eğitim Dergisi**, S.Nu.95, s.3-21.

AKYÜZ, Yahya, "Osmanlı'da Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.Nu.15, s.1-12.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)**, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

AKYÜZ, Yahya, "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimin'in İl Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.Nu.20, s.17-58.

ANAMERİÇ, Hakan, "Osmanlı'larda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", **VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi,** Ankara 21-26 Kasım 2015.

ARIBAŞ, Sebahattin ve Mehmet Koçer (Ed.), "**Türk Eğitim Tarihi**", İstanbul Lisans Yayınları, 2008.

ATALAY, Ömer, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

AYAZ, Kadir, "Hadis İlimlerinin Tedrisatı Açısından Osmanlı Darülhadisleri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.Nu.47, s.39-68.

AYDENİZ, Tuğba Yalçın, "Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vaizin" **III. Uluslararası Osmanlı İstabulu Sempozyumu**, İstanbul, 25-26 Mayıs 2015, s.597-621.

AYDIN, Bedrettin, Siirtli Vatandaş (58 Yaşında), Diyarbakır'da Sözlü Mülakat, Diyarbakır Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü Personeli, 12.04.2017.

BALTACI, Cahid, "Osmanlı Eğitim Sistemi", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.Nu.7, s.467-471.

BALTACI, Cahid, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Öğretim" **Türkler Dergisi**, C.Nu.11, s.446-462.

BAŞOĞLU, Uygar ve Ali Birinci, "Osmalı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç Dergisi,** S.Nu.2, s.101-122.

BAYTAL, Yaşar, "Tanzimat ve II. Abdulhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.Nu.11, s.23-32.

BOZAN, Oktay, **Arşiv Belgeleri Işığında Diyarbakır Vilayetinde 1895 Ermeni Olayları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2006.

BOZAN, Oktay, "Diyarbakır Vilayeti'nde 1894-1895 Kolera Salgını ve Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2015 S.218, s.219-240.

CUİNET, Vital, **Turquie D'asie Geographie Administrative**, C.Nu.2, Paris Fransa, 1891.

ÇELİK Abdurrezzak ve BABAOĞLU Resul, "Cumhuriyet İdaresine Geçiş Sürecinde Siirt'te Demografik Göstergeler", **Tarih Okulu Dergisi**, S.Nu.34, s.529-563.

ÇOLAK, İsmail, "Osmanlı'nın Son Muallim(e)leri", **Somuncu Baba Dergisi**, S.Nu.169, s.42-45.

ÇUBUKÇU, İbrahim Ağah, **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.

DEMİR, Kenan, Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.Nu.5, s.57-88.

DEMİREL, Fatih, **Mekteb-i İdadi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2010).

DEMİREL, "Muammer, Türk Eğitiminin Yenileşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler Dergisi**, C.Nu.15, s.44-60.

DEMİRTAŞ, Zülfü, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.Nu.17, S.Nu.1, s.173-183.

DOĞAN, Recai, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.Nu.38, s.361-445.

DOĞANAY, Fatma Kaya, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2011.

ERDOĞDU, Teyfur, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı - II", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** S.Nu.52, s.247-285.

ERGÜN, Mustafa, "Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.Nu.30, S.Nu.1-2, s.7-35.

ERGÜN, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.Nu.32, s.735-753.

ERMAN, Uğur, **Siirt Medreseleri'nde Arapça Dil Eğitimi**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2013.

ESENKAL, Ebru, **Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyası'nda Açılan Okullar**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Edirne 2007.

GELİŞLİ, Yücel, "Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi, Dönüşümü)", **Yeni Türkiye Dergisi**, C.Nu.15, s.35-43.

GÜL, Gülbahar, Birey Toplum, Eğitim ve Öğretmen, **İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakultesi Dergisi**, İstanbul 2004, S.1, s.223-236

GÜRAN, Tevfik, **Tarihi İstatistikler Dizisi 5; Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları Ankara 2011.

Hayat Dergisi, Hayat Türkiye Ansiklopedisi (Hayat Dergisi Eki), Siirt, İstanbul 1965.

HIZLI, Mefail, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmail", **Türkiye Araştırmaları Listeratür Dergisi**, C.Nu.2, S.Nu.4, s.371-409.

IŞIKASLAN, Nilay, "İdadilerde Türkçe Edebiyat Öğretimi", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.Nu.8, s.151-182.

İBRAHİMOV, Osman, "Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.Nu.5, s.82-94.

KAMER, Selman Tunay, **Türk Eğitim Sisteminde Karma Eğitime İlişkin Fikirler**, **Tartışmalar ve Uygulamalar (1908-1950)**, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Ankara 2013.

KARA, Cevat, "Unutulmuş Muzaffer Bir Komutan ve Fedakar Ordusu II. Meşrutiyet Devrinde Sati Bey ve Darülmuallimin", **Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet Kongresi**, İslam Tarih Sanat Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2008.

KARATAŞ, Süleyman, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.Nu.5, S.Nu.1, s.231-242.

KARPAT, Kemal Haşim, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KAYA, Nurcan, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Tarih Vakfi Yayınları, C.Nu.3, İstanbul 2013.

KAYA, Nurcan ve SOMEL Selçuk Akşin, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

KAYA, Umut, "Darülmuallimin İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Darülmuallimin'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", **Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.Nu.5, s.35-54.

KELEŞ, Hatice, **Salnamelere Göre Van ve Bitlis Vilayetleri'nde Dini - Sosyal Yapı**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elazığ 2009.

KEMALOĞLU, Muhammet, "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim- Öğretim (Medreseler)", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.Nu.2, S.Nu.5, s.89-106.

KILIÇ, Remzi, "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", **Türk Kültürü Dergisi**, S.Nu.39, s.205-216.

KILIÇÇIOĞLU, Cumhur, **Hey Yönüyle Siirt**, Kadıoğlu Matbaası, Siirt 1992.

KILIÇÇIOĞLU, Cumhur, "Türkiye'nin Petrol Kuyusu Siirt", **Milliyet İller Ansiklopedisi Fasikül 47**, İstanbul 1983.

KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

KODAMAN, Bayram, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

MAKSUDYAN, Nazan, "**Hearing The Voiceless - Seeing The Invisibke: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire**", (Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008).

MEMDUHOĞLU, Adnan, "Molla Mahmud Zokayd ve 'er-Risaletu fi'd-Dad ve't-Ta", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi**, C.Nu.2, S.Nu.2, s.127-165.

Milli Eğitim Bakanlığı, **Gazetecilik Türk Basınının Doğuşu ve Gelişimi**, Milli Eğitim Bakanlığı (MEGEP) Yayınları, Ankara 2008.

NALCIOĞLU, Belkıs Ulusoy, Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.Nu.14, s.253-267.

ÖKTEM, Ülker, "Osmanlı Medreselerinde Felsefe", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.Nu.15, s.271-288.

ÖNCÜ, Mustafa, **Molla Halil Es-Siirdi'nin ''Basiretu'l-Kulub Fi Kelami 'Allami'l-Ğuyub'' Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2013.

ÖZGAN, Deniz, **II. Mahmut (1808-1839) ve Atatürk (1923-1938) Dönemi Eğitim Politikalarının Karşılaştırılması ve Analizi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü) Ankara 2012.

ÖZGÜVEN, Burcu, "İdadi Binaları", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S.Nu.82, s.44-47.

POLAT, Ebru, **H.1310 (M. 1892) ve H.1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) tarihli Bitlis Vilayeti Salnamelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 2006.

RATNER, Joseph, **Günümüzde Eğitim John Dewey**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2014.

SAMİ, Şemsettin, **Kamus'ül Alam**, Mihran Matbaası, C.Nu.4, İstanbul 1894.

SARI, İbrahim, Şeyh Muhammed El Hazin, Makale, **Haber 56 Gazetesi**, Siirt 23 Şubat 2010.

SEÇKİN, Bekir Sami, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, Siirt'liler Derneği Yayınları, İstanbul 2005.

Siirt İl Milli Eğitim Müdürlüğü, **2010-2014 Stratejik Plan**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Siirt 2009.

Siirt İl Yıllığı 1967, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1967.

Siirt İl Yıllığı 1973, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara 1973.

Siirt İl Yıllığı 1995, Dönmez Ofset, Ankara 1995.

Siirt İl Yıllığı 1998, Siirt Valiliği Yayınları, Siirt 1998.

Siirt Valiliği, **Siirt İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, Dizgi Matbaası, Siirt 1999.

SOMEL, Selçuk Akşin, **Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

ŞİMŞEK, Hüseyin, "Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.Nu.XI, S.Nu.1, s.77-95.

TAŞKIN, Ünal, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.Nu.1, S.Nu.3, s.343-366.

TENGER, Süleyman, **Rüşdiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2005.

The Ninety-Third Annual Report of The American Board of Commissioners for Foreign Mission (1902-1903), **Manchester Buluşması 13-16 Ekim 1903**, Beacon Press, ABD Boston 1903.

TOPRAK, Gül Nihan, **Cumhuriyet'in İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi Ve Köy Enstitüleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Afyon 2008.

TÜRK, İbrahim Caner, "Osmanlı Devleti'nde Öğretim Yöntemlerinin Gelişimi", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.Nu.3, s.267-291.

TÜRK, İbrahim Caner, "Türkiye'de Orta Tahsil" Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ulus Devlet Türkiye'ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.Nu.52, s.351-378.

UYANIK, Ercan, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikaları (1908-1918)", **Amme İdaresi Dergisi**, C.Nu.42, S.Nu.2, s.67-88.

UYGUN, Selçuk, "Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakultesi Dergisi**, C.Nu.36, S.Nu.1-2, s.107-120.

ÜNAN, Fahri, "Klasik Dönem Osmanlı Medreseleri'nde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliografya Denemesi", **Divan İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.Nu.18, s.79-114.

VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabacı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

YALÇIN, Osman Şiar, **Siirt-Bitlis**, Özyürek Yayınevi, İstanbul 1961.

YILDIZ, Hatip, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Dersim Sancağı'nda Eğitim", **II. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu**, Tunceli 20-22 Eylül 2013.

YILDIZ, Hatip, "Diyarbekir Darülmuallimini'nin Tarihçesi", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.Nu.8, s.133-158.

YILDIZ, Hatip ve İsmail Ayhan, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Çorum Sancağı'nda Temel Eğitim", **Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu**, Çorum 28-30 Nisan 2016.

YILDIZ, Hatip, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Lice Kazası'nda Eğitim", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, S.Nu.10, Diyarbakır 2003, s.1-16.

YILDIZ, Hatip, **Osmanlı Yenileşme** Döneminde **Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

YILDIZ, Hatip, "Osmanlı'da İlk Sivil İdadi: İstanbul (Dersaadet) Mülki İdadi Mektebi (1874-1900)", **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Sempozyumu**, Trabzon 4-8 Ekim 2016.

YILDIZ, Hatip, "Üsküdar (Paşakapısı) Mülki İdadi Mektebi (1893-1923)", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu**, İstanbul 21-23 Kasım 2014.

YILDIZ, Hatip, "Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Açılan Süryani-Keldani Mektepleri ve Eğitim Faaliyetleri", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.Nu. 22, s.322-334.

YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840 Fiziki, İdari ve Sosyoekonomik Yapı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ZENGİN, Zeki Salih, **II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Islahı Hareketleri ve Din Eğitimi (1908-1919)**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri 1993.

ZENGİN, Zeki Salih, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi", **Ankara Üniveritesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.Nu.2, s.277-313.

ZORLU, Tuncay, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.Nu.6, S.Nu.12, s.611-628.

ABCFM Memorial Book, Records for Royal Merriman Cole, (http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16805 (04.07.2019)

ABCFM Memorial Book, Records for Elizabeth "Lizzie" Cobleigh Cole http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/8/id/11990 (04.07.2019)

Aydın Köksal, “Yabancı Dili İyi Öğrenebilmek İçin Orta ve Yüksek Öğretimi Nitelikli Kılmak İçin Yabancı Dille Eğitimden Caymak Zorundayız” Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2004,

http://turkoloji.cu.edu.tr/DIL%20SORUNLARI/08.php (04.09.2013).

Berrin Küçükcan, “Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni”,

http://eprints.rclis.org/8770/1/BerrinKucukcan.pdf (11.06.2017).

Kemal Ulusoy, “Azizler Diyarı Siirt”, Siirliler-Board.net, 2007,

http://siirtliler-board.net/siirt-genel-bolum/15413-azizler-diyari-siirt-kitaptanitim-siirt (13.03.2019).

http://www.evliyalar.net/ismail-fakirullah-k-s/ (18.04.2017).

http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (13.03.2018)

EKLER

EK 1: Belgeler

Belge 1: 1890 yılında Siird Sancağı'nın Garzan kazasına Bağlı Müslümanlığa Geçmiş Olan Batran Adlı Yezidi Köyüne Yapılması Planlanan İbtidai Mektebi İçin Çizilen Kroki.

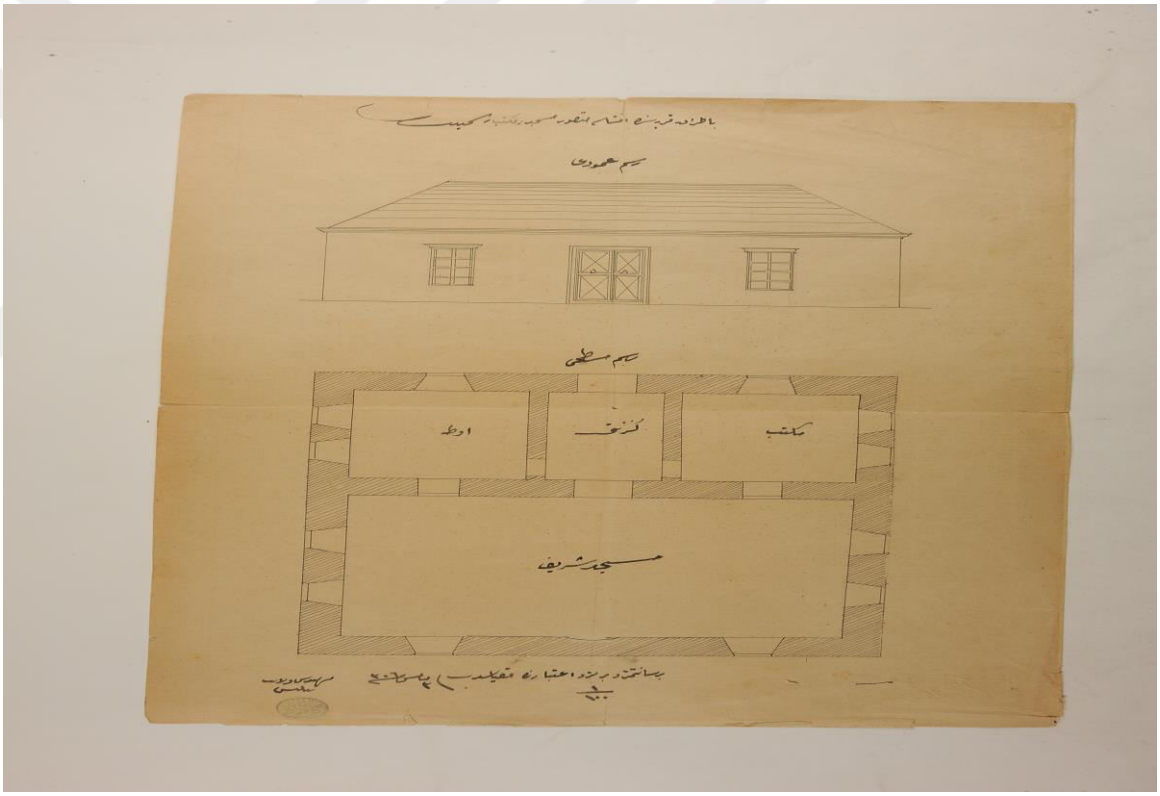

Belge 2: Batran Köyüne Yapılması Planlanan İbtidai Mektebi İçin Hesaplanan Mali Tutarları İçeren Yazı

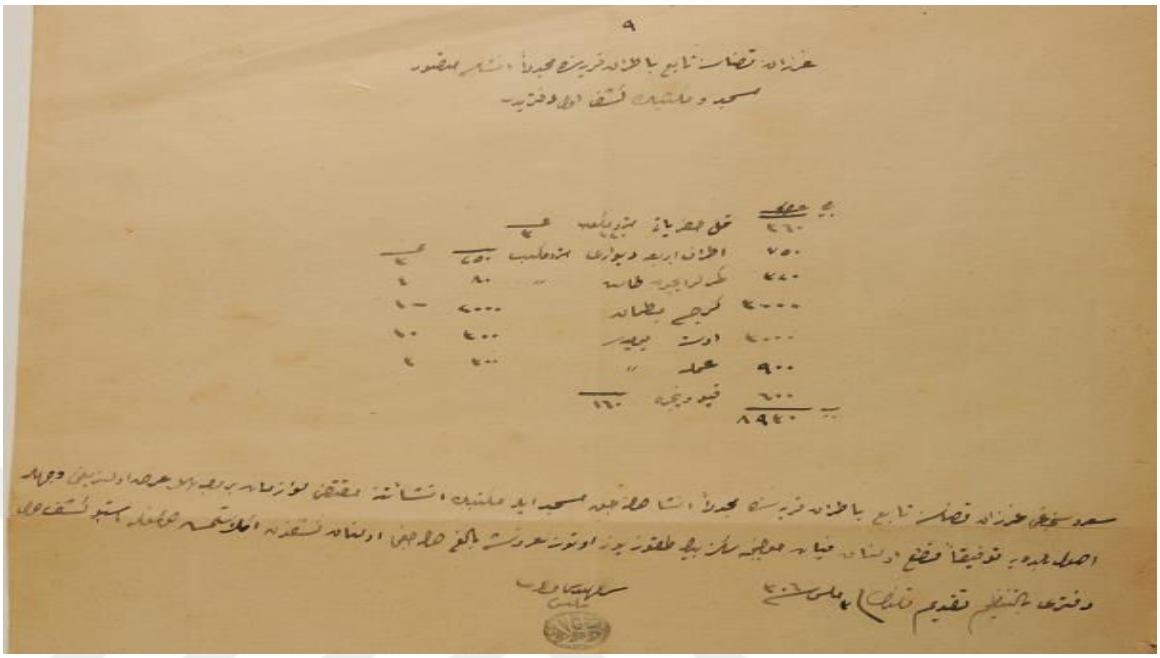

Belge 3: Siirt Rüşdiye Mektebi Hat Muallimi Reşid Efendi'nin 19 Nisan 1902 Tarihinde Kaleme Aldığı ve Sağlık Sorunlarından Dolayı Emekliliğini Talep Ettiği Arzuhal

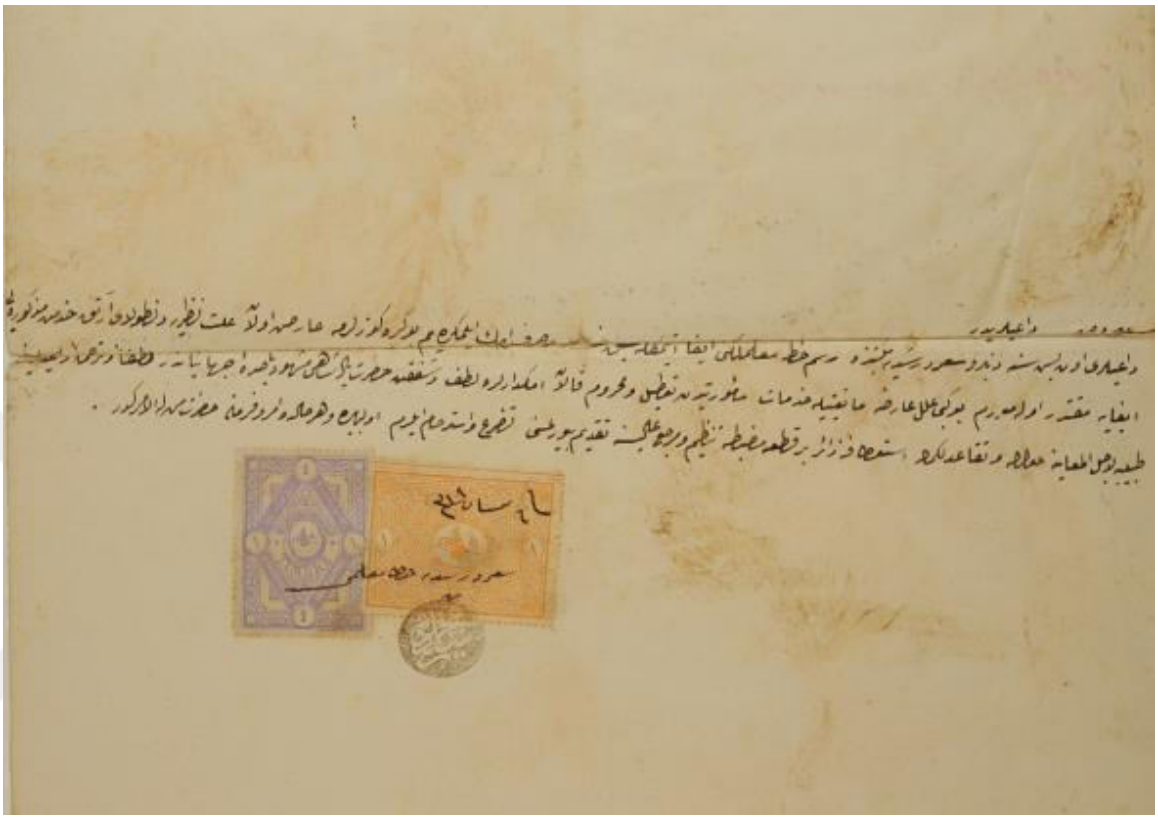

Belge 4: Dersaadet Maarif Kütüphanesi'nden Siird Rüşdiye Mektebi Öğrencileri İçin 2 Eylül 1874 Tarihinde Posta Yolu İle Gönderilen Ders Kitapları ve Risalelerin Listesi

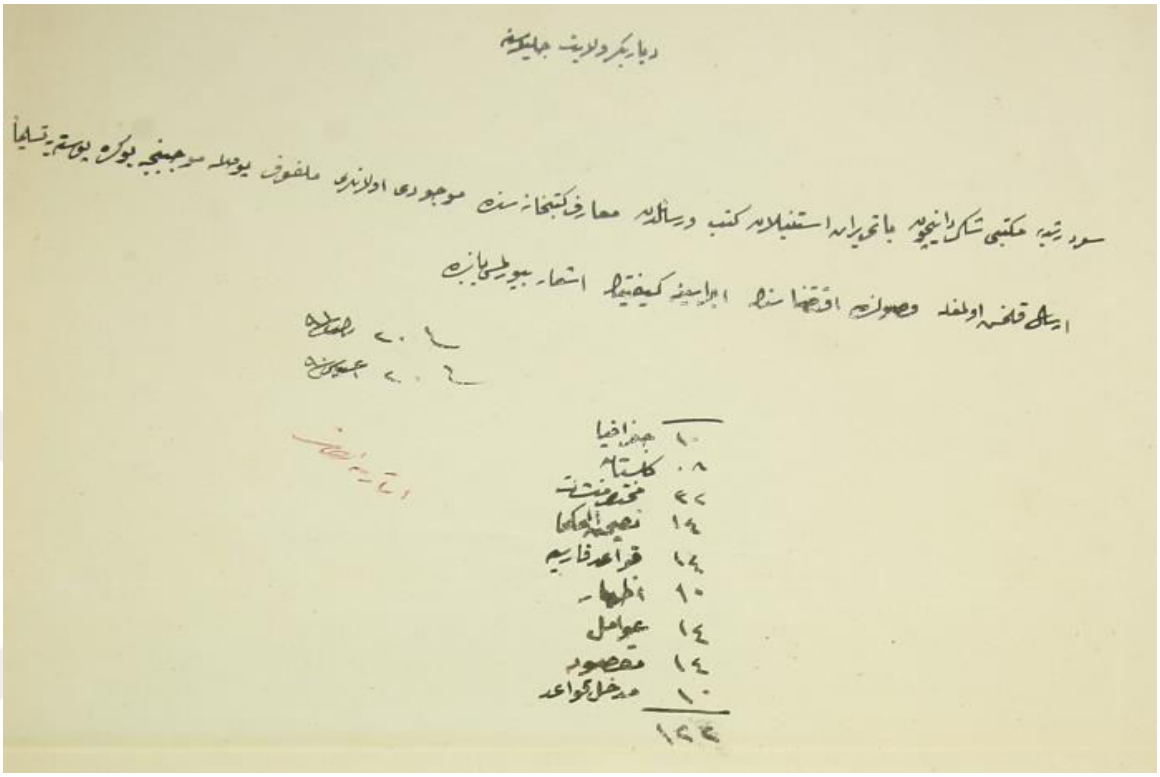

Belge 5: İsmetullah Efendi'nin Siird Rüşdiye Mektebi Muallim-i Saniliği İçin Bitlis Maarif Meclisi Tarafından Gerçekleştirilen İmtihannamesi.

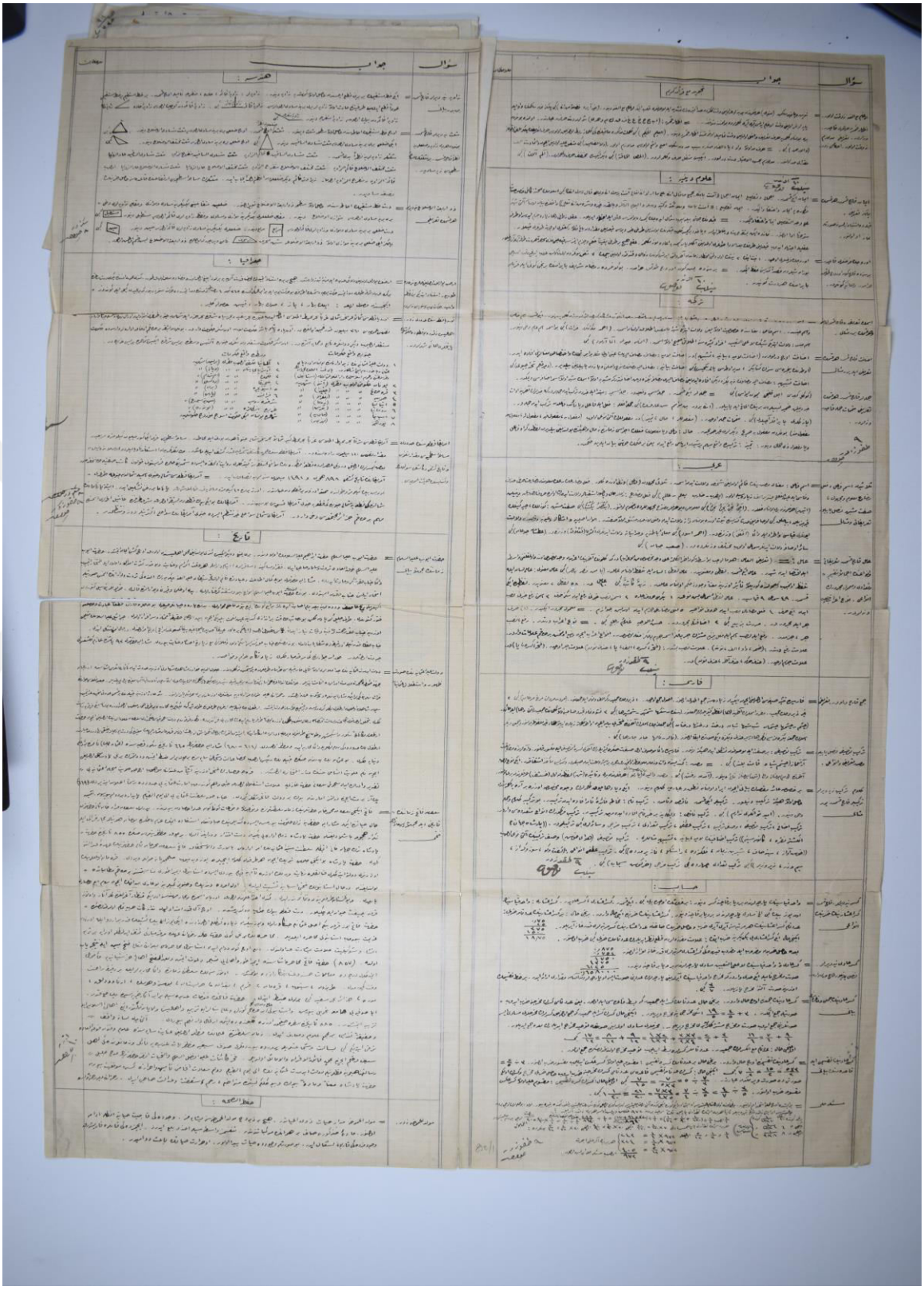

Belge 6: 1916 yılında Siird Mutasarrıfı Olan Asaf Bey'in, Siird'de Hastalanarak Ölen Bir Alman İçin "Alman Bağı" Adını Verdiği Bir Bağda Anıt Mezar Yaptırdığına Dair Dahiliye Nezareti Belgesi.

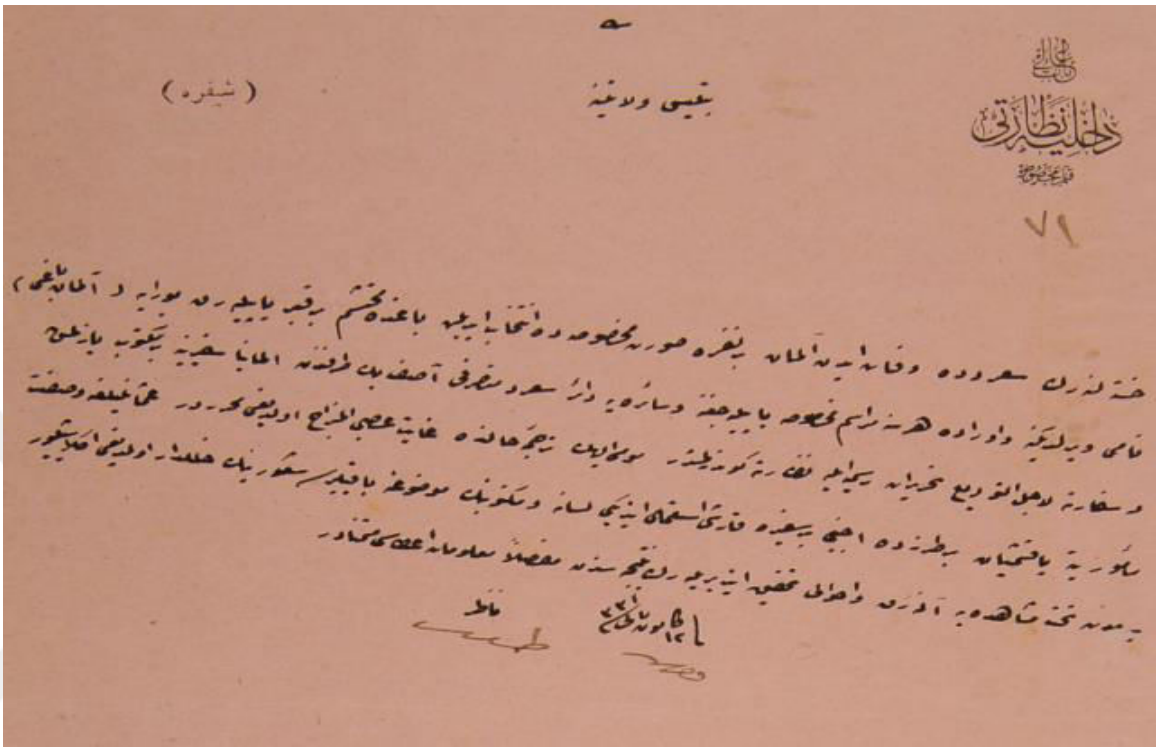

Belge 7: Bitlis Vilayeti Tarafından Duyurulan Siird Sancağı'ndaki Mekteplerde 1897/1898 Eğitim Öğretim Yılı Sonunda İmtihanların Gerçekleştirildiğine Dair İlan Metni

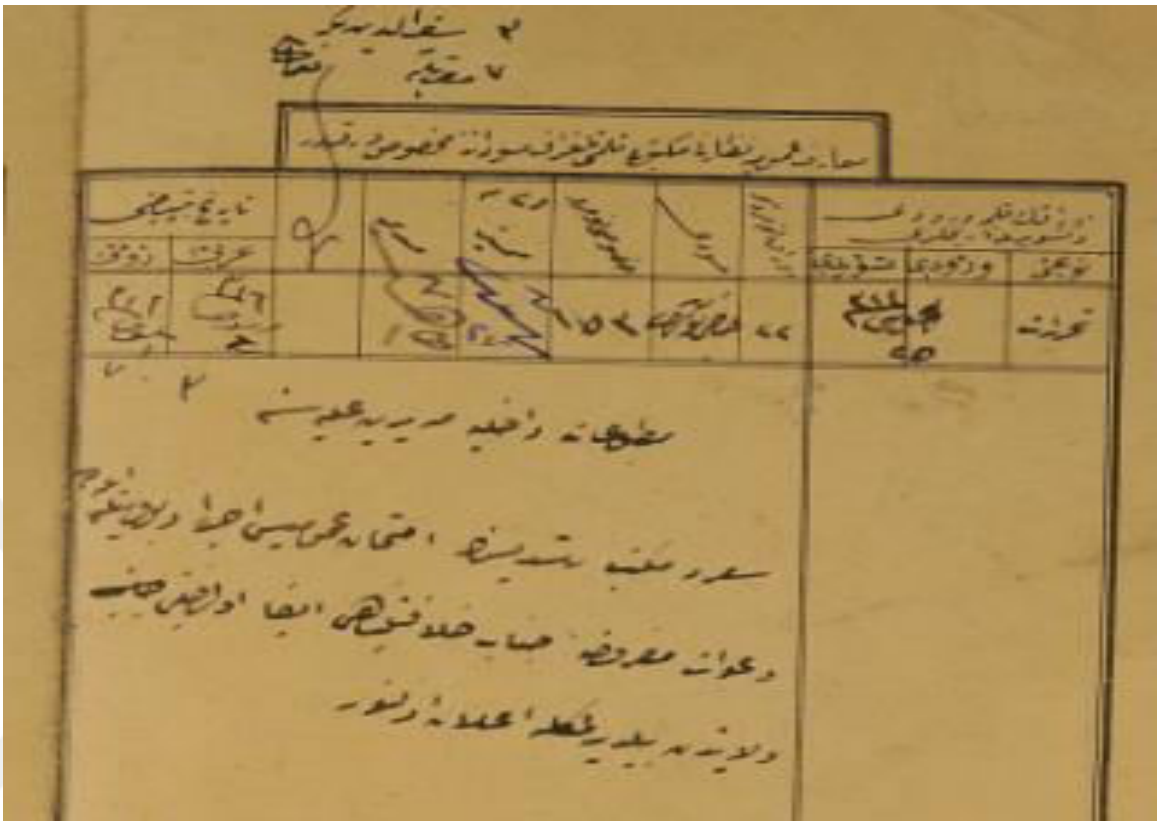

EK 2: Resimler

Resim 1: 1800'lü Yıllarda Siird Sancağı'nın Genel Görünümü

Resim 2: Siird Sancağı Merkezinde 1800'lü Yıllarda Bazı Gayrimüslim Azınlığın ve Misyonerlerin Kilise ve Mektep Olarak Kullanılandığı Bir Binanın Günümüzdeki Hali